« ١٦ »

اخبارونه او مجلې

تر ١٣٧١ ل کال پورې په ټول هیواد په تیره بیا په کابل او د هیواد په لویو ښارونو کې ګڼ شمیر مجلې ، جریدې ، ورځپاڼې او نورې مهالنۍ خپرونې چاپ او خپریدلې . د ١٣٧١ ل کال د ثور میاشتې په شپږمه په دې مطبوعاتو لوی تندر پریووت ، لومړی دا خپرونې بندې شوې او بیا یې د چاپ او خپرولو ټول وسایل او امکانات چور ، چپاول او له منځه یوړل شول . د دې ټولو خپرونو د چاپ کلنی تیراژ او شمیر په سلګونو میلیونو ګڼو ته رسیده .

دلته به موږ د دې ډول خپرونو نومونه او د ځینو د خپریدو د کلني تیراژ یادونه وکړو :

نوم	د خپریدو وخت	کلنی تیراژ
۱ - هیواد	هره ورځ	
۲ - کابل ټایمز	=	
۳ - انیس	=	=
٤ - پیام	=	
٥ - حقیقت سرباز	په اونۍ کې څلور ځله	۱۱۸٥٦۰۰۰
٦ - پامیر	اونیز	٥۲۰۰۰۰
۷ - جریده رسمي	ناټاکلی	۷۲۰۰۰
۸ - درفش جوانان	اونیز	۱٦٦٤۰۰۰
۹ - سره میاشت	میاشتنۍ	۲٤۰۰۰
۱۰ - رهنمای خانواده	.	.
۱۱ - افغان اعلانات	په اونۍ کې درې ځله	۱۲٤۸۰۰
۱۲ - مجله جوانان	میاشتنۍ	۱۲۰۰۰۰
۱۳ - کار	.	.
۱٤ - اردو	.	.
۱٥ - ارشاد اسلام	پنځلس ورځینی	۲٤۰۰۰
۱٦ - سنگر	.	.
۱۷ - عدالت	میاشتنۍ	۳٦۰۰۰۰
۱۸ - صدای وطن	پنځلس ورځینی	۱۲۰۰۰۰
۱۹ - پوهنتون	.	.
۲۰ - میهن	میاشتنۍ	۱۲۰۰۰۰
۲۱ - ملي جبهه	اونیزه	۲٦۰۰۰۰
۲۲ - الاسلام	میاشتنۍ	.

نوم	د خپریدو وخت	کلنی تیراژ
۲۳ - پلوشه	پنځلس ورځینی	۲٤۰۰۰
۲٤ - احسم	میاشتنی	۰
۲۵ - اخبار هفته	اونیز	٤۳۲۰۰۰
۲٦ - ژوندون	میاشتنی	۲۳۵۲۰
۲۷ - آواز	=	۵۹۵۲۰
۲۸ - هنر	۰	۰
۲۹ - آریانا	دوه میاشتنی	٦٤۰۰
۳۰ - روغتیا طبي مجله	میاشتنی	۱۲۰۰۰
۳۱ - پیام حق	دوه میاشتنی	۱۲۰۰۰
۳۲ - قضا	میاشتنی	۲٤۰۰۰
۳۳ - د کانو او صنایعو مجله	۰	۰
۳٤ - څارندوی	میاشتنی	۱۹۲۰۰۰
۳۵ - صلح وسوسیالیزم	میاشتنی	۰
۳٦ - باستان شناسي	۰	۰
۳۷ - تحقیقات کوشاني	۰	۰
۳۸ - کتاب	۰	۰
۳۹ - کابل	دوه میاشتنی	۱۲۰۰۰
٤۰ - د افغانستان بانك	۰	۰
٤۱ - طفل ومادر	۰	۰
٤۲ - افغانستان	۰	۰
٤۳ - بررسیهای مالي	۰	۰
٤٤ - افغان طبي مجله	دري میاشتنی	۱۲۰۰۰

نوم	د خپریدو وخت	کلنی تیراژ
٤٥ - قوای هوایي ومدافعه هوایي	٠	٠
٤٦ - محصل امروز	٠	٠
٤٧ - پیشاهنگ	٠	٨٤٠٠٠
٤٨ - همبستگي	٠	٠
٤٩ - هرات باستان	٠	٠
٥٠ - دوستي	٠	١٨٠٠٠
٥١ - ملیتهای برادر	دوه میاشتنۍ	٣٦٠٠٠
٥٢ - جرگه	=	٣٠٠٠٠
٥٣ - بولتن	٠	٠
٥٤ - زنده گي حزبي	٠	٠
٥٥ - سباوون	میاشتنۍ	٤٨٠٠٠
٥٦ - میرمن	دوه میاشتنۍ	٣٦٠٠٠
٥٧ - صدای وطن	پنځلس ورځنۍ	١٢٠٠٠
٥٨ - پښتو	څلور میاشتنۍ	٧١٢٠
٥٩ - صدای صلح	٠	٠
٦٠ - کودك	٠	٠
٦١ - کرهنه	٠	٠
٦٢ - غرجستان	دوه میاشتنۍ	٣٠٠٠٠
٦٣ - خراسان	=	٩٠٠٠
٦٤ - سنا	=	١٢٠٠٠
٦٥ - فرهنگ مردم	میاشتنۍ	٠
٦٦ - دهقان	٠	٠

نوم	د خپریدو وخت	کلنی تیراژ
٦٧ - باستان شناسي	.	.
٦٨ - ورزش	.	.
٦٩ - حقوق	.	.
٧٠ - ودانی	.	.
٧١ - عرفان	.	.

له پورتنيو خپرونو پرته د هيواد په ځينو ولايتونو کې هم يو شمير مجلې او جريدې خپريدلې چې دلته به د خپرونې د نوم او د ولايت د نوم يادونه وکړو :

د خپرونې نوم	ولايت
١ - اتفاق اسلام	هرات
٢ - طلوع افغان	کندهار
٣ - ننګرهار	ننګرهار
٤ - وړانګه	پکتيا
٥ - اتحاد	بغلان
٦ - سنايي	غزني
٧ - پروان	پروان
٨ - ګوراش ، جوزجان	جوزجان
٩ - فارياب	فارياب
١٠ - بدخشان	بدخشان
١١ - کندز	کندز
١٢ - هلمند	هلمند
١٣ - سيستان	فراه

١٤ - سمنگان	سمنگان
١٥ - تخارستان	تخار
١٦ - ارزگان	ارزگان
١٧ - باميان	باميان
١٨ -صوب	نيمروز
١٩ - يلدوز	بلخ
٢٠ - لغمان	لغمان
٢١ - کاپيسا	کاپيسا
٢٢ - کونړ	کونړ

په تنظيمي جنجاليزې واکمنۍ کې نه يوازې دا مطبوعات اکثره له منځه يوړل شول ، بلکې د چاپ او خپرونې کوم وسايل چې په مرکز او ولايتونو کې موجود وو هغه هم تباه کړاى شول . د رباني د نيمواکې واکمنۍ په وخت کې په کابل کې ځينې تنظيمي او ځينې دولتي خپرونې کيدلې ، چې نه يې کيميت او نه يې کيفيت د تيرو خپرونو په شان و . يو شمير خپرونې چې اصلاً د دولت له بودجې او د جمعيت گوند تر فکري مسير لاندې واقع وې د آزادو خپرونو نوم ورکړل شوى و . خو په حقيقت کې په ټول کابل کې هيڅ داسې د کوم ياد وړ اخبار او جريده نه ده چاپ شوې چې په هغو دې ځوك پوره حساب وکړي . يوازې د شاه زمان وريځ ستانيزي په مديريت د « پلوشه » جريدې يو څو گڼې چاپ شوې چې هغه هم په دې وخت کې له انتقاد او نورو هغو مطالبو څخه تشې وې چې د رباني او مسعود پرضد تماميدل . د رباني د وخت د زياتو خپرونو ژبه فارسي وه او په ځينو کې داسې مسايلو ته لمن ووهل شوه چې د هيواد د بيلا بيلو قومونو ترمنځ د تفرقې ، ملي نفاق او د واحد افغانستان د جغرافيي او سياسي جوړښت پرضد تماميدل .

« ۱۷ »

چاپخونې (مطبعې)

« په افغانستان کې لومړی چاپخونه (مطبعه) ۱۸۷۰ ع ۱۲۸۷ ل کال کې هیواد ته راوړل شوه » . (٤٩) د غازي امان الله خان د شاهۍ په وخت کې نه یوازې په کابل کې نورې مطبعې جوړې شوې ، بلکې د هیواد په ځینو ولایتونو کې هم یو شمیر چاپخونې جوړې شوې » . (٥٠) وروسته وروسته بیا د وخت له اړتیاوو سره سم ګڼ شمیر چاپخونې په مرکز او ولایتونو کې جوړې شوي دي .

تر ۱۳۷۱ ل کال د مخه یوازې د کابل په ښار کې پنځلس لویې چاپخونې موجودې وې (٥١) چې په ټولو کې په سلګونو پایې لوی او واړه ماشینونه لګیدلي وو .

یوازې په « دولتي مطبعه کې د حروفي طبعې ، آفیسټ ، حرارتي

طبعي سیستمونو (۲۱۰) پایې عصري ماشینونه موجود وو . د جنګونو په اثر دا ټول ماشین آلات او طباعتي وسایل ، ټول شاپونه ، او د کاغذونو زیرمې ، کیمیاوي مواد او د هغو څو کلنۍ پرزې ټولې له منځه لاړې . د ۱۳۷۲ ل کال د جدي په میاشت کې د مطبعې مرکز او د هغو ټولو مربوطو ودانیو او کارخانو زیات ضرر ولیده . د دې مطبعې د دویمې څانګې یعنې په هوډخیلو کې د کتابونو د چاپ مطبعې په ګډون د نوموړې تصدۍ ټولې تحویلخانې غلا شوې . د ۱۳۷۳ ل کال د افغانۍ د ارزښت په پام کې نیولو سره دې تصدی ته له ۵۰ زره میلیونو افغانیو زیات زیان اړول شوی دی . دغه راز دې تصدۍ د هیواد په نورو ولایتونو کې ۱۹ نماینده ګۍ درلودې چې هغو ته رسیدلې خساره لا په دې کې شامله نه ده . . په دې نماینده ګیو کې له سلو زیاتې ماشینونه په کار مصروف وو . که چیرې د دې ماشینونو مالي ارزښت هم محاسبه شي نو د ۱۳۷۳ د افغانۍ د ارزښت له مخې به د دولتي مطبعې تصدۍ ته ټول رسیدلی زیان ۷۰ ملیارده افغانیو ته لوړ شي . په دې تصدۍ کې د چاپي کارونو لپاره ۱۳٤٦ تنه ماهر کارګران او مامورین په کار مصروف وو » . (۵۲)

په ۱۳۷۳ ل کال کې د دې چاپخونې رئیس وایي « لږ تر لږه لس میلیونه امریکایي ډالره په کار دي چې بیرته پرې د مطبعې عصري ماشین آلات واخیستل شي او د وخت اړتیا پوره کړي » . (۵۳)

د دولتي مطبعې په شان د کاناډا مطبعه هم په هیواد کې یوه ډیره ستره مطبعه وه . په لسګونو پایې لوی او په لسګونو پایې واړه ماشینونه پکې وو . دا مطبعه « د سردار محمد داؤد خان د جمهوریت په کلونو کې جوړه شوه . دا مطبعه له کانادا څخه وپلورل شوه او د پلچرخي په صنعتي پارک کې نصب شوه . دا چاپخونه د کاناډا د هیواد

د کار پوهانو په مرسته مونتاژ او فعاله شوې وه » . (٥٤)

پر دې چاپخونې باندې د غلو یو منظم پړاو تیر شو ، اکثره ماشینونه یې روغ رمټ خلاص او په ګاونډې هیواد پاکستان وپلورل شول . همدارنګه د کاغذ هغه ذخیرې چې په دې چاپخونې کې موجودې وې هم ټولې غلا او وپلورل شوې . د دې چاپخونې مالي زیان لسګونو میلیونو ډالرو ته رسیږي » . (٥٥)

د دې چاپخونې له ماشینونو او له ټنونو کاغذ پرته ودانیو ته هم خورا زیات زیان اوښتی دی ، یو شمیر توغندي د چاپخونې په ځینو ودانیو لګیدلي او هغه یې تخریب کړې دي .

د پوهنې مطبعه چې د افغانستان د ښوونې او روزنې وزارت پورې تړلې چاپخونه ده د دولتي مطبعې په شان د افغانستان له سترو چاپخونو څخه وه . دې چاپخونې افغاني فرهنګ ته د هغو میلیونونو جلدو تعلیمي کتابونو د چاپ له لارې ډیر زیات خدمتونه کړي دي چې د ښوونې او روزنې وزارت بیلا بیلو ښوونځیو ته یې چاپ کړي دي . دې مطبعې له تعلیمي کتابونو پرته نور علمي ، سیاسي کتابونه او د دولت د اداري کارونو زیات کتابونه او پاڼې چاپ کړي دي . خو د هیواد د فرهنګ دښمنانو دا چاپخونه سره له دې چې تقریباً د ښار په زړه کې پرته ده هم جوړه پرې نه ښوده . « د ۱۳۷۱ ل کال په ثور کې د نوموړې مطبعې د رئیس عبدالرحمن زیارمل په وینا یوازې د هماغه کال د ثور د میاشتې په ۸ - ۹ - ۱۰ نیټه په دریو ورځو کې دې چاپخونې ته یونیم زر میلیونه افغانۍ زیان وررسیدلی و . د هغه وخت د افغانیو د ارزښت د محاسبې له مخې په همدې درې ورځو کې دې چاپخونې ته د اړول شوي زیان په پیسو د افغانستان د هر فرد لپاره درې جلده کتابونه چاپیدلای شول » . (٥٦) دا د درې ورځو زیان خو

د مطبعې هسې يوه سرسري خبره وه ، په راوروسته ګرمو جګړو کې بيا په دې چاپخونې د غلو داسې منظمې او نامنظمې داړې پريوتې ، د کاغذو زياتو زيرمو په ګډون يې د مطبعې ګڼ شمير ماشينونه غلا او ګڼ شمير ته يې زيان واړاوه . او هم له دې مطبعې څخه يې هغه مال او وسايل چې د غلا امکان يې موجود و ټول غلا کړل . همدارنګه ودانيو ته يې هم زيات تاوان واړاوه چې مجموعي زيان يې لسګونو ميليونو ډالرو ته رسيږي .

همدغه اور د لوړو زده کړو چاپخونې ته هم ورسيد ، هغه چاپخونه چې د کابل د څلورمې کارتې په سيمه کې د وزارت په مقر کې جوړه شوه تر شلو پايو پورې ماشينونه يې لرل او په ګدامونو کې يې ډير زيات کاغذ موجود و . دا مطبعه هم د جګړې له کبله له منځه يوړل شوه او ودانۍ يې هم تخريب شوه . د لوړو زده کړو د وزارت د يو کار کوونکي او د همدې مطبعې د يو سابقه لرونکي کارمند ښاغلي محمد فاروق په قول « موږ ته يوازې د ماشينونو له درکه يو ميليون ډالره زيان اوښتی دی » . (۵۷) په همدې تناسب د چاپخونې ودانۍ ، د کاغذ زيرمتون ، او د مطبعې نور امکانات هم محاسبه کيدای شي .

د کابل پوهنتون پر مطبعه هم دا حال راغی . دې مطبعې « يو وخت ۱٤ عنوانه بيلا بيلې ، مجلې چاپولې او تر ۱۳۷۱ ل کال پورې د استادانو له ۱۶۰ عنوانو څخه زيات ، علمي ، مسلکي او درسي کتابونه په همدې چاپخونه کې چاپ شوي دي » . (۵۸)

د کابل پوهنتون مطبعې د پوهنتون د خپل وخت ټول طباعتي ضرورتونه پوره کولای شول ، خو اوس ډيرو زياتو پيسو ته اړتيا ده چې دا مطبعه خپل پخواني حالت ته ورسوي .

د طب د انستيتوت چاپخونې ته هم د اور ليکې ورسيدلې . د دې

کفتریا او د خیړنو مواد او سامان یا په بشپړ ډول او یا نسبي توگه له منځه ورل شوي دي . د پوهنتون د رئیس د یوې مرکې له مخې « د دې زیانونو لومړنی تاکل شوې خساره ۵۰ میلیونه ډالره اټکل شوې ده . په هره ورځ کې د هر محصل د پنځو درسي ساعتونو او په اوونۍ کې د دیرشو ساعتونو ضایع کیدل او په دوو اکاډمیکو کلونو کې اتلس میاشتنې تلف شوي وخت پر اساس له لس زرو څخه د زیاتو محصلینو تلف شوی وخت له ۲۱ میلیونو درسي ساعتونو څخه زیاتیږي » . یعنې د کابل پوهنتون د یوویشتمې پیړۍ د تمدن له کاروان څخه ۲۱ میلیونه ساعتونه وروسته پاتې شوی دی . له دې پرته د پوهنتون مرکزي کتابتون ، د ښکلو هنرونو د پوهنځي گالري او د علومو پوهنځي موزیم له منځه ورل شوي دي . د دې فرهنگي لوتونې معنوي ارزښت په مادیاتو اټکل کیدای نشي . په حقیقت کې په ځینو برخو کې د دې ولس د فرهنگ د حال رابطه د هغې له ویاړلي ماضي فرهنگ سره پرې شوې ده .

سره له دې چې د پوهنتون ټول پوهنځي یا په بشپړ او یا هم په نسبي ډول تخریب شوي ، خو په دې کې بیا د فارمیسي پوهنځي درې پوړیز تعمیر تقریباً په بشپړ ډول تخریب شوی دی ، د علومو او وترنرۍ پوهنځیو ودانۍ په سلو کې شپیته زیانمنې شوي ، د مرکزي لیلیې یو وینگ هم بشپړ تخریب شوی او نورې لیلیې ته هم زیات زیان اړول شوی دی . د کرنې پوهنځي د ودانۍ چت په سلو کې پنځوس تخریب شوی ، په مجموعي ډول هیڅ داسې ودانۍ نشته چې زیان یې نه وي زغملی . دغه راز د اوبو او بریښنا سیستم او هم د تلفون شبکه تقریباً په بشپړ ډول له منځه ورل شوي دي . د ځوانو لیلیه چې په ۱۳۵۷ - ۱۳۷۱ کلونو کې په ډیر عصري سیستم او له اوسني نرخ سره د میلیونونو

ستیتوت چاپخونې هم د خپل علمي مرکز اکثره اړتیاوې رفع کولای شوې د جګړو له امله دا چاپخونه په بشپړ ډول له منځه وړل شوې ده .

د ضکوکو مطبعې ته زیانونه اړول شوي . د دفاع وزارت (اردو چاپخونه) سره له دې چې ډیر زیات زیان ورته اړول شوی دی خو بیا هم د چوکاټ له مخې روغه بریښي او اوس یې هم له ځینو ماشینونو نه ګټه اخیستل کیدای شي . د آریانا مطبعه هم په همدې سرنوشت اخته شوه .

د کابل په ښار کې چې نورې چاپخونې موجودې وې په هغو هم ورته حالات راغلل . د ولایتونو چاپخونې چې په نسبي ډول یې د هغو ولایتونو اړتیاوې تر یوه حده پوره کولای شوې هم د دې طاعون ښکار شوې . په لغمان ، غزني ، کندهار او ځینو نورو ولایتونو کې چې کومې مطبعې موجودې وې یا په نسبي او یا هم په بشپړ ډول له منځه یوړل شوې .

د دولتي چاپخونو یو مسوول شخص په قول یوازې د کابل ښار پنځه لسګونو چاپخونو ته د سامان آلاتو ، ماشینونو او د کاغذ د زیرمو له کبله د لومړۍ سروې له مخې تقریباً زر میلیونه ډالره زیان اوښتی دی .

پایله (نتیجه) :

لکه څنګه چې مو په سریزه کې یادونه وکړه د دې رسالې اساسي هدف د هیواد فرهنګ ته د اوښتو زیانونو څرنګوالی او راتلونکو ته د فرهنګي زیان د جاج معلومول او هم د هغو د بیا رغونې لپاره د هیوادوالو د پام رااړول دي ، لکه څنګه چې اکثره د خپل هیواد د فرهنګ په ویجاړیدو دردیدلي ټولو ته باید د دې زیانونو اندازه څه نا څه معلومه شي .

سره له دې چې د دې کار لپاره چې څنګه دې د هیواد ټول فرهنګي زیانونه معلوم شي ؟ خورا زیات کار او ان ډله ییزې څیړنې ته اړتیا وه خو څرنګه چې زه لکه د نورو هیوادوالو په شان د جګړې په ټولو کلونو کې په هیواد او په تیرو څلورو کلونو کې په کابل کې پاتې شوی یم نو د ګڼ شمیر فرهنګي مرکزونو رنګونه مې پخپلو سترګو لیدلي ، همغه وخت مې ځینې یادښتونه اخیستي دي . خو دا باید په ډاګه کړم چې دا یادښتونه په پوره ډول د هغې فرهنګي مؤسسې ټول څرنګوالی نه شي بیانولی . د کابل په ښار کې داسې حالات هم پیښ شول نه یوازې دا چې یو فرهنګي مرکز رنګ شو ، بلکې هغه بل لوړ فرهنګي ارګان چې دا فرهنګي مرکز یې تر لاس لاندې و هغه هم رنګ شو ، ځینو برخو کې هیڅ اسناد او اشخاص نه شته چې سړی ترې بشپړ معلومات واخلي او که څوك هم د یوه فرهنګي مرکز په باب بشپړ او پوره معلومات راټولوي نو ډیر زیات وخت او امکاناتو ته اړتیا لري او په ځینو برخو کې هیڅ شوني نه دي .

په دې رساله کې علمي مرکزونو ته اوښتي زیانونه هم ځینې د اټکل له مخې بیان شوي او منځنی حد ټاکل شوی . اصلاً د فرهنګي څیړنې ترڅنګ اقتصادي کارپوهانو ته هم اړتیا ده چې د دې مرکزونو اقتصادي زیان محاسبه کړي . دلته به هم لوستونکو ته د یو فرهنګي مرکز د اقتصادي زیان په اړه پوښتنې راولاړې شي خو که خپله قلم او کاغذ رواخلي او د هر زیان اندازه ولګوي نو ښه به ورته معلومه شي چې د زیان د حد ټاکل خورا ګران کار دی .

په رساله کې د هیواد ټولو فرهنګي شتمنیو ته اوښتي زیانونه په پوره ډول نه دي بیان شوي یوازې د هغو مهمو فرهنګي مرکزونو او شتمنیو د چور او تالان پیښې پکې په لنډیز سره بیان شوي چې ډیر

پرې سرې دردېږي او تل د سړي سترګو ته ودرېږي . د دې ترڅنګ په رساله کې هغو فرهنګي شتمنيو او د هغو پر زيان باندې بحث نه دی شوی چې هغه د علمي مرکز او جوړښت په شکل موجودې نه وې او يوازې د خلکو په روحياتو ، دودونو او اعمالو کې ښکاره کېږي . ټولنيز ارزښتونه چې د کلتور يوه برخه جوړوي د هغوڅېرنه هم پکې نه ده نه راغلې . لنډه دا چې په دې رساله کې د هغو علمي ، فرهنګي او هنري مرکزونو په باب په لنډيز سره د ځينو اسنادو ، شواهدو او د سترګو ليدلي حال پر بنسټ ځينې معلومات راغلي چې يو وخت د پوهې ، ښکلا او تاريخي برم مرکزونه وو او بيا ورروسته ـــ وران کړای شول او په وژنتونونو او وژنځايونو واړول شول . د يادونې وړ ده چې په دې رساله کې يوازې د افغانستان فرهنګي زيانونو ته اشاره شوې ، د بيا رغاونې لپاره څه وړانديزونه پکې نشته‌خو په دې برخه کی « د بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان » په نوم د ښاغلي «شباهنګ » له خوا يو اثر ليکل شوی او د همدې مؤسسې (وفا) له خوا چاپ شوی دی .

دا حاضره رساله که له خپلو ټولو نيمګړتياوو سره سره بيا هم د هيواد د فرهنګ د رنځونو ، دردونو او ستونزو په انعکاس کې رول ولوبولی شي نو موږ به تر يوه حده خپله دنده سرته رسولې وي .

په درنښت

اسمعيل يون

اخځليکونه :

1 - هيله مجله ، ۱ ګڼه ، پيښور ، ۱۳۵۷ ل کال ، ۳۴ - ۳۵ مخونه .

2 - وفا جريده ، د ۱۳۷۲ ل کال ، کال ګڼه .

۳ - شباهنگ ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان ، پیښور ، د آزاد افغانستان د لیکوالو ټولنه (وفا) ، ۱۳۷٤ ، ۷ مخ .

٤ - عزیز احمد اماج ، په افغانستان کې د ښوونې او روزنې لنډه تاریخچه ، ۱۳۷۰ ، ۹ مخ .

۵ - ارمان جریده ، پیښور ، ۱۳۷۳ ل کال ، ۵ گڼه ، ۳ مخ .

٦ - تعاون مجله ، پیښور ، ۱۳۷۵ ل کال ، ۳ گڼه ، ٤ مخ .

۷ - BBC راډیو ، پښتو خپرونه ، ۱۳۷۱ ل کال د ښوونې او روزنې وزارت د یو مسوول څرگندونې .

۸ - شباهنگ ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان ، ۱۳۷٤ ل کال ، ۲ مخ .

۹ - شباهنگ ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان ، ۱۳۷٤ ل کال ، ۵ مخ .

۱۰ - شباهنگ ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان ، ۱۳۷٤ ل کال ، ۷ مخ .

۱۱ - شباهنگ ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان ، ۱۳۷٤ ل کال ، ۸ مخ .

۱۲ - هیله ، ۱۳۷٦ کال ، ۱ گڼه .

۱۳ - سید امیرشاه حسن یار ، پیښور ، وفا ، ۱۳۷٤ ل کال د غبرگولي د میاشتې گڼه ، ۱ مخ .

۱٤ - ارمان جریده ، پیښور ، ۱۳۷٤ ل کال د چنگاښ د ۱۱ نیټې گڼه ، ۷ مخ .

۱۵ - هیله ، ۱۳۷٦ کال ، ۱ گڼه ، ٤۷ مخ .

۱٦ - ارمان جریده ، ۱۳۷۳ ل کال ، ۱٦ گڼه ، ۷ مخ .

۱۷ - محمد رسول باوري ، شمشاد مجله ، ۵ گڼه ، ۳۹ مخ .

۱۸ - محمد رسول باوري ، شمشاد مجله ، ٦ گڼه ، ٤۳ - ٤۵ مخونه .

۱۹ - محمد رسول باوري ، شمشاد مجله ، ٦ گڼه ، ٤۸ مخ .

۲۰ - محمد رسول باوري ، وفا ، پیښور ، ۱۳۷٤ ل کال ، ٤۰ گڼه ، ۳ مخ .

۲۱ - نانسي دوپري : د ډاکټر خوشال روهي ژباړه ، وفا ، ۱۳۷۲ ل کال ، ۵۱ - ۵۲ گڼه .

ACKU

٢٢ - نانسي دوپري : د ډاکتر خوشال روهي ژباړه ، وفا ، ۱۳۷۳ ل
کال ، ٥١ - ٥٢ گڼه ، ٦ او ۱۱ مخونه .
۲۳ - هیله ، ۱۳۷٦ ل کال ، ۱ گڼه ، ٤٥ مخ .
٢٤ - احمد صمیم ، ارمان جریده ، ۱۳۷٤ ل کال ، د وري ۱۳ نیټې
گڼه ، ٥ مخ .
٢٥ - گورگنج ، دعوت ، ناروي ، د ۱۳۷٤ ل د جدي گڼه ، ۳ مخ .
٢٦ - دعوت ، ناروي ، ۱۳۷٤ ل کال ، ٥٦ گڼه ، ٦ مخ .
٢٧ - عبدالله پویان ، د برهان الدین ربانی په اداره کې د اطلاعاتو او کلتور
وزارت د هنر رئیس ، ارمان جریده ، پیښور ، ۱۳۷٤ ل کال ، د
حمل ۲۳ نیټې گڼه ، ٦ مخ .
٢٨ - هنداره ، کابل ، ۱۳۷٥ ل کال ، سنبله ، ۲ گڼه ، ۲ مخ .
٢٩ - محمد رسول باوري ، شمشاد ، ۱۳۷٤ ل کال ، ٦ گڼه ، ۱ - ٥٦ مخونه .
٣٠ - افغانستان مجله ، ۱۳۷٦ کال ، د ثور میاشت گڼه ، ۱۰ - ۱۱ مخونه .
٣١ - شباهنگ ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان ، ۱۳۷٤ ،
۱۲۳ - ۱۲٤ مخونه .
٣٢ - د BBC د یو رپوټ په اساس ، ۱۳۷٥ ل کال ، کب میاشت .
٣٣ - وفا جریده ، پیښور ، ۱۳۷٤ ل کال ، ۳۹ - ٤٠ گڼه ، ۳ مخ .
٣٤ - تعاون مجله ، ۱۳۷٥ ل کال ، اسد او سنبله ، ٤٩ مخ .
٣٥ - ارمان جریده ، د ۱۳۷٤ ل کال د جوزا د ۱٤ نیټې گڼه ، ٦ مخ .
٣٦ - عبدالصمد قادریان ، برگ سبز ، پیښور ، ۱۹۹۷ کال ، ۲ گڼه ، ۲۷ مخ .
٣٧ - ارمان جریده ، ۱۳۷۳ ل کال .
٣٨ - رزاق برق BBC ، پښتو خپرونه ، ۱۳۷٥ ل کال .
٣٩ - هیله مجله ، ۱۳۷٦ ، ۱ گڼه ، ٤٧ مخ .
٤٠ - هنداره ، کابل ، ۱۳۷٥ ل کال ، ۱۰ گڼه ، ۱ مخ .

PROPERTY OF ACKU 7/09

B
4.116
YAW
7102

Serial No. 105-

The Cultural Losses of Afghanistan

By

M. Ismail Yoon

Published

By

The Writers Union of Free Afghanistan (WUFA)

Peshawar 1997-

Copies 2000-

٤١ - شباهنگ ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان ، ۱۳۷٦ کال ، ۱۳۱ - ۱۳۲ مخونه .
٤٢ - شباهنگ ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان ، ۱۳۷٦ کال ، ۱۳٤ مخ .
٤٣ - په ۱۳۷٦ ل کال کې د راډیو ټلویزیون د مسوولینو څرګندونې .
٤٤ - په ۱۳۷٦ ل کال کې د راډیو ټلویزیون د مسوولینو څرګندونې .
٤٥ - په ۱۳۷٦ ل کال کې د راډیو ټلویزیون د مسوولینو څرګندونې .
٤٦ - BBC پښتو خپرونه ، ۱۳۷۱ ل کال ، د راډیو تلویزیون د یو مسوول څرګندونې .
٤٧ - شمس الحق اریانفر ، نقش وسایل ارتباط جمعي در جامعهء امروز وفردا افغانستان ، کابل ، ۱۳۷٤ ل ، ۳۲ مخ .
٤٨ - په ۱۳۷٦ ل کال کې د راډیو تلویزیون د مسوولینو تهیه شوی رپوټ .
٤٩ - شباهنگ ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان ، ۱۳۷۱ ، ۱۲۹ مخ .
٥٠ - همدغه اثر ، ۱۳۰ مخ .
٥١ - هیله ، ۱ ګڼه ، ۱۳۷٦ ل کال ، ٤۸ مخ .
٥٢ - سید احمد رها ، نقش وسایل ارتباط جمعی امروز و فردای افغانستان ، کابل ، ۱۳۷٤ ل کال ، ٦۸ - ٦۹ مخونه .
٥۳ - پورتنی اخځ ، ۷۲ مخ .
٥٤ - شباهنگ ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان ، ۱۳۷٦ ، ۱۳٤ مخ .
٥٥ - هیله مجله ، ۱ ګڼه ، ۱۳۷٦ ل کال ، ٤۸ مخ .
٥٦ - عبدالرحمن زیارمل ، په ۱۳۷۱ ل کال کې د پوهنې د مطبعې رئیس ، هیله ، ۱ ګڼه ، ٤۸ مخ .
٥۷ - هیله ، ۱ ګڼه ، ۱۳۷٦ ، ٤۸ مخ .
٥۸ - سیدامیرشاه حسن یار ، وفا ، پېښور ، ۱۳۷٤ ل کال ، د غبرګولي د میاشتې ګڼه ، ۱ مخ .

ډالرو په ارزښت او لګښت جوړه شوې وه په بشپړ ډول سيځل شوې او تخريب شوې ده .

د پوهنتون په مرکزي کتابتون کې د ١٣٧١ ل کال په لومړيو کې (يو سلو پنځوس زره عنوانه) بيلا بيل او په بيلا بيلو ژبو علمي ، ادبي ، سياسي ، تاريخي ، هنري او نور مهم کتابونه موجود وو . پنځه سوه عنوانه علمي ژورناله ، اووه زره عنوانه مونوګرافونه ، تحقيقي رسالې او کتابونه (د افغانستان پيژندنې په برخه کې) د جرايدو او مجلو شپږ سوه کلکسينونه د (مير عماد) د اوه قلمه او اته رنګه قرآن کريم په ګډون دوه زره پنځه سوه خطي نسخې ، د بهزاد ميناتوري آثار او نور موجود وو .

تر جګړو وروسته د کابل پوهنتون په مرکزي کتابتون کې يوازې شل زره عنوانه کتابونه پاتې وو او نور ټول يا لوټ شوي اوياد اور تر کومي تير شوي دي .

د پوهنتون مرکزي کتابتون نه يوازې د استادانو او محصلينو لپاره يو څيړنيز مرکز و ، بلکې له بهر څخه هم ځينې څيړونکي دې کتابتون ته د څيړنې لپاره راتلل . کابل پوهنتون چې د نړيوال ارزښت او اتوريتې درلودونکی دی او د يونسکو د پوهنتونونو په زرغون کتاب کې يې نوم ثبت دی يو وخت د اتومي انرژۍ د څيړنو مرکز ، د لمر د انرژۍ، د دارالامان د څيړنيز مرکز او د کتابونو د چاپ لپاره د مجهزې چاپخونې درلودونکی و ، يو وخت يې ١٤ عنوانه بيلا بيلې مجلې چاپولې او تر ١٣٧١ ل کال د مخه د استادانو له ١٦٠ عنوانو څخه زيات علمي او مسلکي درسي کتابونه په همدې چاپخونه کې چاپ شوي دي . (١٣)

۲ - د کابل طب انستیتوت :

په کابل کې له ۱۳۷۱ ل کال نه وروسته د تنظیمي او خپلسري جګړو په ترڅ کې د هیواد زیات شمیر فرهنګي ، اقتصادي او ټولنیزې مؤسسې رنګې شوې .

د کابل طب انستیتوت هم د دې جګړو له امله درانه زیانونه زغملي دي . د مالي زیان ترڅنګ یې د علمي زیان خبره هم د زیاتې اندیښنې وړ ده .

د جګړې په موده کې د محصلینو درسونه یا په نیمه او یا په بشپړ ډول ودرول شوي وو . که د محصلینو د شمیر په تناسب د درسي ساعتو شمیر په پام کې ونیسو نو په مجموعي توګه به نومورې انستیتوت ته د لسو میلیونو په شاوخوا کې درسي ساعتونه زیان اوښتی وي .

د طب انستیتوت د هغه وخت ، جنسي مدیر ښاغلي محمد آصف وویل : « سره له دې چې انستیتوت ته د ټولو زیانونو دقیق شمیر خورا ګران کار دی ، خو بیا هم په اټکلیز ډول د زیانونو اندازه څه نا څه لګیدای شي . په انستیتوت کې د پتالوژۍ ، بیموشیمۍ ، هستولوژۍ فارمکولوژۍ ، مکرو بیالوژۍ ، اناتومۍ ، کیمیا ، فزیك دیپارتمنتونه موجود دي . دې څانګو خپل خپل مجهز لابراتوارونه لرل چې د طبي علومو په زیاتو عصري وسایلو سمبال وو . دا لابراتوارونه له ټولو وسایطو او وسایلو سره له منځه وړل شوي دي . د انستیتوت فزیکي ساختمان او نورو درسي خونو ، وسایطو او وسایلو ته درووند زیان اوښتی دی . د ودانۍ په سلو کی ۳۰ برخې تخریب شوي دي ، د اوبو او برېښنا سیستم یې هم ویجاړ شوی او د انستیتوت شل عرادې بیلا

بیل موټر غلا شوي دي . د قرطاسیې ډیپوګانې چور شوي ، ټول سمعي او بصري مواد ، لکه د عکاسۍ کمرې ، مایکونه ، پروجکټرونه ، لوډسپیکرونه ، علمي سینمایي فلمونه ، هنري سینمایي فلمونه ، تلویزیونونه ، ټرانسفرمرونه ، ویډیوکیسټې او داسې نور غلا شوي دي. له دې پرته د انستیتوت ډیره مجهزه چاپخونه (مطبعه) له منځه وړل شوې ده » .

د بیالوژۍ د څانګې یو سابقه لرونکي استاد وویل : « یوازې زموږ د بیالوژۍ څانګې له لابراتوارو څخه یې په لسګونو میکروسکوپونه ، د تسلیخ بکسونه ، د میکروسکوب ګروپونه ، مختلف تثبیت شوي سلایډونه ، ۵۰۰۰ دانې ساده سلایډونه ، ۲۰۰ دانې درجه لرونکې استوانې ، یخچالونه او نور وسایل چور او له منځه وړي دي » .

د انستیتوت یو تن مسوول وویل : « کیدای شي د انستیتوت د بیا رغونې لپاره په لکونه ډالر پکار شي خو د ټول زیان دقیقه شمیره اوس ناشونې ده » .

بل دروند او نه جبرانیدونکی زیان چې دې انستیتوت ته اوښتی هغه د علمي او درسي کتابونو له منځه وړل دي . د کابل طب انستیتوت یو ډیر مجهز کتابتون درلود . د نوموړي کتابتون د هغه وخت امر ښاغلي غلام علي وویل : « په دې کتابتون کې پنځوس زره عنوانه بیلا بیل علمي کتابونه موجود وو چې اکثره یې په انګلیسي ژبه وو ، کله چې دلته د جګړې اور ولګید نو د کتابتون درې وارو منزلونو اور واخیست ، زیات کتابونه پکې ایره شول ، د طب انستیتوت د ځینو کار کوونکو په هڅه او هاند یوازې ۶۰۰۰ عنوانه کتابونه له انستیتوت څخه بهر یو مصوون ځای ته انتقال شول او د حالاتو په ښه کیدو سره بیرته راوړل شول . د انستیتوت په کتابتون کې د دې انستیتوت د

استادانو هغه ۵۰۰۰ عنوانه علمي کتابونه هم موجود وو چې دوی په بیلا بیلو وختونو کې د خپلو علمي ترفیعاتو لپاره لیکلي وو او دلته یې یوه یوه خطي نسخه موجوده وه . دا آثار هم د جګړې د طاعون ښکار شول .

په انګلیز ډول ویلی شو چې یوازې د کتابونو د مالي زیان له امله نوموړي انستیتوت ته په لکونو ډالره زیان اوښتی دی » . (۱٤)

۳ - د کابل پولیتخنیك انستیتوت :

له کابل پوهنتون څخه وروسته د کابل د طب د انستیتوت په شان د کابل پولیتخنیك هم دِ هیواد ستر علمي او روزنیز مرکز دی . تراوسه پورې دې انستیتوت په زرګونو کادرونه افغاني ټولنې ته وړاندې کړي دي . دا انستیتوت د پخواني شوروي اتحاد په مالي لګښت جوړ شوی دی او تراوسه یې تحصیلي نصاب په همغه روسي سیستم روان دی .

د پولیتخنیك انستیتوت څلور بیلا بیل پوهنځي لري . د لیلې د ودانیو ترڅنګ یو لوی جمنازیوم او یو لوی خوړنځای هم لري . د ودانیو او نورې ښکلا له پلوه د کابل پولیتخنیك له کابل پوهنتون نه وروسته دویمه ستره او لویه تحصیلي مؤسسه ده .

کله چې جګړه پیل شوه نو کابل پولیتخنیك هم ډیر زیات وخت د جګړې ډګر پاتې شو ، په پولیتخنیك کې چې د نوموړي علمي مرکز څه شتمني وه ټوله لوټ شوه ، د انستیتوت پر ودانیو په زرګونو لویې او وړې مرمۍ راپریوتې او د هرې ودانۍ سینې پرې سورۍ سورۍ شوې د محصلینو د تطبیقاتو اکثره وسایل چې د ډیر زیات مالي ارزښت درلودونکي وو ټول یا چور او یا له منځه یوړل شول .

د پولیتخنیك مجهز کتابتون چې په بیلا بیلو ژبو په ځانګړي ډول

په روسي ژبه پکې په لسګونو زره عنوانه بیلا بیل علمي ، تخنیکي او نورډول کتابونه موجود وو اکثره له منځه یوړل شول . د جګړې په اکثرو (تقریباً درې نیم کلونو) کې کابل پولیتخنیک د محصلینو په مخ تړلې پاتې شو . که د محصلینو د هرې ورځې درسي ساعتونه او د محصلینو شمیر په پام کې ونیسو نو په اټکلیز ډول کابل پولیتخنیک له ۱۲ میلیونو درسي ساعتونو څخه زیات وخت ضایع کړی دی .

د کابل پولیتخنیک د ټول زیان معلومول هم څه نا څه ناشونی ښکاري . خو څرنګه چې کابل پوهنتون ته رسیدلې خساره له ۵۰ میلیونو ډالرو څخه زیات اټکل شوې وه . نو د پولیتخنیک به له هغه څخه هم زیات اټکل شي ځکه چې په کابل پولیتخنیک کې د محصلینو د زده کړې لپاره ډیر زیات تخنیکي او انجنیري امکانات برابر شوي وو . سره له دې چې د کابل پوهنتون او کابل پولیتخنیک د ودانیو د بیا جوړونې لپاره په ۱۳۷۵ ل کال کې بیا کار پیل شو خو بیا هم دا کار بشپړ نه شو او هغه وسایل او د زده کړې نور امکانات چې په دې مرکزونو کې وو د هغو بیا پوره کول ډیر وخت او غټ مالي امکان غواړي او ځینې برخې کیدای شي بیا هیڅ جوړې نه شي .

٤ - د لوړو زده کړو نور مرکزونه :

له کابل پوهنتون ، کابل پولیتخنیک او کابل طب انستیتوت پرته په هیواد کې د لوړو زده کړو نورې ګڼ شمیر مؤسسې هم موجودې وې چې د ۱۳۷۱ ل کال د ثور ۱۳۷۵ ل کال میزان پرله پسې جګړو یو په بل پسې ړنګې کړې ، لکه څنګه چې د مخه مو یادونه وکړه د لوړو زده کړو د نورو مؤسسو ترڅنګ تر پنځلسو زیاتو دارالمعلمینونو هم هیواد ته ښوونکي روزل .

په ملکي ساحه کې د لوړو زده کړو له مرکزونو پرته په عسکري ساحه کې هم هیواد داسې ستر مرکزونه درلودل چې پخپل وخت کې د ځینو گاونډیو هیوادونو په ډله کې په لومړي کتار کې ودریدل .

حربي پوهنتون د خپل ټول عمر په بهیر کې په زرگونو صاحب منصبان ټولنې ته وراندې کړي دي ،

خو کله چې په کابل کې څلورنیم کلنه جگړه پیل شوه ، نو حربي پوهنتون داسې یوه ساحه وه چې په دې ټوله موده کې د جگړې ډگر پاتې شو . په زرگونو زرگونو درنې او سپکې گولۍ د حربي پوهنتون په سینه ورتشې شوې . په نتیجه کې د پوهنتون ټولې ودانۍ یا بشپړې او یا په نسبي ډول ویجاړې شوې . د پوهنتون درسي خونې وسایل او وسایط ټول له یوې مخې تباه کړای شول . حربي پوهنتون په تحصیلي مؤسسو کې هغه ستره مؤسسه ده چې ډیر زیات زیان یې گاللی دی ، اوس د پوهنتون د بډایه کتابتون په گډون هلته هیڅ شی پاتې نه دي . د حربي پوهنتون د درانه زیان د اندازې ټاکل خورا گران کار دی . خو کله چې سرې د پوهنتون ودانیو ، درسي خونو ، د درس د نورو لوازمو او په مجموعي ډول د پوهنتون پخوانیو امکاناتو ته گوري نو تر سلو میلیونو ډالرو زیاتې پیسې په کار دي چې بیا تر لږه پوهنتون هغه پخواني حالت ته ورنږدې کړي .

د حربي پوهنتون ترڅنگ د هوایي او هوایي مدافعې پوهنتون هغه دویم ستر پوهنتون دی چې د افغانستان د پوځ لپاره یې پیلوټان ، تخنیکران او د هوایي مدافعې لپاره مسلکي پوځیان روزل . دا پوهنتون هم د امکاناتو ، وسایطو او مسلکي کادرونو له پلوه په سیمه کې د خپل وخت یو نامتو پوهنتون و . په ۱۳۷۱ ل کال کې په دې پوهنتون وبا خوره شوه . د پوهنتون د زده کړې وسایل او د تطبیقاتو

ټول لوازم او امکانات له منځه یوړل شول ، ان د پوهنتون د ځینو ودانیو کړکۍ هم ماتې نه شوې ، څه د توغندیو اورر وسیځلې او څه هم د چور او تالان منګولو تباه کړې . د پوهنتون مجهز کتابتون هم چور او تالا شو .

ویل کیږي یو وخت هوایي پوهنتون په یوه کال کې ۵۰ تنه پیلوټان فارغول ، د هوایي پوځ د نورو برخو مسلکي کادرونه خو لا پریږده .

د حربي پوهنتون په شان د دې پوهنتون زیان هم خورا درووند دی . ځکه هغه وسایل او وسایط چې دغه پوهنتون د خپلو محصلینو د روزنې په مقصد د تطبیقاتو لپاره ایښي وو هغو پخپله د میلیونونو ډالرو ارزښت درلود .

که د پوهنتون د ودانیو ، وسایلو ، وسایطو ، د محصلینو درسي لوازمو او د هغوی د تطبیقاتو درانه او سپك وسایل په پام کې ونیسو نو د هغوی ټول مالي ارزښت تر دوه سوه میلیونه ډالرو هم زیاتیږي . ځینو کسانو ته کیدای شي دا اټکل زیات معلوم شي ، خو که هغه ډول ډول الوتکې ، توغندي او د هوایي پوځ نورې درنې وسلې چې محصلینو پرې تطبیقات کول او پر هغو باندې یې زده کړه کوله په پام کې ونیسو نو یقیناً چې دا زیان به تر یاد شوي رقم هم لوړ شي .

د حربي پوهنتون ترڅنګ د تخنیك اکاډمۍ موقعیت درلود ، دی اکاډمۍ چې د تخنیك په بیلا بیلو څانګو کې افسران او تخنیکران ټولنې ته وړاندې کول ، هم د جګړې ګوزارونه وزغمل . په دې ځای د جګړې سیوری تقریباً په څلورنیم کلنه موده کې د زیات وخت لپاره پاتې شو . په نتیجه کې هر څه چې په دې اکاډمۍ کې موجود وو یا په جګړه کې له منځه یوړل شول او یا هم چور او غلا شول .

د تخنیك له اکاډمۍ پرته په پوځي چارو کې یوه بله اکاډمي هم موجوده وه ، چې د پولیسو او بیا یو وخت د څارندوی د اکاډمۍ په نامه یادیدله ، دې اکاډمۍ د کورنیو چارو وزارت د مربوطو قطعاتو او نورو څانگو لپاره مسلکي صاحب منصبان او کادرونه روزل .

دې اکاډمۍ د کابل د خوشحال مینې په سیمه کې موقعیت درلود او دا هغه سیمه وه چې د نورو سیمو په شان د جگړې درووند توپان په همدې سیمه هم تیریده راتیریده . په نتیجه کې نه یوازې دا اکاډمي له خپلو زیاتو امکاناتو سره ویجاړه کړای شوه ، بلکې په هغه سیمه کې چې نورې تحصیلي ، تعلیمي مؤسسې وې هغه هم له منځه لاړې .

د کابل ښار د خوشحال مینې په ساحه کې (د ټولنیزو علومو انستیتوت) موجود و . دا انستیتوت په شپیتمو کلونو کې « د افغانستان د خلق دموکراتیك گوند » له خوا د خاصو اهدافو لپاره جوړ شوی و . له څو کلونو وروسته بیا د گوند له خوا لغوه شو . ټول محصلین یې په کابل پوهنتون کې جذب شول . خو له دې انستیتوت څخه ډیرې ښکلې ودانۍ پاتې شوې . یو وخت بیا داسې راغی چې په همدې ځای کې د حزب وحدت مرکز اوقرارگاه جوړه شوه . بیا څو ځله دا سیمه لاس په لاس شوه او د انستیتوت ودانۍ پکې زیانمنې شوې . خو بیا هم د هغې سیمې د نورو ودانیو په تناسب دا ودانۍ جوړې پاتې دي . د کابل د ده بوري په سیمه کې (د اسلامي څیړنو مرکز) موقعیت درلود . دې مرکز د خپلو گڼ شمیر علمي څیړنو او غونډو د جوړولو ترڅنگ یو ډیر مجهز کتابتون هم درلود . کله چې د کابل په دې سیمه کې گرمه جگړه پیل شوه . نو دا مرکز له خپلو ټولو امکاناتو سره له منځه لاړ . د مرکز ودانۍ اوس داسې ړنگه شوې ته به وایې دلته هیڅ ودانۍ نه وه .

همدې علمي مرکز ته مخامخ د سید جمال الدین افغان دارالمعلمین واقع و چې ګڼ شمیر محصلین یې درلودل . د دې روزنځې ودانۍ اوس په سینه پرته ده او د یوې لویې غمیزې انځورګري کوي . دې دارالمعلمین چې هر څه لرل ، سره له خپلو ټولو ښانګو ، درسي موادو او نورو امکاناتو له منځه یوړل شول . د دې مرکز د ټولو ودانیو بیا جوړول میلیونونو ډالرو ته اړتیا لري .

د افغان سید جمال الدین له دارالمعلمین څخه یو څو کیلومتره وړاندې د دارالامان تاریخي ودانۍ ته نږدې د کابل د پیدا ګوږۍ انستیتوت جوړ شوی و . دې انستیتوت د ښوونې او روزنې د وزارت په چوکاټ کې فعالیت کاوه . د انستیتوت ودانۍ په خورا ښکلې او لوکسه بڼه نوې جوړه شوې وه . دې انستیتوت ګڼ شمیر ښوونکي ټولنې ته وړاندې کړي دي . د پښتو ، دري ، تاریخ څانګو په ګډون یې یو شمیر نورې څانګې هم درلودلې . هرې څانګې ځانته یو ځانګړی کتابتون هم درلود . کله چې جګړه پیل شوه ، نو د دې سیمې اکثره ودانۍ د درنو توغندیو تر ګوزارونو لاندې راغلې . اوس د دې سیمې اکثره ودانۍ په سینه پرتې دي ، یوازې ځینې سوي دیوالونه ولاړ ښکاري . څرنګه چې د پیدا ګوږۍ د انستیتوت دیوالونه پاخه وو ، د خامه کورونو په پرتله پرې د توغندیو زور ډېر نه دی رسیدلی ، خو بیا هم د دې علمي مرکز درسي خونو ، ودانیو او نورو امکاناتو ته دومره زیان رسیدلی چې بیا رغاونه یې لکونو ډالرو ته اړتیا لري .

له دې مرکز څخه څو کیلومتره لیرې د واصل آباد د غره په ډډه کې د کابل تخنیکم جوړ شوی و چې ښکلو او زړه وړونکو ودانیو یې د هغې سیمې ښکلا ډېره زیاته کړې وه . دې تخنیکم یو وخت په کابل کې خپل ښه دوران ، شان او شوکت درلود . دا تخنیکم چې د پخواني

«۱»

بنوونځي

کله چې د افغانستان دا تیره ۱۹ کلنه جګړه پېلیده نو لومړی او اساسي ګوزار یې د ښوونې او روزنې پر مؤسسو و .

د روسانو یرغل او په هیواد کې د ګرمې سیاسي ، عقیده یي او ملي جګړې پیل د دې زمینه برابره کړه چې په ښوونځیو او نورو روزنیزو بنسټونو مستقیم او نامستقیم ګوزارونه وشي .

د افغانستان د نورو ملي شتمنیو او ودانیو ترڅنګ ښوونځیو ته هم دومره زیانونه واړول شول چې ان ویلی شو له هیڅ بلې برخې سره د پرتلې وړ نه دي .

تر جګړې د مخه لومړنی ګوزار ، چې ښوونځیو ته متوجه شو ، هغه په تعلیمي او تحصیلي نصاب کې منفي بدلون راوستل و . په

شوروي په مالي لگښت او مرسته جوړ شوی و ، درسي سیستم یې د شوروي اتحاد له تحصیلي سیستم څخه پیروي کوله او زیات وخت یې درسي چارې د روسي مشاورینو او استادانو تر مستقیمې لارښوونې لاندې پرمخ وړل کیدلې . جگړې دا سیمه هم د کابل د غرب د نورو سیمو په شان ډیره زیاته وځپله .

کابل تخنیکم تر ځوارلسم ټولگي پورې محصلین روزل او له هغه وروسته یې کابل پوهنتون او کابل پولیتخنیک ته د نورې زده کړې لپاره معرفي کول . کابل تخنیکم یو ډیر بډایه کتابتون او مجهزه لیلیه درلودله . د جگړې په دوران کې د دې تخنیکم د درسي چارو ټول لوازم او وسایل له منځه یوړل شول . د تخنیکم ودانۍ په زرگونو درنو گولیو وویشتل شوې او ټول تخنیکم په کنډوالو بدل کړای شو . د تخنیکم د بیا جوړونې لپاره ډیرو زیاتو پیسو ته اړتیا ده چې له میلیونونو ډالرو څخه زیات اټکل کیدای شي .

« ۳ »

د افغانستان د علومو اکاډمي

د افغانستان د علومو اکاډمي په ۱۳۵۷ لمريز (۱۹۷۸)م کال د پښتو ټولنې ، د تاريخ ټولنې ، د پښتو څېړنو نړېوال مرکز او د دايرة ـ المعارف ټولنې څخه د هغه وخت د وزيرانو شورى په چوکاټ کې جوړه شوه .

د افغانستان د علومو اکاډمي په ترکيب کې اکادميسنان ، د اکاډميسنانو کانديدان او افتخاري غړي شامل دي . د علومو اکاډمي د لاندنيو څلور ګونو علمي رتبو لرونکې ده :

- د محقق مرستيال
- محقق
- د سرمحقق مرستيال

- سرمحقق

د علومو په بیلا بیلو برخو کې د علمي څیړنو سرته رسول ، په هیواد کې د ملي اقتصاد د پیاوړتیا او د فرهنګي بډاینې په مقصد د اوږدې مودې علمي تحقیقاتو پرمخ بیول ، د اوبو د سرچینو ، خاورې ، تودوخې ، انرژۍ ، منرالي موادو ، اومو موادو او د نورو طبیعي منابعو څیړنه او ارزیابي کول ، د زیرمو تاکنه او له هغو نه د اغیزمنې ګټې د لارو چارو لټول ، په ملي اقتصاد کې د ډیرو نویو علمي تخنیکي لاسته راوړنو او پرمختګونو نه د ګټې د امکاناتو او لارو چارو لټول ، د هیواد د اقتصادي ، ټولنیزې ودې ، د لنډې او اوږدې مودې د پلانونو جوړول او څیړنه ، د هیواد د اقتصادي بنسټونو د پیاوړتیا او فرهنګي بډاینې په مقصد د اسلامي هدفونو په لاره کې فعالیت او ونډه اخیستل ، په افغانستان کې د علم او پوهې د سطحې لوړوالي ، د علومو په ډیرو سترو برخو کې د څیړنو تاکنه او رهبري کول ، په هیواد کې د علمي او څیړنیزو چارو سمون ، یووالی او د تجربه یې څیړنیزو مسألو د پرمخبیولو لپاره د مادي او تخنیکي امکاناتو د برابرولو په لاره کې هڅه او هاند د افغانستان د علومو اکاډمۍ ستر هدفونه دي .

د افغانستان د علومو اکاډمۍ د همدغو هدفونو د پوره کولو لپاره کامیابۍ او بریمنې هڅې کړې دي . په کورنۍ کچه یې یو زیات شمیر څیړونکي او پوهان روزلي او د هغو د کار ثمرې یې ټولنې ته وړاندې کړې دي . یوازې د بشري علومو په برخه کې یې تر ۱۳۷۵ ل کال پورې د کتابونو او رسالو په ګډون (دوه سوه پنځه شپیته پروژې) برابرې کړې دي . په کورنۍ سطحه یې په لسګونو لویې او وړې علمي او ادبي غونډې او سیمینارونه جوړ کړي او په لسګونو عنوانه بیلا بیل

څېړنيز ، تاريخي ، علمي او ادبي کتابونه ، چې عمومي شمير يې لکونو ټوکو ته رسيږي په ډېره ښه بڼه او کچه چاپ او خپاره کړي دي .

د افغانستان د علومو اکاډمۍ په کورنۍ سطحه د هيواد د فرهنگ په بډاينه کې خپله ونډه اخيستې ده . د علومو اکاډمۍ ځينو غړو په نړيوالو سيمينارونو او غونډو کې د افغانستان نماينده گي کړې او هلته يې د خپل هيواد علمي پرستيژ ساتلی دی . په خپله د علومو اکاډمۍ له خوا هم تر لسو زيات علمي نړيوال سيمينارونه او غونډې جوړې شوې چې د کوشانيانو په اړه ، د پښتو د نړيوالو څېړنو د مرکز د لسمې کاليزې ، د ابوعلي سينا بلخي ، خوشحال خان خټك ، امير کروړ او ناصر خسرو بلخي نړيوال سيمينارونه د يادونې وړ دي . په دې سيمينارونو کې د نړۍ له نورو هيوادونو نه هم گڼ شمير پوهانو گډون کړی و .

د افغانستان د علومو اکاډمۍ د خپلو علمي پروژو د چاپ او خپراوي ترڅنگ په بيلا بيلو وختونو کې د آريانا ، خراسان ، کابل ، پښتو ، لرغونپوهنه ، طبيعت او ځينې نورې مجلې هم خپرې کړې دي او د زيري جريده هم . دغه راز يې په لسگونو خطي نسخې چې د اکاډمۍ لاسته ورغلي ، بيا پرې کوم څېړونکي کار کړی او چاپ شوې دي‌او په دې ډول يې له مرگه ژغورلي دي .

خو اوس راځو ديته چې آيا اکاډمي هم چا خپل کار ته پرېښوده ؟ او که پر هغې يې هم د سکروټو او ټهر اورونه واورول ؟

کله چې په ۱۳۷۱ ل کال کې د يوې غميزې له پاسه بله غميزه راغله نو د اکاډمۍ پر ودانيو هم لوی ناتار خور شو . د اکاډمۍ اکثره ودانيو ته درانه زيانونه واړول شول [illegible]ښتو څېړنو د نړيوال مرکز ودانۍ او د پښتو ژبې او ادبياتو ، همدارنگه د کابل مجلې دفتر او يو

PROPERTY OF ACKU 7102

شمیر نورې اداري په پوځي قرارګاه واړول شوې . له کتابونو نه د سون د موادو په توګه کار واخیستل شو او د نوموړو مرکزونو زیاتره علمي آثار او کړي کارونه له منځه یوړل شول . د علومو اکاډمۍ د خپلو ادارو ترڅنګ د کتاب ساتنې او کتاب پلورنې مرکزونه هم درلودل . ټول هغه کتابونه چې په کتاب ساتنځایونو او کتاب پلورنځیو کې موجود وو هغه یا چور شول او یا له منځه لاړل . د علومو اکاډمۍ په هغو ودانیو کې چې پوځي چونۍ جوړې شوې وې کتابونه د هغو د ملیشو د ډوډۍ پخولو لپاره د سون مواد ګرځېدلي وو . هغوی به یو لوی دیګ ایښی و او یو یو کتاب به یې تر دیګ لاندې لمبو ته غورځاوه . کله چې د کتابونو زیرمې پای ته ورسیدې بیا نو د ودانیو په کړکیو او دروازو پیل وشو . وایي چې د افغانستان مشهور عالم مرحوم دوست شینواري د کتابونو د سون همداسې یو حالت ولید . هغه د خپل عمر یو مهم څېړنیز کار پسې د علومو اکاډمۍ ته تللی و . هغه کار پسې دی ډیر سرګردانه شوی او د ده د کلونو د زیار پایله وه . کله چې دی خپل دفتر ته ورنږدې شو نو ګوري چې یو ټوپکی د ده د پروژې د کړي کار او کتاب یوه یوه پاڼه راشکوي او د اور کومي ته یې ګوزاروي . کله چې ده ټوپکي له دې کار څخه منع کولو ته دعوت کړ نو هغه په تونده ژبه له دې ځایه ده ته د وتلو امر وکړ او ستغې سپورې خبرې یې هم وریسې زیاتې کړې . کله چې دوست صاحب له داسې یوې صحنې سره مخامخ شو ، نو تاب یې رانه وړ ، زړه کې یې یو تاو پیدا شو او کله چې کور ته لاړ څو شیبې روغ و بیا پرې د زړه یوه حمله راغله ، تر روغتونه پورې یې ساه یوړه خو بیا یې بیرته تر خپل کور او دفتره رڼې سترګې رانه وړې .

په یو شمیر نورو لیکوالو هم د زړه حملې راغلې او ډول ډول

کړاوونو يې د ژوند ستوني او لاسونه ومروړل .

په دې ډول د اکاډمۍ په زرګونو ټوکه کتابونه او په لسګونو عنوانه پروژې ، خطي نسخې او تر لاس لاندې کړي او کيدونکي کارونه له منځه يوړل شول . (۱۵)

د علومو اکاډمۍ مرکزي کتابتون سره له دې چې له فزيکي پلوه روغ ښکاري خو بيا هم ځينې مهم کتابونه او خطي نسخې يې په بازارونو کې ليدل شوې دي . د علومو اکاډمۍ د ټولو څېړونکو څېړنيزې پروژې او نور علمي کارونه تقريباً د څلورو کلونو په واټن کې په ټپه ودريدل . د کتابونو او ودانيو د فزيکي زيان د محاسبې له مخې نوموړې اکاډمۍ ته په ميليونونو ډالره زيان اړول شوی دی .

« ٤ »

دولتي فرهنگي ټولنې

له ۱۳۵۹ ل کال وروسته د کابل په ښار کې د دولت په چوکاټ او د دولت د مالي لګښت په مرسته یو شمیر فرهنګي ټولنې منځته راغلې. د ژورنالستانو ، لیکوالو او هنرمندانو ټولنې هغه درې ټولنې وې چې په دولتي فرهنګي فعالیتونو کې ډیرې زیاتې مطرح او د خپل ټول ژوند په اوږدو کې یې ګڼ شمیر علمي او هنري غونډې او سیمینارونه جوړ کړي او هم یې ګڼ شمیر کتابونه خپاره کړي دي . دې هرې ټولنې ځانته یو خپرنی ارګان او نور نشرات درلودل . د ژورنالستانو اتحادیې د (سباوون) په نوم یوه ذوقي ، هنري او ادبي میاشتیزه مصوره مجله خپروله ، د هنرمندانو اتحادیې هم د هنر په نوم یوه ځانګړې مجله خپروله او هم یې د هنرمندانو لپاره بیلا بیل هنري انجمنونه جوړ کړي

وو . کله چې په کابل کې جګړه پیل شوه نو په دې ټولو خواوو زلزله خوره شوه ، اکثره لیکوالو او هنرمندانو د جګړې ، اقتصادي ستونزو او نورو کړاوونو له کبله کابل پرېښود . د دې انجمنونو د فعالیت ساحه ورځ په ورځ تنګیدله ، په نتیجه کې یې د کار ساحه ډېره محدوده او بیا وروسته بیخي له منځه یووړل شوه . د دې انجمنونو د مانیز زیان ترڅنګ د هغو د ودانیو فزیکي زیان هم د زیاتې اندیښنې وړ دی .

د افغانستان د ژورنالستانو اتحادیه چې د افغانستان له بانک سره متصل موقعیت لري ، د څو توغندیو اور ورته وررسیدلی . د اتحادیې دوه پوړیزه ودانۍ سخته ویجاړه شوې ، د اتحادیې د کنفرانسونو او سیمینارونو تالار چې په ډېره ښکلې بڼه او د ټولو امکاناتو او وسایلو په درلودلو سره جوړ شوی و ، بیخي له منځه وړل شوې . د ودانۍ دویم پوړته هم درانه زیانونه اړول شوي . او هم د دفترونو اکثره وسایل او وسایط غلا شوي ، د ودانۍ نورې برخې ته هم زیات زیان اړول شوی دی . اوس نو که څوک وغواړي چې دا ودانۍ بیرته همغه لومړني شکل ته واړوي نو تر یو میلیون ډالرو زیات لګښت ته پکې اړتیا شته . د هنرمندانو اتحادیې ته چې په وزیر محمد اکبر خان مینه کې موقعیت درلود ، هم د توغندیو د لګیدو له امله زیان وراړول شوی دی . دغه راز د نوموړو اتحادیو هغه وسایط هم غلا شوي چې دې انجمنونو پخوا درلودل او بیه یې سلګونو میلیونو افغانیو ته رسیږي . د دفترونو د وسایلو ترڅنګ د نوموړو انجمنونو هغه شمیر کتابونه او نور نشریات چې دې انجمنونو وخت په وخت خپاره کړي وو هم یا چور او یا هم وسیځل شول . یو شمیر نور مهم آثار چې تراوسه یې لا د تبلیغ ، نشر او خپریدو امکان نه و پیدا کړی هم تباه کړای شول . دلته به د لیکوالو انجمن برخلیک د دې ډول انجمنونو د بیلګې په توګه لږ په تفصیل سره

تر څېړنې لاندې ونیسو .

د افغانستان د لیکوالو ټولنه :

د افغانستان د لیکوالو ټولنه په ۱۳۵۹ ل کال کې د هغه وخت د دولت په چوکاټ کې د یو ټولنیز فرهنګي سازمان په توګه جوړه شوه .

د لیکوالو انجمن تر ۱۳۷۱ ل کال پورې ښه په خلاص مټ او زغرده توګه د یادونې وړ کارونه ترسره کړل .

په یاده شوې موده کې د لیکوالو انجمن له خوا تر سلو زیاتې لویې او وړې علمي ، ادبي او هنري غونډې جوړې شوي دي . دې ټولنې د خپلو فرهنګي کارونو د لا ښه سمبالښت لپاره په ځینو ولایتونو او هم د کابل د ښار په بیلا بیلو مؤسسو او علمي مرکزونو کې خپلې او د ځوانانو د ادبي انجمن څانګې پرانیستې وې .

له ۱۳۵۹ - ۱۳۷۱ کال پورې د لیکوالو انجمن په پښتو او دري ژبو په ټولیز ډول له ۱۵۰ څخه زیات علمي ، ادبي ، تاریخي او هنري کتابونه چاپ کړي او هم یې په پښتو او فارسي ژبو د ژوندون څانګړې ادبي مجله او د قلم په.نوم ادبي جریده له خپل مهالویش سره سم په ډیره ښه علمي او طباعتي کچه خپاره کړي دي .

د لیکوالو د ټولنې د خپرو شوو آثارو عمومي شمیر ۲۵۰۰۰۰ جلدونو په شاوخوا کې دی . له یاد شوي رقم څخه ۱۵۰۰۰۰ جلده کتابونه د نوموړي انجمن د کتاب ساتنې په زیرمه ځایونو او هم په کتابتونو او کتاب پلورنځیو کې خوندي وو . د ۱۳۷۱ ل کال د ثور میاشتې له لومړۍ لسیزې وروسته چې د کابل په ښار کې کوم جنګونه پیل شول نو دا کتابونه ټول یا چور او یا وسیځل شول .

زما د خپلو سترګو لیدلی حال دی ؛ له یاد شوي تاریخ څخه

وروسته زه يوه ورځ د ليکوالو انجمن ته ورغلم ، د ليکوالو په انجمن کې يوه پوځي قرارگاه جوړه شوې وه .

د انجمن ټولې څوکۍ ، ميزونه اوددفترونو نور وسايل مات او چور شوي وو ؛ کتابونه له الماريو څخه راغورځول شوي او په خونو کې ډيرې پراته وو . د ځينو کوټو بامونه سوري شوي وو او د باران اوبه همداسې دننه په خونو کې پر کتابونو څڅيدلې .

له کتابونو څخه لږ څه ليرې هلته په کوچنۍ کوټه کې يو نسبتاً لوی ديگی ايښودل شوی و . دا هغه ديگی و چې تنظيميانو ته پکې غرمنۍ او ماښامنۍ تياريدله . د ديگي ترڅنگ په لسگونو کتابونه ، لکه د خښتو په څير سر پر سر ايښودل شوي وو او يو يو تر ديگي لاندې د سرو لمبو خولې ته اچول کيده .

ښه مې په ياد دي يوه ورځ له يوه تن استاد سره د ليکوالو انجمن ته لاړم ، له يو څه ويرې سره سره د ليکوالو انجمن ته ورننه شوو . استاد نيغ په نيغه هغې خونې ته ورغی چې کتابونه پکې ايښودل شوي وو .

هغه د خپل درې کلن زيار (خپل کتاب) د پلټلو او ميندلو په خاطر هغې خونې ته ورغی . هغه د خاورو او دوړو له منځه خپل نازولی اولاد (کتاب) راواېست ، په خپل زنگانه يې وواهه او وې څانډه ، دوړې او گردونه ترې لاړل ، په خپل کتاب يې د ليدو مينه نه وه ماته شوې ځکه چې هغه نوی چاپ شوی و او تراوسه يې لا د بازار سترگې هم نه وې ليدلې . دواړه له خونې راووتو . استاد د خپل اثر څو جلده نور هم راواخيستل ، ما ته يې وويل دا به هم واخلو چې له مرگه بچ شي . کله چې له دې خونې راووتو نو د يو توپکوال سترگې راباندې ولگيدې له « چيس چيس ؟ » آواز سره يې راباندې غږ وکړ او بيا يې د لاس په اشاره د ځان خوا ته وغوښتو . کله چې يې د استاد په لاس کې

۱۳۵۷ ل کال چې د سردار محمد داؤد خان جمهوري نظام رنگ کړای شو نو د ټولنې په نورو ډګرونو کې د ژورو بدلونونو ترڅنګ د زده کړې په نظام کې هم په فوري ډول لاسوهنه پیل شوه او په لکونو ټوکه نوي تعلیمي تحصیلي کتابونه په ډېر درانه لګښت له سره چاپ شول .
سره له دې چې په نوموړي واټن کې هیواد ورځ په ورځ له زیاتو ستونزو او ډول ډول اقتصادي ، سیاسي او پوځي کړکیچونو سره مخامخیده خو واکمنو تر خپل ټاکلي اند (فکر) لاندې کوښښ کاوه پر ښوونځیو ، پوهنځیو او د زده کړې نورو اکثرو روزنځیو باندې خپل کنترول او څارنه جاري وساتي . د ځینو ښوونځیو د رنګیدو له پیل شوي بهیر سره سره د یو شمیر نورنو ښوونځیو د جوړولو کارونه هم پیل شول خو څرنګه چې د زده کړې مرکزونه د یو سیاسي فکر تر کنترول لاندې وو نو د زده کوونکو او محصلینو د زده کړې ټاکلی او د یاد وړ وخت د سیاسي غونډو او مارشونو په جوړولو تیریده . « ګوندي لومړني سازمانونه » چې په هر ښوونځي ، پوهنځي او روزنیز مرکزکې یې جلا جلا څانګې درلودې ، د پوره واك او ځواك څښتنان وو ، د روزنځیو او نورو پوهنیزو چارو او بهیر کې یې له خپلې هیلې سره سم وقفه او بندیز راوستلی شو . د همدې ډول وقفو په ترڅ کې په اټکلیز ډول که لږ تر لږه هره ورځ د هر زده کوونکي له هرو شپږو درسي ساعتونو څخه یو ساعت وخت ضایع شوی وي ، په ټولیز ډول به په یاد شوي واټن کې د ټولو زده کوونکو په ګډون د اټکل له مخې له (۱۶۶۵ سوه زره) درسي ساعتونو څخه زیات وخت ضایع شوی وي . (۱)

د ۱۳۵۸ ل کال د مرغومي په شپږمه نیټه روسانو د ټولو نړیوالو مدني او بشري قوانینو خلاف د افغانستان پر خاوره مستقیم یرغل وکړ او د ۸۵ زره (۲) کسیز لښکر په زور یې خپل ګوډاګیان پر کابل

کتابونه ولیدل نو وې ویل : « چیست ده بغلت ؟ » له دې سره یې لاس را اوږد کړ او د استاد له لاسه یې د هغه (اولادونه) واخیستل . یو څو گامه وړاندې تر تور دیگي لاندې سرې لمبې بیا په مستۍ راغلې او دا کتابونه یې هم د دې لمبو غېږې ته گوزار کړل . استاد ما ته وکتل او ما هغه ته . په سترگو کې یې د قهر او نهیلۍ لمبې تاوې شوې ، خپل تندی یې د لاس په دوو گوتو ټینگ کښیکاږه او دواړه په یوې دردیدلې چوپتیا له انجمن نه ووتو .

له هغه وروسته زه بیا هم څو ځلې انجمن ته لاړم خو یوازې پر همهغه تور دیگي او سرو لمبو مې سترگې لگیدې چې یوه گړۍ هم له نغري څخه نه کښته کیده .

یوه ورځ مې سوچ وکړ داسې یو څوك پیدا کړم چې د دوی په ژبه پوه وي په خوی او بوی یې بلد وي او په یوه کاسه یې ورسره ډوډۍ خوړلې وي . خو بالاخره داسې یو څوك مې پیدا کړ له هغه سره یو ځای انجمن ته لاړم ، غرمه رانږدې وه ، یو ځل بیا مې په دیگ سترگې ولگیدې ، د لمبو غورس ترې پورته کیده ، یو تن یې ترڅنگ ناست و یو یو کتاب یې نیمایي.کاوه او بیا یې تر دیگي لاندې د اور کومي ته اچاوه . کله چې د پوستې د قوماندان پر موږ سترگې ولگیدې نو زما د همڅنگ په لیدو ډېر خوشحاله شو او تر سلام د مخه یې وار له واره وویل : « کجا استی بادار ؟ درکایت نیس ، مرا تنا ماندی تو رفتی چکرایته میزنی ؟ » . « قوماندان » د خولې مزې نور هم سستول خو زما د همڅنگ په اشاره یې ځان کنترول کړ . له دې خبرو وروسته لومړی زما همڅنگ او بیا ما ورسره روغبړ وکړ . بیا هغه دننه خونې ته وبللو ، دا هغه خونه وه چې پخوا پکې (د افغانستان د لیکوالو د انجمن رئیس) د کار دفتر و . څوکۍ ، میزونه ټول مات او کړوپ شوي

وو ، له دفتر څخه فرش ټول شوی و او کوچونه په برچو سوري شوي وو؛ په خونه کې څو تنه نور هم ناست وو ، د کوټې د متن په ځینو ځایونو کې د نسوارو شین رنګ له ورایه ځرګندیده ، په فضا کې د چرسو او سګرټو لوګیو او بوی خپلې حلقې جوړې کړې وې . زموږ له ناستې سره زما همځنګ « قوماندان صاحب » ته زما د مشکل یادونه وکړه .

بیا « قوماندان صیب » مخ را واړاوه او د خپلې « ځوانۍ په شنګ » یې راته وویل : « برو بیادر تمام تامیرا در خدمتت است هرقدر که پالیدی از تو باشه ، پیش چرا نامدی که به کتابا سیرت میکدم حالا خو چیزی نه مانده باشه . از روزیکه ما آمدیم ، بچه ها سرش دیگ پخته میکنه » .

کله چې زه د خپلې شعري مجموعې په لټه کې شوم او هغو خونو ته لاړم چې پخوا پکې د کتابو ګدام و ، هیڅ شی مې هم په نظر رانغلل یوازې څو ګزدجنې پاڼې مې ولیدې چې په هره خونه کې تیت و پرکې پرتې وې . دا و د لیکوالو د انجمن د کتابونو په باب زما د سترګو لیدلی حال .

د افغانستان د لیکوالو انجمن له خپلو چاپ شویو کتابونو پرته یو بل ډیر مجهز او بډایه کتابتون هم درلود چې خپله د انجمن په مقر کې جوړ شوی و . په مجموعي ډول په دې کتابتون کې په بیلا بیلو کورنیو او بهرنیو ژبو ۳۰۰۰۰ عنوانو په شاوخوا کې ډیر ګټور او مهم علمي ، ادبي ، تاریخي ، سیاسي او هنري کتابونه موجود وو . دا کتابتون هم له خپلو ټولو وسایلو سره له منځه وړل شوی دی .

د دې کتابونو د معنوي زیان او ارزښت د حد ټاکل ناشونی کار دی خو له مالي پلوه که د هر یو ټوک کتاب بیه دوه امریکایي ډالره اټکل کړو نو د لیکوالو انجمن په کتاب ساتنځایونو کې د ۱۵۰۰۰۰

ټوکو کتابونو مالي لګښت به ۳۰۰۰۰ امریکایي ډالره شي . دغه راز د لیکوالو انجمن د مطالعې په کتابتون کې چې په بیلا بیلو برخو کې د بیلا بیلو ژبو ۳۰۰۰ عنوانه کتابونه موجود وو که په اوسط ډول د کتابتون له نورو وسایطو سره یو ځای د هر کتاب بیه ۸ امریکایي ډالره اټکل کړو نو ۲٤۰۰۰ ډالره به شي . په دې ډول به په ټولیز ډول د دې کتابونو مالي زیان ۳۲٤۰۰۰ ډالره شي . دغه راز د لیکوالو انجمن ذریو ودانیو .. او د هغو ټولو لوازمو ته هم درانه فزیکي زیانونه اړول شوي چې بیا جوړونه یې لکونه ډالر اټکل کیدای شي . له دې پرته د ټولنې مهالنۍ خپرونې هم زیانمنې شوې دي . له ۱۳۷۱ کال وروسته د قلم جریدې او د ژوندون مجلې د ګوتو په شمار ګڼې خپرې شوې او یو وخت لا داسې هم راغی چې په ټپه ودریدل .

« ۵ »

خپلواکې فرهنګي ټولنې

د ۱۳۶۵ - ۱۳۷۰ کلونو په موده کې په کابل کې واکمنو هڅه وکړه چې د دموکراسۍ تمثیل وکړي . په همدې وجه یې یو لړ آزادو (!) سیاسي سازمانونو او ټولنو ته د فعالیت اجازه ورکړه .

په کابل کې یو شمیر فرهنګي ټولنې جوړې شوې ، دا ټولنې ظاهراً خپلواکې ښکاریدلې خو داسې نښې نښانې هم څرګندې شوې وې چې له دې ټولنو څخه ځینو له ځینو ځانګړو ادارو سره لارې درلودې .

په دې فرهنګي ټولنو کې د ناصر خسرو بلخي ، هرات باستان ، حکیم سنایي غزنوي ، انجمن فرهنګي امیرعلي شیر نوایي ، انجمن دوستداران مولانا او یو کم شمیر نورې فرهنګي ټولنې شاملې وې . دې ټولنو اکثرو خپل نشراتي ارګانونه درلودل او د دې ترڅنګ یې ځانګړې

علمي او فرهنگي آثار خپرول . یو شمیر غونډې او فرهنگي او علمي سیمینارونه یې جوړول . د ناصر خسرو بلخي انجمن د (حجت) ، د دوستداران مولانا جلال الدین محمد بلخي انجمن د (نای) په نوم او ځینو نورو انجمنونو په نورو نومونو مجلې خپرولې . د پورتنیو یادو شویو ټولنو اکثره کار دري ژبې او ادب ته وقف شوی و .

وروسته بیا په کابل کې یو شمیر فرهنگي اشخاصو دا وپتییله چې داسې یوه ټولنه جوړه کړي چې افغاني فرهنګ ته هم ستر خدمتونه وکړي . په همدې وجه یې د ۱۳٦۹ ل کال د لړم په ۲۵ نیټه د کابل د انترکانتیننتال هوټل په تالار کې د یوې درنې غونډې په ترڅ کې (د خوشال فرهنگي ټولنه) جوړه کړه . په پیل کې ۸۰ تنو فرهنگیانو چې د هیواد له بیلا بیلو قومونو ، بیلا بیلو سیمو او د بیلا بیلو مسلکونو استازیتوب یې کاوه د بنسټ ایښودونکو په توگه دا ټولنه جوړه کړه . وروسته بیا نور فرهنگیان په ډله ییز او انفرادي ډول د ټولنې غړي شول چې شمیر یې سلگونو ته رسیده . خوشال فرهنگي ټولنې د یو کال ۱۳٦۹ عقرب - ۱۳۷۰ کب پورې تر لسو زیات علمي او ادبي سیمینارونه او محفلونه جوړ کړل او ٤ عنوانه بیلا بیل ادبي او علمي کتابونه یې چاپ کړل .

کله چې په ۱۳۷۱ ل کال کې په کابل کې جگړې پیل شوې نو د هیواد د نورو فرهنگي مرکزونو په شان دا ټولنې هم پوپناه شوې . نه یوازې دا چې د ټولنو د فعالیت ساحه له منځه لاړه ، بلکې د دې اکثرو ټولنو ټول دفتري امکانات او شتمني هم له منځه یوړل شوه . د دې ټولنو له جملې څخه د خوشال فرهنگي ټولنې دفتر چې د کابل ننداري په سیمه کې یې موقعیت درلود ، له ټولو وسایلو سره چور او ړنگ کړای شو .

د خوشال د فرهنگي ټولنې ترڅنګ د علامه سید جمال الدین افغان فرهنګي ټولنې هم په فعالیت پیل وکړ چې هغې هم په کابل کې د جګړو له امله نور فعالیت ونه کړای شو . پورتنۍ یادې شوې ټولنې د جګړې له امله ټولې له سقوط سره مخامخ شوې خو یوازې خوشال فرهنګي ټولنې او د سید جمال الدین افغان فرهنګي ټولنې وکولای شول په پیښور کې خپلو خپرونو ته دوام ورکړي او بیا خپلې خپرونې په کابل کې په فرهنګیانو وویشي .

« ٦ »

ننداري او سينماوي

په تيرو شلو کلونو کې په ځانګړي ډول هغه وخت چې جګړه لا له غرونو ، رغونو ، کليو او بانډو څخه د ښارونو زړونو ته نه وه ننوتلې د هيواد په لويو ښارونو په تيره د کابل په ښار کې سينماوې ښه په ګرمه توګه چليدې ، هندي فلمونو او نورو جنګي امريکايي او اروپايي فلمونو د سينماګانو بازارونه ښه تاوده کړي وو . هره ورځ تقريباً دوه ځله او کله هم درې ځله سينماوې چليدلې . په دې ډول له يوې خوا د ننداړچيانو ذوقونه خړوبيدل او له بلې خوا يې عايدات هم درلودل . دا چې دې سينماګانو د هيواد د ځوان پښت او نورو ننداړچيانو د ذهن په روزلو کې کوم ډول رول ترسره کړی دی ، په دې باب کيدای شي مختلف نظرونه او عقيدې موجودې وي . ځيني اشخاص وايي چې په

دې سینماگانو کې داسې فلمونه نندارې ته وړاندې کیدل چې هغو زموږ له ملي کلتور او اسلامي عقیدې سره سمون نه درلود او د هغو په خلاف بهیر کې یې برخه اخیسته . دغه راز ځینې نور بیا په دې عقیده دي چې دا فلمونه که هر ډول وو او هر څنګه وو ، ښیګڼې او بد ګڼې یې دواړه درلودلې . خو ځینې فلمونه یې د ستاینې وړ وو . په مجموعي ډول ویل کیدای شي چې په افغانستان کې سینماګانو د هیواد د ځوان پښت او په مجموعي ډول د ټولو نندارچیانو د ذهني سطحې او ذوق د اوچتولو په لاره کې مثبت ګامونه پورته کړي او هغوی یې له نړیوال کلتور ، تمدن ، پرمختیا او نویو پرمختګونو سره آشنا کړي او هم د هنر او تخنیك بیلا بیل ډولونه یې هغوی ته وروښودلي دي .

دا خو د سینماگانو د معنوي رول او د هغو د اغیز په باب د نظر د اختلافونو خبره وه . خو اوس راځو دې ته چې همدا سینماوې هم چا خپل مثبت او یا منفي پدل ته پریښودې او که نه ؟ په خواشینۍ سره باید ووایم په دې فرهنګي مرکزونو هم ناترسه ګوزارونه وشول . د یادونې وړ ده چې په افغانستان کې خصوصاً د کابل په ښار کې سینماګانې په دومره عصري او اساسي توګه جوړې شوې وې چې فزیکي جوړښت یې د هغه وخت له لسګونو میلیونو افغانیو او د اوس وخت له لکونو ډالرو سره معادل دی .

یوازې د کابل په ښار کی ۱۶ سینماوې موجودې وې چې له هغې جملې څخه د کابل ننداري ، میوند ، فرخي ، بهزاد ، بریکوټ ، آریانا میرویس میدان سینماوې یا په بشپړ ډول او یا هم په سلو کې ۹۰ برخې له منځه وړل شوې دي ، نورو سینماګانو ، لکه پامیر ، بهارستان اریوب ، باختر ننداري ، زینب ، پارك ، ملي ، د خیرخانې سینما او تیمور شاهي په قسمي ډول زیانمنې شوې دي . که د دې ټولو سینماګانو

اوسنۍ بڼې ته څوك وګوري او يا وغواړي بيرته يې په همغه لومړني شكل له سره جوړې كړي نو د اټكل له مخې به د پنځه ميليونه ډالرو څخه تر لسو ميليونو ډالرو پورې لګښت پرې راشي . دا چې د څو كلونو جګړو او نورو عقيده يي او ذوقي سانسورونو په وجه دا سينماوې له ګټې څخه ولويدلې دا خو نو بل دروند مالي زيان دی چې دا هم تر لكونو ډالرو اوړي دا چې دې سينماوو به د هنر په برخه كې څومره معنوي خدمتونه كړي وای دا خو بيل معنوي زيان دی .

د كابل ښار له سينماوو پرته د هيواد په ځينو ولايتونو ، لكه : كندهار ، ننګرهار ، هرات ، هلمند ، مزار ، لغمان او نورو ولايتونو كې يو شمير سينماوې موجودې وې چې هغه هم په همدې برخليك اخته كړای شوې . دغه راز د كابل په ښار كې له تجارتي سينماګانو پرته يو شمير نور داسې دولتي ارګانونه او ودانۍ موجودې وې چې هغوی د سينما او د غونډو لوی لوی تالارونه لرل چې هم د دولتي او رسمي غونډو لپاره كار ورڅخه اخيستل كيده او هم د هنري ، علمي فلمونو د ننداري او د غونډو د جوړولو لپاره مناسب ځايونه وو . لكه د استقلال ، اماني ، خوشال ليسې د غونډو تالارونه چې د سينما او فلم پوره وسايل يې هم درلودل . او يا هم د ځينو وزارتونو او دولتي ادارو سالونونه او د كنفرانسونو خونې چې اوس يا اكثره يا په بشپړ ډول ويجاړ كړای شوي او يا يې زياته برخه له ټولو وسايلو او وسايطو سره له منځه وړل شوې ده . كه د دې ډول تالارونو او سالونونو ټول مالي لګښت په پام كې ونيسو نو له لسګونو ميليونو ډالرو څخه هم اوړي .

« ۷ »

ملي موزیم او نور موزیمونه

« د کابل موزیم چې وروسته د افغانستان ملي موزیم وبلل شو د لومړي ځل لپاره په ۱۲۹۷ هـ ش کال کې د باغ بالا په ماڼۍ کې په موقتي ډول تأسیس شو او هغه وخت کې یې د « عجایب خانې » په نوم یاد کړ . ځینې حربي وسایل ، د جهاد بیرغونه ، لاسي کارونه د کور ځینې انتیك شیان ، تزیيني آلات ، دولتي یادګاري آثار ، تفسیر شریفونه او ځینې خطي نسخې د ننداري لپاره پکې کیښودل شول »(۱۷)

د وخت په تیریدو سره موزیم دارالامان ته نقل شو او د موزیم کلکسیون د لرغونپوهنې د علمي ګروپونو پر بنسټ چې د ۱۹۲۲ م کال له سپتمبر وروسته د یوې دپلوماتیکې معاهدې له مخې د فرانسویانو په مرسته پیل شوې ، لا بډای شو . له فرانسویانو سره دا

مسلط کړل .

دغې ډلې د افغاني فرهنګ خلاف د نورو ګڼو هڅو ترڅنګ په تعلیمي نصاب کې د بدلون هڅه وکړه ، د زده کړې په سیستم کې یې نوي مضامین ځای او په تدریج سره یې د هغو مضامینو د محتویاتو په کمبنت پیل وکړ چې دوی ته یې ذهني او فزیکي خطر راولاړولای شو . ځینو درسي کتابونو ته بدلون ورکړای شو او ځینې نور یې پخپله خوښه ورزیات کړل . په ټولو فرهنګي مرکزونو کې د روسي مشاورینو شتون حتمي خبره وه .

په هر دولتي او روزنیز مرکز کې « د شوروي د دوستۍ‌خونه » په نوم یو کلتوري مرکز جوړ شو . روسي ژبه په تعلیمي او تحصیلي نصاب کې شامله او هڅه وشوه چې د انګلیسي ژبې ځای ورکړای شي .

د روسانو د شته والي په وخت کې د تعلیمي نصاب د بدلون په نتیجه کې یو ځل بیا د زده کړې میلیونونه ټوکه کتابونه له سره چاپ او یو ځل بیا دروند مالي لګښت د ملت پر اوږو پریووت . کله چې د روسانو او د هغو د پلوي حکومت پرضد په ټول هیواد کې ملي سراسري جګړه پیل شوه نو هغه ښوونځي او فرهنګي مرکزونه چې د حکومت له واکه وتل بیا په بل ډول ناتار اخته کیدل . تنظیمیانو په دې پلمه چې ښوونځي د دولت ملکیت کې حسابیږي او دوی د روسانو او حکومت پر ضد جګړه کوي ، د ښوونځیو په سیځنې او ړنګونې یې لاس پورې کړ. شاید د دې تر شا داسې ناوړه توطئه ګر لاسونه موجود وو چې ښوونځي ټول ختم کړای شي او ټولنه بیسواده شي چې د جګړې لپاره خام مواد (بشري قوه) زیاته شي . ځکه چې نالوستي کسان د عقیدې تر چتر لاندې هر ډول قربانۍ‌ته حاضریږي . هرکله چې به یوه سیمه د تنظیمونو لاس ته ورغله نو له ښوونځیو به لوګي پورته کړای شول . په پاییله کې

گڼه مؤسسه د DAFA (په افغانستان کی د فرانسې د لرغونپوهنې هيئت) په نامه وپيژندل شوه . له دويمې نړيوالې جګړې وروسته يو زيات شمير کيندنې د نورو هيوادو له خوا چې ايټاليا ، امريکا ، جاپان بريتانيه ، هندوستان او شوروي هم پکې شامل و ، ترسره شوې خو د افغانانو تر لارښوونې لاندې لومړنۍ کيندنه په « هډه » کې په ۱۹۶۵ کال کې ترسره شوه .

د وخت په تيريدو سره زيات شمير آثار کشف او د کابل موزيم ته راوړل شول . دلته په لنډيز سره د موزيم د ځينو آثارو په ځرنګوالي خبرې کوو :

د فرهنګي دورې نوم	د څېړونکي نوم	د سیمې نوم
۵۰ زره کاله وړاندې زمانه د پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره	لویس دوپري	دره دادل
۳۰ زره کاله وړاندې د پخوانۍ ډبرې پورتنۍ دوره	کارلتون ، س ، کون	قمره کمر
د کوپرک دوره (محلي نوم) له ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه	لویس دوپري	اق کپرک
له ۱۱ زرو څخه تر ۷ زره کاله وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره	=	=
د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوې ډبرې دوره	=	کور دره
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	=	اق کپرک
= = = =	D. A. F. A	منديګک
= = = =	=	نادعلي
= = = =	لویس دوپري	د موراسي غونډۍ
= = = =	=	شمشیر غار
له ۳ زره څخه تر یو زر ق م زمانه د اوسپنې عصر	=	اق کپرک

له ٦ - ٤ ق م پیړۍ پورې د هخامنشي دوره	تصادفی	حضوري چمن
له ٤ - ٣ م پیړۍ پورې باختري دوره	D. A. F. A	آی خانم
له ٢ - ١ م پیړۍ پورې هندو یوناني دوره	تصادفی	میرزکه گردیز
له ١ - ٣ میلادي پیړۍ د یونان - کوشیاني دوره	D. A. F. A	بگرام
= = = = = = = =	=	سرخ کوتل
له ١ - ٣ میلادي پیړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	=	شترك اوپایتاوه
= = = = = = = =	تصادفي	چم قلعه
= = = = = = = =	D. A. F. A	بامیان
له ٣ - ٨ میلادي پیړۍ پورې کوشاني ، ساساني او یفتلي دوره	=	هډه
= = = = = = =	=	بامیان
= = = = = = =	=	شترك اوپایتاوه
= = = = = = =	=	مرنجان تپه
= = = = = = =	=	قول نادر

مرنجان تپه	تصادفي	=	=	=	=	=	=	=
سرای خواجه	=	=	=	=	=	=	=	=
خم ازگر	د لرغونپوهني انستیتوت	=	=	=	=	=	=	=
درمان تپه	جاپاني لرغونپوهان	=	=	=	=	=	=	=
کم داقا	D. A. F. A	=	=	=	=	=	=	=
کهنه مسجد	=	=	=	=	=	=	=	=
تپهء کلان	=	=	=	=	=	=	=	=
فندوقستان	=	=	=	=	=	=	=	=
گردیز	تصادفی	له ۸ - ۹ میلادي پیړۍ پورې						
تکاب	=	د هندو شاهي دوره						
غزني	ISMEO	له ۱۵ پیړۍ څخه تراوسه						
لښکرگاه	D. A. F. A	د اسلامي دورې آثار						
شهر غلغله (۱۸)	=	= = =						

له کابل موزیم وروسته د موزیمونو د سیستم په پام کې نیولو سره برابر شوی و ؛ د نورو آثارو ترڅنګ « د موزیم په چوکاټ کې د مسکوکاتو یوه خونه وه چې په هغې کې ټولې سکې او فلزي پیسې چې په اتفاقي توګه پیدا شوې او یا د حفریاتو په جریان کې لاس ته راغلې او موزیم ته وړاندې شوې وې . د بیلګې په توګه له خزینهء آمو څخه ۱۵۰۰ سکې چې په هخامنشي دورې مربوط ګڼل شوې ، له بلخ څخه ۱۷۰ یوناني سکې چې په ۱۹٦٦ کال کې کشف شوې او اړوند تاریخ یې ۳۸۰ ق . م پیړۍ ټاکل شوی و . د حضوري چمن خزانه چې له یو زر سکو څخه یې ۱۱۵ داني سکې د شلمبرژه فرانسوي لرغونپوه له خوا څیړل شوې وې او تاریخ یې څه نا څه څلور سوه کاله ق . م ټاکل شوی و . د خوګیانو د ولسوالۍ له پنځوسو سکو څخه چې فقط ۱۲ سکې موزیم ته انتقال شوې هم په څلورمه ق . م پیړۍ پورې مربوطې ګڼل شوې وې . له میرزکې څخه لړ تر لږه یوولس زره سکې په ۱۹٤۷م کال کې پیدا شوې چې په هغو کې پنځوس کې محدبې ، ۵٦۳ سکې سایفیټ ، ٤۸٤ سکې نقره یي ، ۲۰۱۲ سکې یوناني ، نور باختري درهمونه ، ۳۳۳۵ ساکي درهمونه وو او همدا شان له بګرام څخه لږ تر لږ ۳۰۰۰ بیلا بیلې سکې چې له ۱۹٤۱ او ۱۹٤٦ کلونو کې د فرانسوي هیئت د لرغونپوهانو په لاس کشف او موزیم ته لیږدول شوې وې . (۱۹)

په دې ډول له ډېر اوږده مزل او هلو ځلو نه وروسته د کابل موزیم د آثارو د تاریخي لرغونتوب له مخې د نړۍ د سترو موزیمونو په کتار کې ودرید اوپه‌لسګونو زره بیلا بیل تاریخي آثار یې په خپله غیږه کې راټول کړي وو .

« د افغانستان ملي موزیم د ۱۳۷۰ ل کال په وروستیو میاشتو کې له سلو زرو پارچو څخه زیات تاریخي آثار درلودل » . (۲۰)

په ۱۹۷۸ ع کال کې د ۲۱ زره طلایي سکو یوه اریانوونکې خزانه د جوزجان په ولایت کې شبرغان ته نزدې د طلا تپې له غونډۍ څخه لاس ته راغله . (۲۱)

کله چې په ۱۳۷۱ ل کال په کابل کې خونړي جنګونه پیل شول نو د افغانستان د نورو فرهنګي بنسټونو غوندې پر موزیم هم د چور او تالان طاعون خور شو . لومړۍ هغه ډله موزیم ته ورسیدله چې ځانونه یې د دولت ممثلین معرفي کول د دوی چې څومره د موزیم پر آثارو لاس بر شو هغه یې یوړل .

نانسي دوپري وایي : « د ۱۹۹۲ ع کال په اپریل کې د جه‍ٔ‍ه مارو تنظیمونو له راتګ وروسته چې په کابل کې نظم او قانون مات شو موزیم ته لویه بدمرغي پیښه شوه . په لومړي سر کې کله چې د دارالامان سیمه د موزیم په شمول د شورای نظار په لاس کې وه د موزیم کار کوونکو ته د کار اجازه نه وه . نجیب الله پوپل چې د موزیم یو ډیر مستعد کار کوونکی و د تنظیمونو له بریالیتوب درې میاشتې وروسته مخکې له دې چې پر موزیم باندې توغندي ووریږي له موزیم سره هیڅ ډول رسمي ارتباط نه درلود . سره له دې د موزیم له ویشتل کیدو څخه یوه اوه نۍ مخکې ده خطر پر ځان ومانه او په غیر مجاز ډول یې موزیم وکوت . ده ولیدل چې صندقونه او بکسونه پر خپل ځای دي خو د دې وخت یې پیدا نه کړ چې د صندقونو منځ ولټوي . کوم وخت چې موزیم په توغندیو ویشتل کیده دا سیمه د استاد عبدالعلي مزاري تر مشرۍ لاندې د وحدت اسلامي لاس ته ورغله . د جګړې له کراریو څخه درې ورځې وروسته پوپل یو ځل بیا په غیررسمي ډول موزیم وکوت . ده ولیدل چې د دلبر جان تپې دیوالي انځورونه په نه رغیدونکې توګه سوځیدلي دي خو زیرخانه د بکسونو او صندقونو سره

خوندي ده . د سپتمبر په پیل کې د CNN او BBC خبرلوڅو ولیدل
چې د زیرخانې د دروازو مُهرونه روغ دي خو دوی مطمئن نه وو چې دا
به هماغه د پوپل په لاس لگول شوي مُهرونه وي . د دې لپاره چې سړی
پوه شي د مُهرونو تر شا څه شی دي هیڅ لاره نه وه . د سپتمبر په
نیمايي کې پوپل په پټه موزیم ته ورغی او د موزیم په غولي کې یې
د صندقونو پاتې شوني ولیدل . دا ډیره د تشویش وړ خبره وه .
ویلیم ریو د BBC خبریال له موزیم څخه په خپله دویمه لیدنه کې
گزارش ورکړ چې بکسونه او صندقونه خالي شوي او وړل شوي دي . د
بودا یو وړوکی سر د یو گودام کړکۍ ته چې میلې ورکړل شوې وې
نږدې ایښودل شوی او له بهر څخه د ټایر کرښې مستقیماً تر دغې کړکۍ
پورې ورغلې وې . د ۱۹۹۳ کال د سپتمبر په پای کې ما د ښاغلي
ستوریس موسوریس په غوښتنه چې د افغانستان او پاکستان لپاره د
ملگرو ملتو خاص استازی دی او د افغانستان له کلتوري مواریثو سره
د زړه له کومې علاقمندي لري له کابل څخه لیدنه وکړه . د دې توصیې
په وړاندې چې د موزیم د ترمیم چارو لپاره باید د استاد مزاري ملاتړ
ترلاسه شي ښاغلي موسوریس سملاسي عکس العمل وښووه . په
موزیم کې د ترمیم چارې UNOCHA د ۱۹۹۳ په نومبر کې د
ملگرو ملتو د بشري اسکان له مرکز HABITTAT وغوښتل چې د
ژمي له پیل کیدو څخه وړاندې د موسم د ناخوالو په وړاندې د موزیم
مقاومت او امکانات وسنجول شي څکه د دې ویره ده چې ښايي د واورې
د انبار کیدو له امله پاسني چتونه راوغورځي او د باران اوبه د زیرخانو
گودامونو ته ورننوزي .
HABITTAT خبر ورکړ چې په هره خونه کې صندوقونه
خلاص پراته دي او د شیانو په ترتیب کې ژوره گډوډي لیدل کیده او په

دغه ځای کې ګودامونو ته هم په آسانۍ سره لاس نه رسیده . نازک کاغذي مُهرونه چې د لومړي پوړ د ګودامونو په دروازو او کړکیو نښلول شوي وو پر ځای وو خو دا مُهرونه په آسانۍ سره د بدلیدو وړ وو . د HABITTAT عکسونه چې له ماتو شویو او شیندل شویو شیانو څخه اخیستل شوي وو ډیر دردوونکي وو . په عکسونو کې هغه اره شوې الماری هم لیدل کیږي چې هلته به د موزیم دفترونه او لستونه ساتل کیدل . دا الماری ټولې یو شان او بې توپیره راوړل شوې وې او کاغذونه ډیر بد څیرې شوي وو . زولپې خلاصې شوې وې او پولادي صندقونه ټول سپک ښکاریدل او داسې اټکل کیده ، چې باید تش وي . بکسونه او جعبې ټول د کوټې پرمخ اړول شوي وو . په دې توګه څرګنده شوه چې زیاتې تحویلخانې ښې لټول شوې دي . د HABITTAT له خوا ځینې ترمیمونه وشول . کړکۍ د تیږو او خښتو په واسطه بندې شوې ، چتونه د هوا د خرابوالي په وړاندې جوړ شول او تحویلخانو ته پولادي دروازې ورکړل شوې . ښاغلي موسوریس چې پخوا یې د UNESCO په موزیم کې د کار لپاره تشویش څرګند کړی و ، کله چې د موزیم په هکله د ارزیابۍ راپور ترلاسه کړ د نوامبر په ۷ مه یې په اسلام آباد کې یوه عاجله غونډه راوبلله . وروسته د نومبر په ۲۹ دی کابل ته ولاړ او له استاد مزاري سره یې ولیدل . استاد مزاري ښاغلي موسوریس ته اطمینان ورکړ چې د موزیم مصوونیت به تامین کړای شي . وروسته د نجیب الله پوپل په مشرۍ د نظارت یوه کمیټه جوړه شوه او دغې کمیټې د دسمبر په ۲۱ مه خپل کار پیل کړ . ښاغلي موسوریس پخپله له موزیم څخه لیدنه وکړه او دی لومړی کتونکی و چې د سکو خونې ته د ننوتو اجازه ورکړای شوه ، ده ولیدل چې ټولې جعبې تشې دي .

د ۱۹۹٤ په مئی کې زه کابل ته لاړم او د مئی په ۱٦ ما ټوله ورځ د موزیم د تحویلخانو په کتنو تیره کړه . ترسره شوی کار واقعاً قناعت ښښو نکی و . په تیره بیا چې د کار کوونکو لپاره د ژمي شرایط سخت ساړه چې له یوه تیلي لالټین پرته د تودوخې او روښنایۍ هیڅ وسیله نه وه . ټولو خونو ته ښې مضبوطې دروازې ورکړای شوې وې . دهلیزونه پاک شوي وو او درې زره ختین لوښي له فضلاتو څخه رااېستل شوي وو او په تحویلخانو کې خوندي شوي وو . یوه خونه د اسلامي برونزي شیانو له مات شوي ویلي شوي او څیرې شویو ټوټو څخه ډکه وه . په کتابتون کې ۲۲٤۷ ټوکه کتابونه پاتې وو خو هغه کتابونه چې د بهترینو آثارو عکسونه یې درلودل غلا شوي وو . اوس باید د لوټمارانو په هکله رڼا واچول شي . بریالیو مجاهدینو له پیل څخه لوټماري خپل طبیعي حق گاڼه . د کابل موزیم په ارتباط ټول مدارك ښیي غلا سنه په داړه زړه ترسره شوې ده او داسې نښې نښانې نه لیدل کیږي چې دا کار دې د بیسوادو او بې پروا تنظیمیانو له خوا شوې وي ، په لومړي سالون کې د ننداري شیان ، لکه د کنشکا مجسمه او له سرخ کوتل نه نور ترلاسه شوي شیان د کندهار مرمرین لوښي او د ناستې په حال کې د بودا لویه مجسمه چې له مرنجان تپې څخه لاس ته راغلي پر خپل ځای لیدل کیدل . د ۱۹۹٤ تر سپتمبر پورې ۱۵۳٤۱ قلمه آثار ثبت شوي وو او څلور گودامونه د موجودۍ لپاره لا پاتې وو . د پوهل د اټکل له مخې د بهترینو آثارو تقریباً په سلو کې اویا ورك شوي وو . داسې ښکاري چې لوټمارانو پوره وخت درلود چې د شیانو ارزښت وټاکي او بهترین آثار پکې چاڼ کړي . ښایي مونږ هیڅکله پوه نه شو چې دغه غلا څه وخت ترسره شوې ده ؟ او څو پورې چې دقیقه موجودي ونه شي د موزیم واقعي حالت به هم څرگند نه شي .

وروسته له دې چې کابل د مجاهدینو لاس ته ورغی ، آوازه خپره شوه چې د کابل موزیم د مجاهدینو له خوا چور شوی دی . پېښور - اسلام آباد او د کراچی بازارونه له غلا شویو آثارو څخه ډك شول . یو وخت ما ته خبر راورسید چې د موزیم ټول آثار په چترال کې دي او د لوړو بیو انتظار کوي . عملاً د بهرنیانو یوه ډله چترال ته لاړه خو دوی یوازې د کباړ شویو شیانو یو دردوونکی کلکسیون ولید . ما پخپله هم ډېر آثار ولیدل خو هغه ټول جعلي او پروني شیان وو . یوازې د بگرام لس عاجونه چې د ۱۹۹٤ په اپریل کې په اسلام آباد کې ولیدل شول واقعاً اصلي وو . د هغوی بیه دوه سوه لکه برتانوي پونډه وه ، څه موده مخکې زه خبره شوم چې دغه عاجونه له پاکستان څخه وتلي دي او بیه یې څلورسوه لکه پاونډو ته ختلې ده . (۲۲)

دا د موزیم د غملړلي داستان یوه برخه وه چې دوېري لیکلې وه . پر موزیم باندې د راغلي طاعون داستان ډېر اوږد دی . کله چې موزیم د بیلا بیلو ډلو لاس ته ورغی نو هر یوه تر خپل وسه په موزیم کې پاتې شیان غلا کړل خو هغه ډله چې په لومړي پړاو کې یې موزیم په لاس کې و په ډېر ماهرانه ډول د موزیم آثار غلا کړل او بیا یې د نړۍ په بازارونو کې وپلورل . د نورو آثارو ترڅنگ په همدې موزیم کې د قرآنکریم هغه نسخه - چې ویل کیږي د طلاوو په اوبو لیکل شوې وه - او په نړۍ کې یې ساری نه و غلا او د باجوړ په سیمه کې په اتیا زره کلدارو وپلورل شوه . (۲۳)

یو افغان په خپلو سترگو لیدلي وو چې د پاکستان د کوچي بازار په سیمه کې څلور دیرش مجسمې چې قیمت یې په میلیونونو کلدارې اټکلیده او د مغولو د عصر ۱٦ توري چې ۲۳ میلیونه ډالره قیمت یې لاره په یوټرزمکې لاندې دکان کې ایښودل شوي وو . (۲٤) د موزیم

به د جگړه ځپلو سیمو اکثره هغه ښوونځي چې له یوه لاس نه بل ته لویدل له منځه یوړل شول او دا کار د هیواد په اکثرو سیمو کې ترسره شو . د ښوونځیو د رنګوني او سیځني عملي او دروند بار د تنظیمیانو پر اوږو پروت دی او دا مسوولیت تر زیاته حده د دوی پر غاړه دی . خو د پردې تر شا کیدای شي نور غرضونه او لاسونه موجود وو . پاییله دا شوه هغه ښوونځي چې په کلیوالي او اطرافي سیمو کې موجود وو د هغو ډیر زیات شمیر له منځه یوړل شو . « په ۱۹۷٦ ع کال کې په افغانستان کې ۱۹۱۲ کلیوالي ، ۱۵۱۷ ابتدایي، ۵۱۲ متوسطې ، ۱۹۷ لیسې ، ۱۹ دیني مدرسې او ۱۷ مسلکي ښوونځي موجود وو » . (۳)

د ښوونې او روزنې وزارت د یوې خپرونې له مخې په « ۱۳٦۹ ل کال کې د عمومي زده کړو د ښوونځیو شمیر ۱٤۰۱ و ، چې له هغې جملې څخه ۳٤٤ لیسې ، ٤۸۰ منځني ښوونځي او ۵۷۷ یې لومړني ښوونځي وو . په هغوی کې ۹۰۹۸۷۰ تنو زده کوونکو لوست کاوه . » (٤)

غالباً دا ښوونځي به په هغو سیمو په ځانګړې توګه په لویو ښارونو کې پاتې وو چې تر دې وخته لا د تنظیمونو تر واک لاندې نه وو راغلي .

کله چې په ۱۳۷۱ ل کال کې د تنظیمونو یوه ډله له روسانو سره د پټ سازش او د حاکمیت په دننه کې د ځینو سمتي ، قومي او سیمه ییز فکر ته د متمایلو اشخاصو د ښکاره ائتلاف په نتیجه کې کابل ته رادننه کړای شوه هغه څه تر سره شول چې د کولو نه وو .

کله چې د هیواد په اکثرو ښارونو او له هغې جملې نه د کابل په ښار کې ستر بشري ناورین پیل شو ، په ښارونو کې له تیرو ناخوالو

په آثارو نه یوازې زموږ د هیواد د ګاونډیو نږدې بازارونه ډک شول ، بلکې لیرې ناړیوالو بازارونو ته یې هم لاره وکړه . د موزیم د آثارو د غلا او د غلو په اړه په همغه وخت او هم بیا وروسته پلټنې او ګرویږنې وشوې . یو بهرني شخص چې په هغه وخت کې یې د موزیم د آثارو د غلا کوونکو په باب لیکنې کولې د دې لپاره چې ده ته څه ستونزه جوړه نه شي نو هغو ډلو چې د موزیم په چور او تالان کې یې برخه اخیستې ده د هغو نومونه یې په شفري ډول ثبت کړي او بیا یې د کمپیوټر حافظې ته سپارلي . دا شفرونه په دې ډول دي : « HI-7 ، HI-9 ، SNP ، Hw-2 ، BR-13 ، Am-2 ، GH-2 ، HI-8 او نور » . (۲۵)

د ملي موزیم په آثارو کې د طلا تپې هغه شل زره (۲۶) طلایې سکې ، هوسۍ او نور آثار هم شامل وو چې د ډیر زیات ارزښت درلودونکي وو .

ځینې داسې آوازې هم وې چې « له ملي موزیم څخه یو شمیر باارزښته آثار د ډاکتر نجیب الله د واکمنۍ په وروستیو شپو ورځو کې د ساتنې په خاطر د افغانستان مرکزي بانك تحتاني منزل ته راوړل شوي دي دا چې دا آثار به اوس چیرته وي معلومات نشته ، دغه راز د ملي موزیم یوشمیرآثار د یونسکو په مرسته د اطلاعاتو او کلتور وزارت ته هم انتقال شوي دي » . (۲۷)

څرنګه چې د افغانستان بانك د شورای نظار په لاس کې و،نو که دا خبره ربنتیا وي چې د نجیب الله د حاکمیت په وخت کې دا آثار هلته وړل شوي دي نو طبعاً د شورای نظار د افرادو په لاس کې به لویدلي وي . د ۱۳۷۵ ل کال په څو لومړنیو میاشتو کې یو ځل بیا د موزیم د آثارو په تیره بیا د طلا تپې د آثارو په باب د هیواد په دننه او بهر کې

ګڼ شمیر مقالې چاپ او خپرې شوې . پخوانی تنظیمي ادارې او شورای نظار ته هم په دې ارتباط ډیر زیات سوالونه راجع شول . بالاخره قوماندان مسعود اعتراف وکړ چې : « آثار طلا تپه در جایی که به وسیلهء هیئت حکومت قبلی وهیئت ملل متحد جا به جا ومُهرلاك گردیده بود محفوظ است » . (۲۸)

لنډه دا چې هر چا چې په هر نامه او د هر مقصد لپاره موزیم چور کړ زموږ هیواد یې له ډیرو زیاتو تاریخي آثارو څخه بې برخې کړ ، اوس نو موزیم په یوه سوځیدلې کنډواله بدل شوی او آثار یې غلو وړي دي . د هیواد له ملي موزیم وروسته (د اردو موزیم) په هیواد کې ستر موزیم و چې په زرګونو بیلا بیل آثار پکې خوندي وو . د نورو مهمو آثارو په لړ کې د خوشال بابا د لاس توره او د اعلیحضرت امان-الله خان د کار څوکۍ هم په دې موزیم کې خوندي وو . دغه راز د جګړې د اکثرو هغو وسلو بیلګې پکې خوندي وې چې له ډیرې پخوا راهیسې افغانانو عملاً په هغو د یرغلګرو پر ضد مبارزه کړې وه . دا موزیم له ملي موزیم څخه لږ څه وړاندې په یوه ښکلې ودانۍ کې په ډیر منظم او سیستماتیك ډول جوړ شوی و . له ملي موزیم سره یو ځای د دې موزیم آثار هم چور او تالا شول .

د هیواد سیمه ییز او ولایتي موزیمونه :

۱ - د غزني موزیم :

د غزني موزیم په ۱۳٤۵ ل کال د لړم په میاشت کې د تیموریانو د دورې په یو تعمیر کې رسماً پرانیستل شو .

د غزني د موزیم آثار د تاریخ او هنر له مخې خاص اهمیت لري او د افغانستان د اسلامي دورې ډیر پخواني آثار پکې شامل دي . دغه

آثار د لسمې میلادي پیړۍ څخه تر دولسمې پیړۍ پورې اړه لري او له هنري پلوه هغه یوازیني آثار دي چې د غزنویانو د مخصوص سبک چې سلجوقیانو ته نږدې‌دي نماینده ګي کوي .

برسیره پر دې چې ځینې ورې او لویې پارچې ، د قبرو لوحې ، کوچني حوضونه هم د ننداری لپاره تیار شوي وو . په مجموعي ډول د غزني موزیم آثار په ۱۳٤٦ ل کال کې ۳۵۰ قلمو ته رسیدل چې تر ۱۳۵۷ ل کال پورې زرو قلمو ته ورسیدل . دا آثار تر ۱۳۷۰ ل کال پورې خوندي وو .

۲ - د کندهار موزیم :

دا موزیم په ۱۳۱۱ ل کال کې تاسیس شوی او لومړی اثر یې هم د وزیر محمد اکبر هغه کمیس و چې د دوی لاس تمور غلی و . په ۱۳۳۹ ل کال کې د دې موزیم د آثارو شمیر ۷۰۸ ته رسیده .

۳ - د هرات موزیم :

دا موزیم د ۱۳۰۲ هـ ش او ۱۳۰٤ هـ ش کلونو شاوخوا جوړ شوی دی . د ۱۳۰۷ او ۱۳۰۸ کلونو د پیښو په جریان کې د هرات موزیم دروازه خلاصه شوه او د هرات د جامع جومات مسي دیګ او د هفت اقلیم په نوم اثر چې د تنظیمیه‌رئیس په امر له ګازرګاه څخه موزیم ته نقل شوي وو بیرته وایستل شول او د موزیم نور آثار له منځه لاړل .
په ۱۳۱۰ ل کال موزیم ښاروالۍ ته وسپارل‌شو په ۱۳۲۵ ل کال کې یو شمیر لرغوني آثار له کابل نه موزیم ته د تحفې په ډول ورکړی شول . د هرات موزیم آثار هغه وخت لا زیات او د درنښت اندازه یې زیاته شوه چې د (لرغوني هرات) په نوم نړیوالې پروژې خپلې مرستې پیل کړې .

٤ - د میمنې موزیم :

په ۱۳۳۵ ل کال کې د میمنې د اعلی حاکم غلام حیدر خان زوی محمد سهیل چې د خپلو او نورو میلمنو سره خواجه کنت ته نږدې د سلطان سنجر په غونډۍ په تفریح بوخت و ، یو منګوټی وموند چې په هغه کې د غوریانو د دورې سکې پرتې وې ، د دغو سکو د ساتنې مسألې د موزیم د جوړېدو موضوع رامنځته کړه .

د میمنې اعلی حاکم د موزیم اساس کېښود څه موده وروسته موزیم د یوې مجموعې خاوند شو . دې موزیم خپل نندارېځ پروګرامونه تر ۱۳۳۶ ل کال وروسته بیا تر ۱۳۵۷ ل کال پورې په منظمه توګه ترسره کړي دي .

٥ - د مزارشریف موزیم :

د مزارشریف موزیم زیات پخوانی تاریخ لري . د دې موزیم اساس له هغه وخته پیل کېږي چې د حضرت علي کرم الله وجهه مرقد ته ځینو پاچهانو او لویانو سوغاتونه او هدیې ورکړې دي . دغه سوغاتونه ټول د روضې مبارکې په یوه کوټه کې ایښودل شوي دي او همدا راز یو شمیر پخواني او لرغوني آثار د مزارشریف په تحویلخانه کې موجود وو . دا موزیم د قلمي نسخو او مسکوکاتو له اړخه زیات شتمن ګڼل شوی دی . په ۱۳۳۹ ل کال کې د دې موزیم د آثارو شمیر ۷۳۵ ته رسیده . (۲۹)

٦ - د هډې موزیم :

د جلال آباد د ښار د جنوب ختیز په شپږ کیلومترۍ کې یو ستر

کلی د کوچنیو کوچنیو غونډیو په منځ کې پروت دی . دغه ځای ته هډه وایي .

د اعلیحضرت محمد ظاهرشاه د واکمنۍ په زمانه کې همدلته کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر زمکې لاندې یو بیضوي موزیم وموندل شو . هغه وخت کې د دولت له خوا د همدې ځای د اوسیدونکو ۱۵۰ تنو په دې ځای کې په کار پیل وکړ . د دې غونډې گردچاپیره په کار پیل وشو . د درې جریبه زمکې په ساحه کې د ښار په بڼه موزیم وموندل شو . دغه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار گردچاپیره له ټولې ودانۍ څخه گرځیدلې وه . د دروازې خوا کې یو لوی بت د سلامۍ په حال کې لیدل کیده ، د ټولو نه مشر بُت چې گردچاپیره ورڅخه ځو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو ځای په ځای شوي وو . یوه فرانسوي بنځه د کیندونکو د فني هیئت مشره وه . هغې دغه بُت ته د «ارکولیس پهلوان » نوم ورکړ . دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابر شو ټولې ۴۲ کوټې وموندل شوې،حکومت ورته یو ساتونکی کنډک واچوه . یو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو چې وروسته به سیلانیان ورته راتلل .

د داؤد خان په وخت کې په دغو نورو غونډۍ گانو کار شروع شو په هر ځای کې به بُتان موندل کیدل . دا موزیم د جهاد په دوران کې د تنظیمي ځواکونو له خوا وسوځول شو . کله چې تنظیمونو جلال آباد ونیو ، د هډې شاوخوا په چټکۍ کیندنې پیل شوې ، د میلیونو ډالرو په ارزښت بُتان راوتل او هغه ټول باندنیو نړیو ته انتقال شول . خو نن ورځ هلته هیڅ نشته او سپیره میدان دی . (۳۰)

د هډې له تاریخي آثارو پرته د هیواد په زیاتو سیمو کې گڼ شمیر تاریخي آثار د مختلفو اشخاصو له خوا راوسپړل شول او په نورو

هیوادو خرڅ کړای شول . دا څیړني او پلټنې له کوم مسلك او قانون پرته ترسره شوې او د هیواد په اکثرو هغو سیمو کې چې د تاریخي آثارو د پیدا کیدو هیله تري کیدله ترسره شوې ، لکه کونړ ، لغمان ، ننګرهار ، پکتیا ، کابل ، تخار ، غزني ، بلخ او نور . یوازې د پکتیا له میرزکې څخه په لسګونو ډوله تاریخي آثار را وایستل شول او بیا خرح شول . په دې کې ځینې هغو آثارو ته هم زیان واړول شول چې د انتقال وړ نه وو ، د ساري په توګه د بامیانو تاریخي بُتان چې د ځینو جګړو او طبیعي پیښو له کبله زیانمن شوي دي .

کله چې جګړه له کلیو نه ښارونو ته دننه شوه نو د هیواد نورو اقتصادي او فرهنګي مرکزونو په شان په دې ولایتي موزیمونو هم تالان خور شو او اکثره آثار یې چور شول . اوس په دقیق ډول معلومه نه ده چې په دې موزیمونو کې څومره آثار پاتې دي ، خو د عیني کتنو او لیدنو له مخې نه یوازې دا چې د دې موزیمونو آثار له منځه وړل شوي دي ، بلکې ان ودانۍ یې هم ړنګې شوي دي .

« ۸ »

ملي آرشيف

له څو لسیزو راهیسې زموږ په هیواد کې ځینو وزارتو او مؤسسو د خپلو اسنادو د ساتنې لپاره خپل آرشیفونه لرل . په غالب گمان په دې برخه کې به تر ټولو پخوانی آرشیف هماغه د بهرنیو چارو د وزارت آرشیف وي .

د وزارتونو او دولتي مؤسسو له آرشیفونو پرته په افغانستان کې تر ټولو مهم او د زیات ارزښت لرونکی آرشیف د افغانستان ملي آرشیف دی .

ویل کیږي چې د ملي آرشیف د جوړیدو مفکوره په ۱۳۵۲ ل کال کې منځته راغله ، د هغه ودانۍ د سردار محمد داؤد خان د جمهوري ریاست په وخت بیا له سره جوړه او ښکلې شوه . د دې آرشیف اساس د

اطلاعاتو او کلتور وزارت خطي کتابتون و . د محمد داؤد خان د جمهوري رياست په وروستيو مياشتو کې نوموړې نسخې دې نوې ودانۍ ته انتقال شوې او په دې ډول د ملي آرشيف جوړښت پيل شو . د ۱۳٦۰ ل کال د مني په شپو کې ملي آرشيف رسماً پرانستل شو . خطي نسخې ، تاريخي اسناد ، د خطاطۍ ليکنې ، زاړه چاپي کتابونه، تاريخي عکسونه ، د زړو مطبوعاتو متفرق کلکسيونونه او ګڼې د آرشيف نور ډول ډول مواد دې مؤسسه کې ځای پر ځای شول .

دغه راز د غزني د عامه کتابتون او د اعليحضرت محمد ظاهرشاه د کتابتون د خطي نسخو انتقال ملي آرشيف نور هم بډايه کړ . دغه راز يو لړ نور آثار په بيه واخيستل شول او آرشيف ته ورکړل شول . په پښتو ، دري ، عربي ، ترکي ، اويغوري ، اردو ، سنکريت او هندي ژبو په زرګونه خطي نسخې په ملي آرشيف کې راټولې شوې چې د مسوولينو په وينا د هغو ټول شمير له لسو زرو څخه زياتيږي . د دې نسخو ځينې د خط د هنر او ميناتورۍ له مخې ځانګړي او ډير اوچت آثار ګڼل کيږي .

د اسنادو ، عکسونو او نورو آثارو شمير هم زرګونو ته رسيده . ملي آرشيف په شپيتمه لسيزه کې د خپلو خطي نسخو دوه کتابونه چې په هغو کې د آرشيف خطي نسخې معرفي شوې وې چاپ کړل . همدارنګه په دې وخت کې ملي آرشيف ته قانون جوړ شو . (۳۱)

له نيکه مرغه بايد يادونه وکړو چې د جګړې په دې تيرو کلونو کې د نورو فرهنګي مرکزونو په اندول ملي آرشيف ته ډير دروند تاوان او زيان نه دی اړول شوی . « سره له دې چې په دې موده کې د ملي آرشيف په آثارو د غلا څو حملې وشوې خو داسې ويل کيږي چې د غلو لاس بر نه شو خو د تخنيکي امکاناتو د نشتوالي او مشکلاتو او

وسایلو د کمښت له کبله ځینو آثارو ته زیان اوښتی دی » . (۳۲)

د ۱۳۷٦ کال د سرطان تر میاشتې پورې بیا هم د ملي آرشیف تخنیکي مشکلات حل شوي نه دي او نه د آثارو د ساتنې او پالنې لازم وسایل او امکانات برابر شوي نو که دا وضعه همدا شان دوام ومومي ، د ملي آرشیف هغه قیمتي آثاربه‌چې لازمې ساتنې او پالنې ته اړتیا لري په تدریجي ډول له منځه لاړ شي .

« ۹ »

ملي گالري

د افغانستان ملي گالري د ۱۳۶۲ کال د ثور په میاشت کې افتتاح شوه . د گالرۍ د پرانستو په مراسمو کې د کندهار له ولایت ، د کابل له موزیم او له سلطنتي قصر څخه ۲۰۰ هنري او تاریخي آثار راوړل شوي او ننداري ته ایښودل شوي وو .

دا مؤسسه په آسمایي واټ کې د غلام نبي خان چرخي په کور کې او وروسته بیا د اطلاعاتو او کلتور په وزارت پورې تړل شوې وه .

سره له دې چې دا ودانۍ د ملي گالرۍ د آثارو د ساتنې او ننداري لپاره مناسب ځای هم نه و خو بیا هم دا آثار پکې ننداري ته کیښوول شول .

د ملي گالرۍ د ۱۲ کلن فعالیت په لړ کې هر کال د پلان او بودجې

پاتې فرهنګي او ملي شتمنۍ د اور تر ستوني تيره شوه . د ټول هیواد په کچه ۳۵۰۰ (۵) ښوونځي ړنګ او وسیځل شول . که په هر ښوونځي کې ۱۰۰۰ تنه زده کوونکي په درس بوخت وای نو مجموعي شمیر به یې (دری نیم میلیونه تنه) شوی وای او که لږ تر لږه له هر ښوونځي څخه ۵۰ تنه فارغ شوي وای نو د یو کال د فارغانو شمیر به (یو سل او پنځه اویا زره تنه) وای او که له هرو پنځو تنو څخه یو تن د لوړو زده کړو امکان پیدا کړی وای نو په یو کال کی به مو لږ تر لږه پنځه دیرش زره تنه د لوړو زده کړو محصلین درلودل او که دا بیا په تیرو ۱۷ کلونو کې ضرب کړو (نو له پنځه سوه او پنځه نوي زره) تنو سره مساوي کیږي . یعنې تقریباً په هرو دیرشو تنو کې به یو تن د لوړو زده کړو خاوند وای . که یوازې د دولسمو ټولګیو د اټکلیزو فارغانو شمیر په پام کې ونیسو نو له دوو میلیونو تنو څخه زیاتیږي یعنې که جګړه نه وای او یا دا اوسني لوستي کسان هم په پام کې ونیسو نو په هرو شپږو او یا اوو تنو کې به یو تن د لیك او لوست خاوند وای . (٦) په داسې حال کې چې اوس موږ په سلو تنو کې پنځه تنه باسواده کسان هم نه لرو .

دا خو د ښوونځیو معنوي زیان و ، دغه راز د یادو شویو ښوونځیو د ودانیو مالي لګښت هم له سوونو میلیونو ډالرو څخه زیات اټکلیدای شي .

کله چې د تنظیمونو او ملحدینو بیلا بیلې ډلې د کابل په ښار کې په جګړه اخته شوې نو یوازې په څو لومړنیو ورځو کې د کابل ښار ښوونځیو ته د اړتیا وړ لومړنیو موادو له درکه ۱۵ میلیونه امریکایي ډالره زیان واړول شو . (۷) د ټول زیان د اټکل اندازه ډیره زیاته ده .

له مخې د هيواد د معاصرو هنرمندانو آثار اخيستل کيدل . په دې لړ
کې د نقاشۍ ، ميناتورۍ ، مجسمې او ظريفه آثارو ۵۹۶ آثار اخيستل
شوي او ملي ګالرۍ ته تحويل شوي وو . د دې آثارو زياته برخه د غلام ـ
محمد ميمنه ګي ، عبدالغفور بريښنا ، استاد عبدالعزيز ، استاد غوث
الدين ، استاد يوسف کهزاد ، استاد عطايي ، استاد خيرمحمد ياري ،
استاد کريم ، استاد قربانعلي عزيزي او داسې نورو آثار وو .

له يوې لسيزې نه په زياته موده کې دې ګالرۍ هرکال لس زره
ليدونکي درلودل .

کله چې ۱۳۷۱ ل کال پيل شو او تنظيمونه کابل ته داخل شول
په دې وخت کې نوَ د اطلاعاتو او کلتور وزارت اداري ، حقوقي او
فرهنګي مسوولين په دې هيله وو چې هر څه به خوندي پاتې شي خو
امنيتي چارو اکي او غالباً وسله وال تنظيمي افراد د يو توند باد په شان
راخواره شول او د ګالرۍ ديوالونه يې ولړزول . کله چې وسله والو افرادو
د اطلاعاتو او کلتور وزارت ټول اداري قيمتي وسايل او وسايط ، لکه
قالينې ، فرشونه او موټر چور کړل نو د ملي ګالرۍ د له منځه تلو ويره
لا پسې ګړندۍ شوه .

د ۱۳۷۱ ل کال د سنبلې په ۲۳ نيټه د وسله والو کسانو له خوا د
استاد غوث الدين او نورو هنرمندانو څلور تابلوګانې غلا شوې . دولتي
ادارو ته خبر ورکړ شو چې د ګالرۍ پهره دارانو دا کار ترسره کړی دی
او په راتلونکي کې هم دا ويره شته خو هغوی بې تفاوته پاتې شول او
د ګالرۍ د برخليک په باره کې يې هيڅ پريکړه ونه کړه ، ان دا چې د
اطلاعاتو او کلتور وزارت د هغه وخت د اداري رئيس په دستور او د
هغه وخت د کوپوني مغازې د مدير په واسطه د ۱۳۷۱ ل کال د سنبلې
په ٤ نيټه له ۳۰ موټرو څخه زيات د ډېرو سکاره د ملي ګالرۍ په انګړ

کې وغورځول شول . دې کار د دې مخه ونيوله چې د ګالرۍ آثار راټول او يو مصوون ځای ته انتقال شي ، ان تر دې چې د ګالرۍ ځينې ښکلي او ناب آثار د ډبرو سکرو په تور ګرد ککړ شول او د ګالرۍ تعمير او لوازم هم د ډبرو سکرو په شان تور واوښتل . دې کار د هيواد ټول فرهنګپال او فرهنګيان متاثر کړل او د يادو شويو کسانو عمل يې وغانده . ويل کيږي چې د نومړو اشخاصو عمل قصدي و د ګالرۍ آثار به يې د « بُتانو » په نومونو يادول .

د ۱۳۷۲ ل کال د ثور په ٥ نيټه په ګالرۍ کې د ځای پر ځای شويو وسله والو کسانو له خوا ۳ نور هنري آثار هم غلا شول ، پر دې کار باندې د وزارت امنيتي ځانګو هم ځان غلی کړ او بيا يې هم د ګالرۍ د آثارو د ساتنې کوم مشخص تدبير ونه نيو .

د ۱۳۷۳ ل کال د ثور په ۱۳ نيټه د ګالرۍ د امنيتي ساتونکو له خوا د هنر او نقاشۍ ۲۹ آثار غلا شول ، دا ګالرۍ ته دومره لوی زيان و چې جبران نه کيدونکی ګڼل کيږي . په دې ټولو پيښو کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت لوړو مقامونو او نورو اړوندو ادارو هيڅ پاملرنه ونه کړه .

کله چې د ګالرۍ د بيخي له منځه تلو ويره د ځينو زړونه ودردول نو د اطلاعاتو او کلتور په وزارت کې ځينو اشخاصو له هغې جملې د هغه وخت د هنر رئيس په ځاني هلو ځلو او د ځينو نورو مسوولينو په مرسته د ملي ګالرۍ ٦۹۲ تاريخي آثار له اصلي تعمير څخه د وزارت ودانۍ ته راانتقال شول .

بيا هم تر ډيره وخته پورې د ګالرۍ په ودانۍ کې وسله وال کسان پاتې شول او په هغو ځايونو کې چې پخوا به ظريفه آثار ننداريې ته ايښوول کيدل دوی پرې تشنابونه جوړ کړل .

هغه آثار چې له ملي ګالرۍ څخه د وزارت مقر ته راوړل شول بيا هم

مصوون پاتې نه شول ، ډیر ځله داسې گونګسې وې چې د وزارت د هغه وخت د ځینو چارواکو له خوا هم ځینې آثار غلا شوي او دې لړی کیدای شي نوره هم ادامه پیدا کړې وي . (۳۳) خو خداې (ج) دې داسې ورځ نه راولي چې موږ د خپلې گالرۍ يو اثر هم ونه لرو .

« ۱۰ »

نندارتونونه

د نورو فرهنګي مرکزونو ترڅنګ د افغانستان نندارتونونو ته داسې زيان واړول شول چې اوس څوك هغه سيمه ګوري نو فکر نه کوي چې دلته به هم يو وخت د يو لرغوني هيواد داسې کلتوري مرکزونه وو چې يو وخت به په کال کې په زرګونو افغانانو او په سلګونو بهرنيانو ورڅخه ليدنه کوله او د افغانستان د کلتور ، پراختيا او د لاسي صنايعو د ځينو برخو په څرنګوالي او څومره والي به خبريدل .

د کابل ښار حضوري چمن ته ورڅيرمه (د کابل ننداري) په سيمه کې د هيواد د لاسي صنايعو ، قيمتي ډبرو ، غاليو ، ټولنيزې پراختيا او د بريښنا د بندونو ، مهمو ودانيو ، او ډول ډول لرغونو او اوسنيو وسلو (پنځلس نندارتونونه) (۳٤) جوړ شوي وو . په دې

ننداړتونونو کې د « شوروي اتحاد » او افغانستان د تخنیکي همکارۍ او نورو برخو یو ځانګړی ننداړتون هم موجود و .

دې ننداړتونونو هر یو ځانته ځانګړې ودانۍ درلودله چې د اړوندې ځانګې خپل آثار پکې ننداریې ته وړاندې شوي وو . هر ننداړتون پخپل ذات او د امکاناتو د لرلو په وجه د زیات ارزښت وړ و .

په دې ګڼو ننداړتونونو کې د قیمتي ډبرو یو ستر ننداړتون د زیاتو کتونکو پاملرنه ځانته راګرځوله . په دې ننداړتون کې د افغانستان له اکثرو هغو کانونو څخه چې بیلا بیلې قیمتي ډبرې یې درلودې ، یوه یوه او یا هم څو بیلګې خوندي وې چې د لیدونکو زړه یې ځانته راکشاوه ، نه یوازې د دې ننداړتون سمبولیك ارزښت ډیر زیات و ، بلکې هغه قیمتي غمي او تیږې چې دلته ایښودل شوي هم له لکونو ډالرو څخه یې مالي ارزښت زیات محاسبه کیدای شي .

بل ننداړتون چې هغه هم په ډیر زیات زحمت او ظرافت جوړ شوی و هغه د افغانستان د غالیو (قالینو) ننداړتون و . په دې ننداړتون کې د افغاني غالیو تقریباً ټول ډولونه ننداریې ته ایښودل شوي وو . د ننداړتون دیوالونه او متن ټول په رنګارنګ غالیو فرش او ښکلی شوی و . له وریښمینو غالیو څخه نیولې د غالیو ټول ډولونه پکې خوندي وو . دلته له ډیرو کوچنیو غالیو څخه نیولې بیا تر ډیرو لویو غالیو پورې هر ډول غالۍ راټولې شوې وې . په هرې غالۍ خپل قیمت لیکل شوی و . په دې غالیو کې داسې غالۍ موجودې وې چې له نن څخه دیرش یا څلویښت کاله د مخه یې قیمت په میلیونو افغانیو چې د اوس وخت له لسګونو زرو ډالرو سره معادل دی ټاکل شوی او ننداړتون ته راټولې شوې وې . اوس نو د غالیو د ننداړتون یوازې څلور دیوالونه ولاړ دي او بس . د کابل ننداریې په سیمه کې چې موږ د کومو ۱۵

نندارتونونو یاد وکړ دا ټول د ۱۳۷۱ ل کال د ثور د میاشتې په ۷ - ۸ - ۹ نیټه جنگونو کې چې له یوې خوا د جمعیت گوند او د دوستم ملیشې او له بلې خوا د حزب اسلامي د قواوو ترمنځ وشول له منځه یوړل .

دا سیمه د لنډ وخت لپاره د حزب اسلامي تر واك لاندې وه ، خو کله چې د دوستم ملیشه او د نظار شورى کسان دلته داخل شول نو لومړى دا ټول نندارتونونه چور او بیا یې ځینو ته اور واچول شو او ځینې یې بیا په پرله پسې جگړو کې له منځه یوړل شول . د شاه شهید او سید نورمحمد شاه مینې ځینو اوسیدونکو دا نندارتونونه پخپلو سترگو لیدل چې لوگي ترې پورته کیدل . ځکه چې د دوى کورونو ته ډیر نزدې پراته وو . د شاه شهید اوسیدونکي وایي چې موږ په هغو شپو ورځو کې پخپله لیدل چې د دوستم ملیشو د نندارتونو آثار په ډیره ارزانه بیه په خلکو ان په عادي لارویانو هم خرڅول ، ځکه چې د دوى عادي اشخاص د دې آثارو په قدر نه پوهیدل . خو د نندارتونونو ډیر مهم او قیمتي آثار په ډیر دقت او مهارت سره چور او مهمو قوماندانانو پټو ځایونو ته انتقال کړل .

دا د افغانستان د نندارتونونو غملړلی برخلیك و . هغه چا چې مخکې دا سیمه لیدلې وه او اوس یې بیا وگوري نو کیداى شي وې نه پیژني او فکر وکړي چې په خوب کې دا سیمه گوري ، یو وخت به هلته د علم او تمدن ، پوهې او فرهنگ مینه وال افغانان او بهرنیان د دې نندارتونونو کتنې لپاره ورتلل ، خو اوس پکې د وزو ، پسونو او غو یو گلې گرځي . اوس یوازې د نندارتونونو ولاړ او لغوړن شوي دیوالونه ښکاري او بس چې یو لوى تیر شوى وحشت پکې ننداري ته ایښودل شوى دى .

کوم آثار چې په دې ټولو نندارتونونو کې موجود وو په خواشینۍ سره باید ووایو چې د هغو بیا لاسته راوړل ، لکه د افغانستان د نورې لوټ شوې فرهنګي شتمنۍ په شان ناممکن دي او نه یې څوک د زیان اندازه ټاکلی شي.هسې که په سرسري ډول هم محاسبه وکړو نو له لسګونو میلیونو ډالرو څخه اوړي . یوازې د هغو د ودانیو د بیا رغاونې لپاره په میلیونو ډالرو ته اړتیا لیدل کیږي .

« ۱۱ »

ځلي او منارونه

زموږ د هیواد په وینو لړلی برخلیک همداسې جوړ شوی چې هر کله دلته یو تمدن ، یو انساني نظام ، یو ټولنیز سمون او یو فرهنګي بهیر منځته راغلی بیا نو وروسته داسې یوه سیلۍ خوره شوې چې زموږ د ولس میوې ته رسیدلې ونه یې نه یوازې دا چې ښورولې ، پاڼې او میوې یې ورته له منځه وړي ، بلکې وچه کړې او سوې یې هم ده . پردیو د دغه او یا هغه ملك سره د مقابلې او نیولو په نامه خپل آسونه د دې خاورې په شنه کرونده تیر کړي دي او د خپلې ځانپالنې ، ځان غوښتنې او هوسپالنې په غرض یې یو وخت هم د دې ولس د واك څوکۍ په آرامه پرېښې نه ده . د همدغو کړکیچونو په پایله کې مادي او معنوي شتمني وخت په وخت د مرګ او نابودې تر کندې رسیدلې ده .

د هیواد د فرهنګ او د تاریخي ارزښتونو د محوه کولو یو بل ناتار په ۱۳۷۱ ل کال کې پیل شو . د دې خونړۍ او تباه کوونکې سیلۍ په بهیر کې د افغانستان زیات تاریخي آثار محوه کړای شول . په دې فرهنګي او تاریخي آثارو کې هغه څلي او منارونه هم شامل دي چې د هیواد په پلازمېنې او نورو سیمو کې موجود وو . دا څلي او منارونه یا په بشپړ ډول او یا هم نیمه ډول له منځه وړل شوي دي .

د کابل ښار د پل محمود خان په څلور لارې کې چې کوم منار (د ساعت برج) په نوم مشهور و ، لومړی په توپونو او درنو ګولیو وویشتل شو ، بیا نیمه ړنګ او وروسته بیا داسې د لاس ورغوي په شان اوار کړای شو .

د دهمزنګ په درې لارې کې چې د سختو جنګونو مرکز و د خپلواکۍ د ګټلو د یو تن نامتو مبارز (عبدالوکیل نورستاني) یادګاري څلی دی . دا څلی چې په ډېره ښکلې بڼه له مرمرینو ډبرو څخه جوړ شوی له څو خواوو څخه په توغندیو او سپکو وسلو ویشتل شوی خو تراوسه پوره ړنګ شوی نه دی او د منار د لاندیني متن په شاوخوا کې زغره والو وسایطو د خپلو زنځیرونو د ورانۍ نښې پرېښې دي .

د کابل ژوبڼ د ختیځې ډډې ترڅنګ د خپلواکۍ د شهیدانو او اتلانو یادګاري څلی دی او په ښکلو مرمرینو ډبرو د غازیانو او شهیدانو نومونه لیک دي . سره له دې چې دا څلی روغ پاتې دی خو د ورو مرمیو ډېر ټپونه یې په بدن څرګندېږي .

د کابل پوهنتون ختیځې دروازې ته مخامخ د کابل د سناتوریم یادګاري منار دی چې ډېر ښکلی بریښي . په ۱۳۱۰ - ۱۳۱۲ ل کال په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د سل د ناروغۍ د مخنیوي او

علاج لپاره یو روغتون جوړ شو ، دا د دغه روغتون د جوړېدو یو یادګاري منار دی چې په ډېر ښکلي ډیزاین او جوړښت له ډیرو ښکلو مرمرینو ډبرو څخه ودان شوی . دا منار سره له دې چې درنو جګړو او مرمیو څخه خوندي پاتې شوی خو د بریښنا د روښانتیا ځای یې ویجاړ شوی ، په وړو ګولیو یې ځینې برخې ویشتل شوي او هم یې ځینې ډبرې ښورول شوي او بیځایه شوي دي .

د کابل پوهنتون په زړه کې د ختیځ د ستر نابغه او د اسلام روښانه مفکر سید جمال الدین افغان مقبره واقع ده چې ډېر ښکلی څلی یې پرې جوړ کړی دی . د درې کلنو جګړو په ترڅ کې دې څلي ــ مم درانه زیانونه اړول شوي ، په قبر او څلي په لسګونو لوېې او وړې ګولۍ لګیدلي خو څلی لا ولاړ دی .

د کابل د میوند جادې په منځنۍ برخه کې د افغان ولس د بریمنې سوبې (د میوند فتحې) یادګاري څلی په ډېر ښکلي او زړه وړونکې بڼه جوړ شوی و . د څلي په کښتنۍ برخه کې د افغاني اتلې او د میوند له ویاړه ډکې قهرمانې ملالۍ له خولې دا راوتلې لنډۍ لیک وه :
که په میوند کې شهید نه شوې ؟
خدایږو لالیه بې ننګۍ ته دې ساتینه ! »

د جګړو په ترڅ کې دا یادګاري څلی هم په غټو او وړو ګولیو ویشتل شوی او پر سینه پریوتی ، یوازې کمه برخه یې د زمکې پرمخ ښکاري چې پر دې ځای د یو تیر شوي وحشت ښکارندویې کوي (۳۵) خو د وخت په تیریدو سره دا څلی هم کیدای شي د پل محمود خان د (ساعت برج) د منار په څیر په سپن ډاك بدل شي .

دغه راز د هیواد د ځینو ولایتونو په مرکزونو او نورو ځایو کې چې کوم تاریخي منارونه ، برجونه او څلي د تاریخ په بیلا بیلو وختونو

« ۲ »

د لوړو زده کړو مرکزونه

په افغانستان کې د لوړو زده کړو عملي پیل له ۱۳۱۱ ل کال راهیسې کیږي ، په همدې کال په کابل کې د طب پوهنځی جوړ شو چې د کابل پوهنتون زړی یې کیښود . (۸) سره له دې چې تر دې دمخه هم په افغانستان کې د عصري او لوړو زده کړو لپاره نظرونه او فکرونه موجود وو خو د لوړو زده کړو په برخه کې د واکمنو هڅې او نظرونه بریالیتوب ته نه وو رسیدلي .

له ۱۳۱۱ ل کال راهیسې په هیواد کې د لوړو زده کړو بیلا بیل مرکزونه جوړ شول . د کابل پوهنتون له تأسیس وروسته په ۱۳۴۲ ل کال کې په جلال آباد کې د طب پوهنځی او په ۱۹۶۷ ع کال کې په کابل کې د پولیتخنیک انستیتوت جوړ شو چې بیلا بیل پوهنځي یې

کې جوړ شوي وو هغه هم یا په بشپړ ډول او یا هم په نسبي ډول ویجاړ شوي دي .

لکه د پغمان په سیمه کې د خپلواکۍ څلی،طاق ظفر د لښکرگاه تاریخي دروازه،د هرات منار جام چې د اسلام د راتگ له لرغونو آثارو څخه شمیرل کیږي، ۶۸ متره لوړوالی لري او د یونسکو له خوا د نړۍ د مشهورو او نامتو تاریخي آثارو په لست کې شامل دی . (۳۶) او یو لړ نورو دې ډول آثارو ته ډیر زیانونه اوښتي او نور هم اوښتونکي دي .

« ۱۲ »

تاریخي ودانۍ

د څلور کلنو جګړو په ترڅ کې هغو تاریخي او ښکلو ودانیو ته چې نه یوازې یې تاریخي ارزښت خورا زیات و ، بلکې د جوړښت او انجنیري ساختمان له مخې هم په زیات مالي لګښت جوړې شوې وې هم زیات زیان اړول شوی دی . اکثره دا ودانۍ نه یوازې مهم دولتي ، سیاسي او اداري مرکزونه پاتې شوي دي ، بلکې د یو زیات شمیر هیوادوالو او نورو سیلانیانو لپاره د سیل ، تفریح ، ښکلا او ننداري ځایونه هم وو .

په دې ښکلو او تاریخي ودانیو کې د دارالامان ښکلې او تاریخي ماڼۍ چې په ډیر مستحکم ډول او ظرافت سره د آلماني انجنیرانو له خوا طرح او دیزاین شوې په تیرو شلو کلونو کې څو ځله د جګړو له امله تر

گوزارونو لاندې راغلې ده . په ۱۳۶۸ ل کال کې هغه جګړه چې « د شهنواز تني کودتا » په نامه مشهوره ده سخته زیانمنه شوه . په هغه وخت کې په دې ودانۍ کې هم د دفاع وزارت و او شهنواز تنی هم د دفاع وزیر و ، نو دا ودانۍ د جګړې قوماندانۍ او محل و . له دې ودانۍ څخه لږ وړاندې مخ شنار پلو د (خاد پنځم ریاست) و او له دې ودانۍ لږ شان پورته د تاج بیګ په غونډیو نور پوځي قطعات وو چې د دوکتور نجیب الله له حکومت نه یې ملاتړ کاوه . په جګړه کې دا ودانۍ له همدغو دوو لورو او ځینو نور خواوو څخه ترسخت اور لاندې ونیول شوه.

په نتیجه کې په سلګونو لوبې او په زرګونو وړې مرمۍ په دې ودانۍ ولګیدې چې ودانۍ ته یې بې شمیره دروند مالي زیان واړوه . دغه راز کله چې دا ودانۍ د نجیب د پلوي ځواکونو چې جلال رزمنده او بابه جان هم پکې شامل وو ونیول شوه په دې ودانۍ کې اکثره دولتي شته لوټ او تالا شول .

له دې جګړې وروسته د دوکتور نجیب الله د حاکمیت په وخت کې د دې ودانۍ د بیا جوړونې لپاره په هغه وخت کې په زرګونو میلیونه افغانۍ ولګول شوې ، ودانۍ تقریباً له سره بیا ترمیم شوه . له دې ودانۍ څخه لږ شان پورته د تاج بیګ په تپه کې یو بل تاریخي قصر هم ودان و ، چې هغه ته هم په همدې جګړه کې زیات زیان واړول شو .

کله چې د ۱۳۷۱ ل کال د ثور په میاشت کې د مجاهدینو مختلفې ډلې کابل ته دننه شوې ، نو ښار هم په مختلفو ډلو وویشل شو . ان د ارګ ودانۍ هم د څو بیلا بیلو تنظیمونو لاسته ورغله . هرکله چې دا ودانۍ له یو تنظیم نه د بل لاس ته ورتله نو هر یوه د خپل ځواک او توان په اندازه د خپل قسمت مطابق د خپل چور برخه وړله . لنډه دا چې د جګړې په کلونو کې په ودانیو کې هیڅ شتمني پاتې نه شوه . د خونو

کوم دیوالونه چې پاتې وو هغه په مرمیو ، توغندیو ، چاودنو او هوایي بمباریو کې داسې وسوځول شول او ونړول شول چې ځینې ودانۍ یې بیا بشپړې ودانۍ ته اړتیا لري او ځینې په قسمي توګه بیا رغاونې ته اړتیا لري . د دلکشا او ګلخانې ماڼۍ چې ډیر وخت د افغانستان د واکمنو د اداري چارو او لیدنو کتنو ځایونه پاتې شوي وو په خورا ظرافت او ښکلې معمارۍ سره جوړ شوي وو اوس د یو داسې لوی وحشت عکاسي کوي چې د انسان د سر ویښتان ورته جګیږي . د ماڼیو دیوالونه په لویو او وړو مرمیو سوري سوري دي ، د ماڼیو ټول متنونه چې په لوکسو غالیو ټول پوښل شوي وو اوس سپیره میره معلومیږي . هغه غالۍ چې د ځمکې له متن سره سریښ شوې وې او د راټولیدو امکان یې نه و په برچو سورۍ سورۍ شوي دي . په دې ودانیو کې د لرګیو داسې الماري په داسې ظرافت سره جوړې شوې وې چې کیدای شي د خپل وخت په پام کې نیولو سره یې په ټولو ګاونډیو هیوادو کې ساری نه درلود او په هرې المارۍ د افغانستان د دولت نښان او بیرغ انځور شوی و ، اوس په برچو او ګولیو سورۍ سورۍ شوې او هنداري یې په ګولیو ویشتل شوې دي . هر چا چې پخوا د دې ودانیو شان او شوکت ، ظرافت او ښکلا لیدلې وي او اوس یې په دې بڼه وګوري نو چې د کاڼي او ډبرې زړه هم ولري له سترګو به یې اوښکې راشي ، اوس د دې ودانیو په الماریو چې یو وخت به هلته ماشی هم په ادب تیریده او غزیده ، بیلا بیلو ملیشو او جګړه مارو په تباشیر او نور ډول ډول رنګونو خپل منفور یادګارونه لیکلي چې د دې ښکارندویي او انځورنه کوي چې څه ډول اشخاص او د کوم فرهنګ درلودونکي د دې جرم مرتکب شوي دي . د دې دوو ماڼیو او په ارګ کې دننه د ځینو نورو ودانیو د بیا جوړښت لپاره د پیسو اټکل خورا ګران کار دی او زیاته

ځېرنه غواړي .

له ارگ نه لږ لیري د څو کیلومترو په واټن د چهلستون تاریخي ودانۍ او ښکلي باغ موقعیت درلود چې د بهرنیو میلمنو او د افغانستان د مهمو غونډو د جوړولو لپاره مناسب ځای او د ځانگړې ښکلا لرونکي وه . د ۱۳۷۱ ل کال د ثور د میاشتې په هماغه لومړنیو جنگونو کې دا ودانۍ وسیځل شوه او ټول شته یې چور شول . له دې ودانۍ څخه څو کیلومتره مخ ښار پلو د خوشال بابا لیسه جوړه وه چې ترڅنگ یې د بابر باغ ، رستورانت او ودانۍ جوړه وه . دا سیمه ډیر وخت د جگړې لومړنۍ لیکه پاتې شوه او په زرگونو توغندي او درنې مرمۍ یې په سینه ورتشې شوې او هر څه چې پکې وو هغه له خاورو سره برابر شول . د جگړې اور یوازې په کابل کې پاتې نه شو د کابل ښار په شمال کې د استالف کابو ۸۵ کلنه تاریخي ودانۍ موجوده وه چې د استالف د تخت په سر ودانه وه . دا ودانۍ هم د جگړې بلا تر ستوني تیره کړه ، همدا ډول نورې په لسگونو تاریخي او ښکلې ودانۍ چې د هیواد په مرکز او بیلا بیلو ولایتونو کې له کلونو راهیسې آبادې وې خو جگړې ونړولې .

« ۱۳ »

بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه

افغانستان د کتاب چاپولو او خپرولو له پلوه د نړۍ له ډیرو هیوادونو څخه شاته پاتې و ، خو په تیره نیمه پیړۍ کې په افغانستان کې هم د کتاب د چاپ او خپرولو دود ورځ په ورځ ګړندی کیده ، د نوي عصري تعلیمي سیستم منځته راتګ ، د ژوندانه ضرورتونو ، د زده کړې قشر زیاتون او د نورې نړۍ اغیزو دلته هم د کتاب له چاپ او خپرولو سره مرسته وکړه . خو بیا هم د نورې دنیا په انډول او د ځینو نږدې او لیرې هیوادونو په تناسب دلته لږ شمیر کتابونه چاپ او خپاره شوي دي . یو خو دا چې د افغانستان اکثریت ټولنه نالوستې وه بل تنګو اقتصادي شرایطو او د کتاب پر چاپ او خپرولو باندې د وخت د حکومتونو حاکمیت هم څه نا څه د دې کار مخه ونیوله چې د کتاب

بازار دې منځته راشي ، بله وجه دا هم وه چې د کتاب د خرڅلاو له لارې بېرته د کتاب لګښت لاسته نه راته .

کوم کتابونه چې د افغانستان په چاپخونو کې چاپ شوي له تعلیمي او څو عنوانو سیاسي کتابونو پرته چې تیراژ یې لسګونو زرو ټوکو ته رسیده د نورو ټولو کتابونو (د هر عنوان) شمیر ۵۰۰ ، ۱۰۰۰ ، ۲۰۰۰ او یا پنځه زرو ټوکو ته رسیده .

تعلیمي او څه نا څه سیاسي کتابونه په وړیا ډول د لوستونکو په واك کې ورکول کیدل او پاتې نور کتابونه هم په ځینو علمي غونډو او سیمینارونو کې د بیلا بیلو مناسبوتونو تر عنوان لاندې په وړیا توګه ویشل کیدل . یو تاکلی شمیر علمي او ادبي کتابونه له تمام شوي قیمت نه په ډیره ټیټه بیه د دولت له خوا بازار ته وړاندې کیدل .

لنډه دا چې په افغانستان کې د کتاب د خرڅلاو د بازار په انډول د وړیا ویش دود ډیر ګرم و خو له دې سره سره د باسواده قشر او د ولس د اقتصادي ستونزو په پام کې نیولو سره د کتاب د خرڅلاو او اخیستو بازار په تدریجي ډول او ګام په ګام خپلې پوړۍ وهلې .

په افغانستان کې د کتاب خپرولو او پلورلو تر ټولو لویه مؤسسه (د بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه) وه . نوموړې مؤسسه د یوې ځانګړې تصدۍ په توګه په ۱۳۵۷ ل کال کې تاسیس شوه او تر دې دمخه یې د دولتي مطابعو د ریاست په چوکاټ کې (د بیهقي کتاب چاپولو مؤسسه) په نامه فعالیت کاوه .

څرنګه چې دا یوه تصدي وه نو د کتاب چاپولو له ټولو کورنیو مؤسسو ، منابعو او هم د بخواني (شوروي اتحاد) د کتاب چاپولو له ځینو سرچینو سره یې اړیکې درلودل : هغوی خپل کتابونه دوی ته رالیږل او دوی د یو ټاکلي کمیشن په مقابل کې هغه د خپلو کتاب

پلورنځیو له لارې پلورل .

د بیهقي کتاب خپرولو مؤسسې له ۱۳۷۱ ل کال د مخه یوازې د کابل په ښار کې ۲۵ ځانګې او له هغه وروسته ۱۵ ځانګې درلودې . همدارنګه دې مؤسسې د هیواد په ځینو ولایتونو کې ۱۸ نورې ځانګې هم درلودې چې د دې ځانګو له لارې یې لوستونکو ته هر ډول کتابونه وړاندې کول .

له ۱۳۷۱ ل کال وروسته د جګړو او ځینو نورو عواملو له کبله د ټول هیواد په سطح د دې تصدۍ یوازې ۳ ځانګې د کابل په ښار کې پاتې شوې چې هغه‌م‌کیدای شي د ټاکلي وخت په تیریدو سره له منځه لاړې شي .

د بیهقي د کتاب خپرولو تصدي یو مرستیال ښاغلي شاه زمان وریځ ستانیزي ویل له « ۱۳۵۷ ل کال راهیسې دې تصدۍ ته د ۲۵۰۰ عنوانو په شاوخوا کې بیلا بیل کتابونه راوړل شوي دي . د ۱۳۷۱ ل کال په لومړیو وختونو کې د دې تصدۍ په کتاب پلورنځیو کې د ۱۵۰۰ عنوانو په شاوخوا کې کتابونه موجود وو چې عمومي شمیر یې تقریباً دوه میلیونه جلدو ته رسیده .

د ۱۳۷۱ ل کال د ثور میاشتې ۸ ، ۱۰ نیټې تقریباً یو میلیون جلده کتابونه د بیهقي تصدۍ له کتاب پلورنځیو څخه راټول او د سیاسي - کمونستي کتابونو په نـوم ورته اور واچول شو او ایره یې کړل . نور پاتې یو میلیون جلده کتابونه په راوروسته جګړو او چپاولونو کې چور او له منځه یوړل شول .

که په تقریبي او اټکلیز ډول د پورتنیو دوه میلیونه جلدو کتابونو مالي ارزښت وسنجوو نو زموږ د ټولنې لپاره به د معنوي زیان ترڅنګ یو درووند مالي زیان هم وګڼل شي . که په اټکلیز ډول او متوسطه توګه

د یو کتاب مالي ارزښت دوه امریکایي ډالره اټکل کړو نو په مجموعي ډول به څلور میلیونه امریکایي ډالره شي ، معنوي او پوهنیز ارزښت خو یې لا پریږده چې هغه خو په دې معیارونو او تلو هډو سنجیدای هم نه شي .

له دې پرته د تصدۍ د کتاب پلورنځیو د ودانیو فزیکي جوړښت ته درانه زیانونه اړول شوي او ځیني خو بیخي له منځه وړل شوي دي . میز څوکۍ ، د کتاب ساتلو او پلورلو وسایل ، اسناد او وسایط ټول تباه کړای شوي دي . د نوموړې تصدۍ د یوه کار کوونکي په قول لږ تر لږه دوه میلیونه امریکایي ډالره په کار دي چې د دې تصدۍ کتاب پلورنځي پرې له سره جوړ او د چارو نور تخنیکي وسایل پوره شي . (۳۷)

«۱٤»

عامه کتابتون

عامه کتابتون په افغانستان کې د ډیرو سترو کتابتونونو له جملې څخه و ، تر ۱۳٤٥ ل کال پورې یې د ښوونې او روزنې وزارت په چوکاټ کې فعالیت کاوه ، وروسته بیا په اطلاعاتو او کلتور وزارت پورې وتړل شو . بیا یې د کابل په ښار او ولسوالیو کې ۲۸ څانګې پرانستلې چې ټول ۱۰۳۰۹٥ عنوانه کتابونه پکې خوندي وو . وروسته یې په ولایتونو کې ٥۱ بیلا بیلې څانګې پرانستلې چې ۱۰٤۹۷۱ عنوانه کتابونه پکې د مطالعې لپاره ایښودل شوي وو .

عامه کتابتون تر ۱۳۷۱ ل کال پورې په ټول افغانستان کې ۷۹ کتابتونونه درلودل چې ۲۰۸۰٦٦ عنوانه کتابونه پکې خوندي وو .

په ۱۳۷۱ ل کال کې د هیواد د نورو فرهنګي مرکزونو په شان

درلودل . (۹) دغه راز په حربي او عسکري برخه کې حربي او هوايي پوهنتونونه جوړ شول او هم د پوليسو او تخنيك اکاډمي تأسيس شوې .

د ۱۹۷۵ - ۱۹۷۶ ع کال د يو رقم له مخې په ټول هيواد کې ۱۰ دارالمعلمينونه ، او ۱٤ د لوړو زده کړو مؤسسې موجودې وې . (۱۰) تر دې وروسته بيا هم يو لړ نورې مؤسسې جوړې شوې . په ۱۹۷۷ ع کال کې يوازې د دارالمعلمينونو شمير ۱۵ ته رسيده . (۱۱)

له ۱۳۵۷ ل کال څخه تر ۱۳۷۱ ل کال پورې بيا هم د لوړو زده کړو لپاره ځينې پوهنځي او پوهنتونونه جوړ شول ، لکه د بلخ ، هرات او کندهار پوهنتونونه ، د اجتماعي علومو او پيدا گوړۍ انستيتوتونه او ځينې نور . خو له دې سره سره بيا هم په هيواد کې لوړو زده کړو هغسې چې لازمه وه ، مناسبه وده ونه کړه . په ۱۳۵۷ ل کال کې د هيواد د لوړو زده کړو پر مؤسسو باندې يو عقيده يي سيوری او کنترول خپور او حاکم شو . هغه چا چې د حاکم فکر مخالف حرکت ته لمن وهله په زغرده له منځه وړل کيدل ، په همدې وجه د لوړو زده کړو د مؤسسو يو شمير پوهان يا په زندانونو کې واچول شول ، يا مهاجر شول او يا هم د ژوند له نعمت نه بې برخې شول . د لوړو زده کړو د مؤسسو پر علمي ساحې سياسي فضا خپره شوه ، سياسي غونډې ، ميټنگونه او مارشونه د درسي چارو د اخلال او تم کيدو اساسي وسيلې شوې . کله چې روسان او گوډاگي راغلل نو بيا هم دې لړۍ دوام وکړ او په ځينو کې لا گرمه شوه . د پوهنتونونو او د لوړو زده کړو د [illegible]و مؤ نصابونو کې د بدلون هڅه وشوه او يو زيات شمير نوي کتابونه چاپ او محصلينو ته د تدريس لپاره وړاندې شول . (۱۲) د داسې فکر او عقيدې د تبليغ لپاره هڅه وشوه چې زموږ د ټولنې کلتور او فکر ورسره پوره مخالفت درلود .

عامه کتابتون ته هم درانه زیانونه واړول شول . تقریباً د عامه کتابتون ټولې څانګې له منځه یوړل شوې ، اکثره کتابونه چور او غلا شول .

د مسوولینو په قول اوس د ټول افغانستان په سطح د عامه کتابتون ۳ څانګې پاتې دي او نورې ټولې له منځه وړل شوي دي ، چې د دوی په قول اوس یکې ۸۹۰۴۹ عنوانه کتابونه پاتې دي .

د BBC راډیو د یو خبر ترمخه له عامه کتابتون څخه ٦٧ زره عنوانه کتابونه غلا شوي دي . (۳۸) خو د عامه کتابتون د ځینو مسوولینو د څرګندونو له مخې له عامه کتابتون څخه په مجموعي ډول تر یو سل زره عنوانو څخه زیات کتابونه غلا شوي دي . (۳۹)

د کتابونو له چور او چپاول پرته هغو ودانیو ته هم زیات زیان اړول شوی چې د هیواد په بیلا بیلو ځایونو کې د کتابتونو لپاره جوړې شوې وې . دا ودانۍ یا په بشپړ او یا هم په قسمي ډول له منځه وړل شوې دي .

پخپله د عامه کتابتون مرکزي ودانۍ ته هم د توغندیو د لګیدو په وجه زیات زیان اړول شوی دی . دغه راز ویل کیږي د مرکزي کتابتون د مجلو او اخبارونو له څانګې څخه د مجلو او اخبارونو ځینې کلکسیونونه هم ایستل شوي دي . د کتابتون د ټول رسیدلي زیان د اندازې ټاکل خورا ګران کار دی . د کتابتون مسوولین وایي چې دې کتابتون ته تر زر میلیونو افغانیو زیات مالي زیان اوښتی دی . خو که موږ لږ تر لږه د کتابتون یو سل زره عنوانه کتابونه په پام کی ونیسو سره له دې چې له دې به هم زیات وي او د هر کتاب بیه له اوسني نرخ سره ٤ ډالره اټکل کړو ، نو یوازې د کتابونو له درکه څلور سوه زره ډالره زیان اوښتی وي . که د کتابتون د وسایلو ، وسایطو او خپله د ودانیو رسیدلی زیان په پام کې ونیسو نو دا تر پنځه سوو زرو ډالرو هم

اوړي چې د اټکل له مخې کيداى لږ تر لږه ټول يو ميليون ډالره محاسبه شي ، که چيرې دا په افغانيو واړوو ، نو د نننى نرخ له مخې به څلېريشت زره ميليونه افغانۍ شي .

د کابل پوهنتون ، د طب او پوليتخنيك انستيتوت او ځينې نور کتابتونونه :

لکه د کابل پوهنتون په بحث کې چې مو وويل د کابل پوهنتون مرکزي کتابتون د هيواد له سترو کتابتونونو څخه و . دغه راز د کابل پوهنتون له مرکزي کتابتون پرته د نوموړي پوهنتون ۱۳ گونو بيلا بيلو پوهنځيو هم اکثرو ځانگړي کتابتونونه درلودل . ان تر دې چې د کابل پوهنتون ۵۲ بيلا بيلو څانگو هم اکثرو کتابتونونه درلودل . ځينو استادانو د پوهنتون په ساحه کې د ځان لپاره واړه ځانگړي کتابتونه جوړ کړي وو خو دا اکثره له منځه يوړل شول . د دې ټولو کتابونو بشپړ او دقيق شمير معلوم نه دی خو په مجموعي ډول د ټولو شمير له دوو ميليونو جلدو څخه زياتيږي .

د کابل طب انستيتوت هم ديته ورته کتابتونونه درلودل چې بيا زې له مرکزي کتابتون څخه يې ۵۰۰۰۰ زره عنوانه کتابونه وړل شوي او سيځل شوي دي . د طب له مرکزي کتابتون پرته په دې انستيتوت کې د محصلينو د زده کړې هغه په زرگونو ټوکه بيلا بيل کتابونه هم اکثراً تباه شوي چې د محصلينو په درسي پروگرام کې شامل وو .

کابل پوليتخنيك هم په همدې ډول برخليك اخته شو . د پوليتخنيك په مرکزي کتابتون کې کتابونه اکثره چور او غلا شول .

له دې پرته په ځينو وزارتونو کې هم يو لړ بډايه کتابتونونه موجود وو ، چې د کابل پوښار باندې د جگړې د واکمنۍ په کلونو کې يا په

بشپړ ډول او یا هم په نسبي ډول زیانمن شوي دي . په دې کتابتونو کې د ښوونې او روزنې وزارت کتابتون او د سرحدونو چارو وزارت کتابتونونه هم شامل دي . د ښوونې او روزنې وزارت له کتابتون څخه یو ټاکلی شمیر کتابونه او د سرحدونو چارو وزارت له کتابتون څخه اکثره کتابونه غلا شوي دي .

دغه راز په نورو اکثرو وزارتونو او دولتي ادارو کې چې هغوی د خپل کار او اړتیا مطابق کوم کتابتونونه جوړ کړي وو هغه هم په همدې برخلیك اخته شول .

له وزارتونو او دولتي ادارو پرته د هیواد په اکثرو ښوونځیو ، روزنیزو تعلیمي او تحصیلي مؤسسو کې هم د هغوی د سطحې او اړتیا وړ کتابتونونه موجود وو چې د هغوی هم اکثره له منځه وړل شوي دي . د دې ټولو کتابتونو د کتابونو دقیق شمیر ټاکل ناشوني دی ، خو په تخمیني ډول له میلیونو جلدو اوړي .

د ارگ کتابتون :

د ارگ دننه د ښکلو ودانیو په منځ کې هم یو ډیر ښکلی او مجهز کتابتون موجود و ، چې د ډیرو کلونو په موده کې گڼ شمیر علمي ، ادبي او تاریخي کتابونه موجود وو . دا کتابونه په پښتو ، دري او خارجي ژبو وو . د چاپي کتابونو ترڅنگ د ارگ په کتابتون کې یو زیات شمیر خطي نسخې چې په پښتو او فارسي ژبو لیکل شوې وې هم موجودې وې . دې کې داسې خطي نسخې هم موجودې وې چې تراوسه لا چاپ شوې نه وې او زموږ د ادب او فرهنگ لپاره ډیرې مهمې گڼل کیدلې .

د ۱۳۷۱ ل کال د ثور میاشتې په ۷ - ۸ - ۹ نیټه په ارگ کې

درنې جګړې وشوې ، دغه راز د ارګ ودانۍ داسې مليشو ته په لاس ورغله چې نه يوازې له فرهنګ ييې مينه نه درلودله ، بلکې په وحشت ، دهشت ، غلا ، چور او چپاول کې يې ريکارډ ټينګ کړی و . دوی د ارګ د نورو شتمنيو د لوټ ترڅنګ د ارګ کتابتون ته هم لويه ضربه ورکړه . له هغه وروسته پر ارګ باندې څو ځله بمباري وشوه ، څو ځله پکې چاودنې وشوې او په زرګونو توغندي پرې واورول شول . اوس د ارګ اکثره ودانۍ يا په بشپړ ډول او يا هم په نيمه ډول زيانمنې شوې دي . د کتابتون هم هيڅ درک نشته ، يوازې د اعليحضرت محمد-ظاهرشاه په کور کې چې اوږدې پردې راځړول شوې دي ، په چوپه او خاموشه ژبه د يوې لوې تيرې شوې غميزې بيان کوي په خونه کې يو څه کتابونه مصوون پاتې دي . څرنګه چې په دې وخت کې د ارګ د کتابتون هغه پخواني مسلکي مامورين دندو ته نه راځي ، نو په دې وجه د کتابتون د غميز داستان او د ضايع شويو کتابونو او د کتابتون د چور او چپاول ټوله کيسه پوره بيان نه شوه . خو په غالب ګمان هر څومره چاپي کتابونه او خطي نسخې چې په دې کتابتون کې خوندي وې هغه ټول چور شوي دي . د ارګ کتابتون له دې پلوه هم د زيات ارزښت درلودونکی و ، چې په ښه ظرافت او ښو امکاناتو سره جوړ شوی و . او بل د ټول هيواد په سطح هغه يوازينی کتابتون و چې نه يوازې محققينو ترې ګټه اخيستله ، بلکې د هيواد مخورو سياسي اشخاصو او لومړۍ درجې واکوالو لپاره هم د مطالعې او ماخذ يوه منبع وه .

« د وطن ګوند او ځوانانو سازمان » کتابتونونه :

د وطن ګوند مرکزي کتابتون د هيواد له ډيرو سترو او لويو کتابتونونو څخه و . دا کتابتون چې د نوموړي ګوند په هڅو د څو

کلونو په بهیر کې جوړ شوی و،زیات شمیر کتابونه او د بیلا بیلو کورنیو او بهرنیو مجلو او اخبارونو کلکسیونونه پکې خوندي وو . سره له دې چې په دې کتابتون کې اکثره هغه کتابونه راټول شوي وو چې د نوموړي گوند له سیاسي تګلارې سره سم مطالب پکې چاپ شوي وو ، خو بیا هم یو زیات شمیر علمي ، ادبي ، تاریخي او نور کتابونه پکې موجود وو چې د هیواد علمي کړیو ورڅخه ګټه اخیستلای شوه . له فزیکي پلوه په کتابتون خورا زیات لګښت شوی و او د یو عصري او مجهز کتابتون په څیر ترتیب شوی و . د نوموړي ګوند د هغه وخت چارواکو د دې کتابتون د بډایه کولو لپاره زیاتې هلې ځلې کړې وې . د دوی ځینې دا هڅې تر دې حده هم رسیدلې وې چې له ځینو نورو مهمو کتابتونو ، لکه عامه کتابتون او نورو څخه یې ځینې مهم کتابونه او د مجلو او اخبارونو کلکسیونونه په زور او یا د واك د نفوذ پر اساس دې کتابتون ته راوړي وو . په همدې وجه د دوی په دې عمل په ځینو فرهنګي کړیو او اشخاصو کې انتقادي ګونګوسې راپورته شوی و .

دا کتابتون د ۱۳۷۱ ل کال د ثور په ۷ - ۸ نیټه او وروسته له هغې څخه په څو نورو جګړو کې له یوې مخې چور شو او هغه په زرګونو عنوانونه بیلا بیل کتابونه ، مجلې او د اخبارونو کلکسیونونه چې په دې کتابتون کې موجود وو ټول له سترګو پناه شول .

« د ځوانانو سازمان » مرکزي کتابتون :

دا کتابتون چې د نوموړي سازمان له خوا جوړ شوی و او د هغه مال ګڼل کیده ، د ۱۳۷۱ ل کال د ثور په ۸ - ۹ - ۱۰ نیټه چې د کابل ننداري ، شاه شهید او حضوري چمن په سیمه کې چې د حزب اسلامي او جمعیت اسلامي او د دوستم د ملیشو ترمنځ کوم جنګونه پیل شول

ټول له یوې مخې چور شو . دا کتابتون سره له دې چې د وطن ګوټد د کتابتون په پرتله بهایه نه و خو بیا هم ډېر درونډ مالي لګښت پرې شوی و . د داخلي اخبارو ، مجلو او کتابونو ترڅنګ یې یو شمیر هغه خپرونې هم درلودلې چې په پښتو او دري ژبو په ځینو نورو هیوادونو کې په ځانګړې ډول په شوروي اتحاد کې چاپ شوې وې . دا کتابتون د « ځوانانو سازمان » د خپل سیاسي تګلورې له عقیدې سره سم ګن شمیر شوروي چاپ کتابونه هم درلودل ، خو د دې ترڅنګ داسې ادبي ، هنري ، ذوقي ، علمي او نور کتابونه او آثار هم پکې موجود وو چې ډېر ګټور او په زړه پورې وو .

شخصي کتابتونونه :

کله چې جګړه له کلیو نه پر ښارونو راخوره شوه ، نو د عامه دولتي فرهنګي شتمنۍ ترڅنګ هغه فرهنګي شتمنۍ هم له منځه یوړل شوې چې پخپله په لیکوالو او پوهانو پورې یې اړه درلوده . په دې کې د لیکوالو هغه کتابتونونه شامل دي چې دوی د خپل ټول عمر په اوږدو کې په ډېر زیات زیار او زحمت جوړ کړي وو . د دې ډول ځاني کتابتونونو شمیر خورا زیات دی . د افغانستان په ګوټ ګوټ کې په تیره بیا په مهمو ښارونو له هغې جملې څخه د کابل په ښار کې ځینو لیکوالو او پوهانو ځانته شخصي کتابتونونه درلودل . دلته د ساري په توګه د څو لیکوالو د کتابتونونو نومونه اخلو :

د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي کتابتون :

د کابل په جمال مینه کې د لوی استاد کور واقع و . دې کور نه یوازې زموږ فرهنګي کړیو ته له دې پلوه زیات ارزښت درلود چې د

اسناد ځيني کتابونه او ځيني خطي نسخې پکې خوندي وې ، بلکې له هغه پلوه هم د زيات ارزښت درلودونکي و چې دا د افغانستان د فرهنګ د يو ستر خدمتګار او پالونکي کور و . ډيرې شپې او ډير وختونه دا کور د ليکوالو او فرهنګيانو د ناستې ځای پاتې شوی او ډيرو ليکوالو او د علم او پوهې لارويانو همدې کور ته د خپل علمي مشکل د حل لپاره د يوه ماخذ په توګه ځان رارسولی دی .

په همدې فرهنګي کور کې د لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي بډايه علمي کتابتون هم موجود و (٤٠) په دې کتابتون کې ګڼ شمير علمي ، ادبي ، تاريخي او سياسي کتابونه او ډيرې زياتې خطي نسخې خوندي وې . سره له دې چې ويل کيږي له جګړې نه په د مخه موده کې د استاد له کتابتون څخه يو شمير مهم کتابونه او خطي نسخې له دې کتابتون څخه يو خوندي ځای ته انتقال شوې وو خو بيا هم د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد په قول د استاد علامه عبدالحی حبيبي په ځاني کتابتون کې ډير زيات شمير کتابونه او خطي نسخې خوندي وې چې د زيات تاريخي او علمي ارزښت لرونکي وو .

د استاد کور په هغو جګړو کې له يوې مخې وسوځول شو او ړنګ بنګ شو چې د نظار شورې او حزب وحدت ترمنځ په بيلا بيلو وختونو کې د کابل پوهنتون او د جمال مينې په نورو برخو کې ترسره شوې . اوس د استاد په کور کې هيڅ شی پاتې نه دی ، يوازې سوي اونيمه ړنګ ولاړ ديوالونه پاتې دي چې په دې سيمه د يوې لوبې خونړۍ او ورانوونکې غميزې انځورنه کوي .

د لوی استاد عبدالحی حبيبي له کتابتون وروسته د پوهاند صديق الله رښتين پر کتابتون هم دا ناورين خور شوی . د استاد رښتين کتابتون هم د کابل ښار په غربي سيمه کې چې جګړې ورځ په ورځ

زور اخیستنه واقع و . د استاد رښتین کتابونه هم ټول چور او تالا شول . په دې کتابتون کې هم د افغاني ادب او فرهنگ گڼ شمیر کتابونه او هم نور ډول ډول کتابونه او خطي نسخې خوندي وو . د جګړې په شپو ورځو کې ډیر داسې کتابونه د کابل ښار په ترڅو کې له کتاب پلورونکو سره پیدا شول چې د استاد پوهاند صدیق الله رښتین د کتابتون نښه پرې لګیدلې وه .

د کابل د زړو مکروریانو په سیمه کې د هیواد د نومیالي عالم کاندید اکادمیسین محمد صدیق روهي کور واقع و . د استاد په کور کې د هغه له ځاني کتابتون څخه ګڼ شمیر کتابونه د نابودۍ کندې ته رسول شوي . همدا راز د کابل ښار د دریم مکروریان په سیمه کې د هیواد بل عالم کاندید اکادمیسین محمد ابراهیم عطایي کور او کتابتون واقع و . د استاد عطایي په کتابتون کې د ده په وینا اوه زره عنوانه بیلا بیل علمي ، ادبي او تاریخي کتابونه خوندي وو . دا کتابونه د یونسکو له خوا هم کتل شوي او ثبت شوي وو .

د ۱۳۷۲ ل کال د جدي د میاشتې د خونړیو جګړو له امله غلو او داړه مارو دې کتابتون ته هم مخه وکړه او ټول کتابونه یې غلا کړل . دې سره ورنږدې د هیواد د دوو تنو نورو نامتو لیکوالو استاد واصف باختري او رهنورد زریاب کورونه او کتابتونونه واقع وو . په دې کتابتونونو کې هم ډول ډول مهم او قیمتي کتابونه موجود وو . په دې کتابتونونو هم ورته ناتار خپور شو .

د همدې مکروریانو په بله غاړه کې د نومیالي شاعر سلیمان لایق ځاني کتابتون واقع و . هغه هم چور او چپاول شو ، څو موده وروسته ډیر داسې کتابونه په بازار کې وموندل شول چې د سلیمان لایق د کتابتون ټاپه پرې لګیدلې وه .

په نورو مکرورېانو کې د افغانستان د بل نوميالي ليکوال پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار کور او کتابتون واقع و . د استاد کتابونه او د کور نور لوازم هم د غلو او چپاولگرو ښکار شول . د استاد زيار کتابتون هم له هغو کتابتونونو څخه و چې د ډېر زيات ارزښت او اهميت درلودونکي و . د استاد ټول عمر د زيار او ثمر نتيجه وه او گڼ شمير علمي ، ژبني او نور ډول ډول آثار پکې خوندي وو .

د استاد زيار له کوره څو بلاکه وړاندې د علومو اکاډمۍ د يو بل غړي ښاغلي محمد ولي مندوزي کور موقعيت درلود چې خپل گڼ شمير کتابونه يې پکې خوندي کړي وو . د مندوزي صاحب ټول کتابونه د هغه د کور له اکثرو کاليو سره په همدې کور کې د توغندي د لگيدو له کبله په ايرو بدل شول .

په همدې زړو مکرورېانو کې د ښاغلي پوهنوال زيورالدين زيور او پوهندوې زرغونې زيور کور واقع و د دوی کتابتون هم د دوی د کور له اکثرو کاليو سره له منځه يوړل شو .

د مکرورېانو له پخو او اوسپنيزو کورونو لږ څه وړاندې هلته د قلعه زمانخان په خامه او خټينو کورونو کې د هيواد نامتو عاطفي شاعر اسحق ننگيال په يوه کرايي کور کي خپل نازولي ماشومان (کتابونه) خوندي کړي وو ، د جگړې ډېرې شپې يې له همدې بيوزلو او بيکسه ماشومانو سره چې په دې شپو او ورځو کې د شپې او تيارې بچي توره په لاس وړېسې گرځېدل تيرې کړي . خو د ننگيال په شعر کې د ټول عمر رالويو شويو عاطفي لښکرو د دې وس نه درلود چې دا نازولی او بې ضرره ماشومان د مرگ د تورې بگوې له خولې راوژغوري ، په پای کې هغه ټول د نورو همزولو غونډې د همدې وبا او همدې ښامار خولې ته وغورځېدل . له ننگيال څخه څو کيلومتره ليرې هلته د شاه

شهید (رح) د زیارت په سیمه کې یو بل بې کسه او بې وسه شاعر اوسیده ، د شمشاد د غره په سر د خیال په وربښمو او عاطفي جامو کې ناست و ډیرې چیغې وهې خو څوك یې نه اوري . د ښاغلي نصرالله حافظ ختینه کوډله همدلته ودانه وه . ده د خپلو دردونو د راز ونیاز ملګري له کلونو کلونو جرګو ، مرکو او منډو ترړو (ورومسته) همدلته راټول کړي وو ، او هره شپه چې به پرې د غم لښکرو زور راوړ ، نو ده به خپلو همدې نږدې ملګرو (کتابونو) ته پناه وروړه او د غم بار یې ورسره وویشه . له حافظ صاحب څخه یې خپل دا خوازه ملګري په ډیر لنډ وخت کې داسې جلا کړل چې بیا به یې په ټول عمر کې مخ هم ونه ګوري . حافظ صاحب له خپله کور لیرې په تایمني کې مهاجر شو . یوه ورځ زه د هغه لیدو ته ورغلم هغه په یوه سپیره خونه کې ناست و، نه یې څنګ ته کتاب و او نه د شاعرۍ هغه رباب و چې حافظ صاحب به د خپلې ځوانۍ ډیر پکې کاوه .

پر شخصي کتابتونو د راغلیو غمیزو په لړ کې د یوې بلې سترې او دردوونکې غمیزې یادونه په ځانګړې توګه د یادونې وړ ده .

د افغاني فرهنګ لوی خدمتګار سرمحقق زلمی هیوادمل چې افغاني احساس او عاطفې یې د وجود ټول رګونه نیولي دي . پښتو ادب ته نه یوازې تر دوو سوو ټوکو زیات کتابونه چې یا د ده د قلم تر نوکې راوتلي او یا هم د ده د زیار په برکت چاپ او خپاره شوي ورکړي ، بلکې ټول ژوند یې هم له افغاني فرهنګ څخه لوګی کړی دی . استاد هیوادمل چې په افغانستان کې زموږ د یو لیکوال په قول « د ژوندۍ اکاډمۍ » حیثیت لري تر هر چا زیات په کتاب مین دی . د استاد هیوادمل ټول ژوند د کتابونو په پاڼو کې ډوب و . که سړی انصافاً دا خبره وکړي چې ډیرو لږو کسانو به د پښتو ادب په خدمت کې د زلمي۔

د دوکتور نجیب الله د حاکمیت په وخت کې هڅه وشوه چې په تدریجي ډول پوهنتونونه او د لوړو زده کړو نور روزنځایونه خپل اصلي مسیر ته ورو گرځول شي ، خو دا داسې وخت و چې د نړۍ د لوړو زده کړو له اکثرو مؤسسو سره د هیواد د لوړو زده کړو د مؤسسو هغه پخواني روابط شلیدلي وو او نه د دوکتور نجیب د حکومت بقا یقیني وه او نه هم د هغه د حکومت اقتصاد د دې جوگه و چې د لوړو زده کړو مؤسسې دې بیرته خپل تیر کیفیت ترلاسه کړي .

خو بیا هم په ټولیز ډول له ۱۳۵۷ - ۱۳۷۱ ل کال پورې د پوهنتونو او د لوړو زده کړو د نورو مؤسسو فزیکي جوړښت روغ و ، یوازې د فکر او د درس د میتود مسأله پوره مطلوبه نه وه . خو کله چې په ۱۳۷۱ ل کال کې په کابل کې یو منفي بدلون راوستل شو نو هر څه تر کنتروله ووتل . ان ځینو هغو کسانو چې د کابل د لوړو زده کړو په مؤسسو کې یې زده کړې کړې وې له هغو ځخه مورچلې جوړې کړې او دومره توغندي ، درنې او سپکې گولۍ یې پرې ووروليې چې په نړۍ کې به یې ساری پیدا نه شي . په نتیجه کې نه یوازې د کابل په ښار ، بلکې په ټول هیواد کې د لوړو زده کړو کوم مرکزونه چې د تیرو جگړو له ناخوالو جوړ پاتې وو یو په بل پسې ړنگ او وسیځل شول ، وسایل او وسایط یې چور او غلا شول . دلته به موږ د کابل پوهنتون ، د کابل د طب دولتي انستیتوت او د کابل پولیتخنیك انستیتوت د بیلگې په توگه راوړو او په نورو به په مجموعي ډول خبرې وکړو .

۱ - کابل پوهنتون :

کابل پوهنتون په افغانستان کې د لوړو زده کړو تر ټولو لویه او ستره موسسه ده . د دې مؤسسې د بنسټ ډبره په ۱۳۱۱ ل کال

هیوادمل په اندازه خولې تویې کړې وي نو له انصاف نه به لیرې نه وي . دا خبره په دې مانا نه ده چې له هیوادمل صاحب نه چا زیات خدمت نه دی کړي ، بلکې مقصد مې له منځو تړو ، خولو تویولو او د ځاني ژوند له قربانۍ څخه دی . داسې ډیر کم خلك به پیدا شي چې د ژوند خوږې ورځې یې د خپل فرهنګ لپاره په ځان ترخې کړې وي او شپې یې هم رڼې سبا کړې وي . نه یوازې دا چې خپل فردي ژوند یې د قربانۍ په پوله ودرولی ، بلکې خپله ټوله کورنۍ یې هم په دې قربانۍ کې شریکه کړې . زما خو هیڅ وخت داسې نه یادیږي چې هیوادمل دې ځان له فرهنګي کارونو څخه ، لکه د نورو مامورینو په شان په رسمي وخت خلاص کړی وي او کور ته دې د دمې او استراحت لپاره تلی وي ، همیشه په ده شپه راغلې او په شپه کې یې کور ته مزل کړی او دا هم په همدې هیله چې یو روښانه فرهنګ ته لاره وکړي . دلته انصافاً او اخلاقاً د مرحوم روهي صاحب او په خپله د هیوادمل صاحب له درنې کورنۍ څخه مننه او قدرداني په کار ده چې د هیوادمل صاحب د فرهنګي چارو لپاره یې په ډیره قربانۍ لاره اواره کړې ده ، خو اوس راځو دیته چې د هیوادمل صاحب په دې دومره قربانیو جګړې او جګړه ماړود زړه رحم وکړ او که نه ؟ په خواشینۍ سره باید ووایو چې نه هیڅکله نه !

هیوادمل صاحب په کتاب پاللو او ساتلو دومره مین و چې هر کتاب به په هر ځای کې نوی چاپ شو نو له هغه سره به یې یو ټوك موجود و . په دې وجه کوم پښتو او دري کتابونه چې په افغانستان کې چاپ شوي د هغو ډیرې کمې بیلګې که هیوادمل صاحب سره موجودې نه وي نور اکثره کتابونه ورسره موجود وو . دغه راز هغه پښتو کتابونه چې په کوزه پښتونخوا کې چاپ شوي وو هم اکثره یې له هیوادمل سره

موجود وو . له چاپي کتابونو پرته له هیوادمل صاحب سره د پښتو ادب او همدارنګه په فارسي ژبه ډیرې زیاتې خطي نسخې موجودې وې چې تر دې وخته یې لا ځینو چاپ ته لاره نه وه کړې . کله چې په کابل کې جګړه پیل شوه نو اوروته یې د هیوادمل صاحب تر کتابونو هم ورورسیدل . زیات کتابونه یې تیت وپرك او ځینې یې چور شول . تر ټولو د غم خبره لا دا وه چې د هیوادمل صاحب په لاس په ډیر زیار او زحمت راټولې کړې خطي نسخې هم چور او غلا شوې او څو میاشتې وروسته یې د پیښور په بازارونو کې سر راوایست . د ځوان لیکوال او پخپل فرهنګ مین اورنګزیب افغان دې کور ودان وي د همدې خطي نسخو په یو شمیر وریښ شو هغه یې پخپلو پیسو له بازاره واخیستې او بیرته یې هیوادمل صاحب ته ورحواله کړې خو دا د ګوتو په شمار خطي نسخې وې او نور ګڼ شمیر کتابونه او خطي نسخې چې د هیوادمل صاحب له کتابتون څخه چور شوي بیا ترننه چا ونه لیدلې .

د کابل ښار د څلورم مکروریانو په سیمه کې د هیواد د یو بل لیکوال محمد اکبر کرګر کتابتون هم موجود و ، د نوموړي په خپلې وینا د ده کتابتون د یو منظم پلان له مخې چور شوی . په دې کتابتون کې (دوه زره عنوانه) بیلا بیل علمي ، تاریخي ، فلسفي او نور کتابونه موجود وو او همدا راز د اخبارونو او مجلو ګڼ شمیر کلکسیونونه . دغه راز د هیواد یو بل ځوان او تکړه شاعر احمد تکل کتابتون هم د غلو ښکار شوی د نوموړي په کتابتون کې ۷۰۰ عنوانه بیلا بیل کتابونه موجود وو .

د پورتنیو یاد شویو لیکوالو له کتابتونو پرته په هیواد کې د نورو لسګونو ان په سلګونو لیکوالو ، پوهانو او د علم او پوهې د نورو خاوندانو نور ډیر لوی او واړه کتابتونونه موجود وو چې د جګړې

په همدې کلونو کې له منځه یوړل شول ، خو موږ دلته یوازې د بېلګې په توګه د څو لیکوالو د کتابتونونو د برخلیك یادونه وکړه .

په مجموعي توګه له منځه وړل شوي کتابونه :

په افغانستان کې د وروستۍ غمیزې له کبله د له منځه تللو کتابونو د ټول شمیر معلومول خورا ګران کار دی . خو د ځینو هغو مؤسسو چې په ډله ییز ډول یې کتابونه او کتابتونونه له منځه وړل شوي دي ، د هغو له اټکلیز مجموعي شمیر څخه د ټولو ضایع شویو کتابونو شمیر تر یو حده معلومیدای شي . د افغانستان په فرهنګي مؤسسو او فرهنګي علمي مرکزونو کې چې د کتابونو له پلوه ورته تر ټولو زیات زیان اړول شوی هغه د افغانستان د ښوونې او روزنې وزارت دی . ځکه له یوې خوا د نوموړي وزارت له خوا د چاپ شویو کتابونو تیراژ ډیر زیات و ، یانې د هر عنوان کتاب چاپي تیراژ تقریباً یو سل زرو جلدو ته رسیده . نو که اوس موږ د نوموړي وزارت په چوکاټ کې د ۱۲ ګونو ټولګیو د لسګونو عنوانو همدا تیراژ په پام کې ونیسو نو شمیر یې میلیونو جلدونو ته رسیږي . دغه راز په نوموړي وزارت کې د اکثرو ټولګیو کتابونه انبار شوي وو ، همدارنګه د ښوونې او روزنې وزارت په کتاب ساتنځایونو او د اکثرو ښوونځیو په تحویلخانو کې په مجموعي ډول په میلیونونو جلده کتابونه خوندي وو چې دا اکثره له منځه وړل شوي دي .

که د ښوونې او روزنې ، د لوړو زده کړو وزارتونو ، کابل پوهنتون پولیتخنیك ، طب انستیتوت ، د لوړو زده کړو نور مرکزونه ، عامه کتابتون ، د وطن ګوند او ځوانانو سازمان کتابتونونه ، بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه ، د علومو اکاډمۍ او نور ګڼ شمیر علمي مرکزونه او د

هغوی کتابتونونه او کتابونه په پام کې ونیسو نو مجموعي ضایع شوي کتابونه به شلو میلیونو ټوکو څخه هم زیات اټکل شي .

د پرمختللو ټولنو په پرتله چې هلته د کتاب چاپ په ډیر لوړ تیراژ ترسره کیږي دا دومره کتابونه نه دي خو زموږ د خپل هیواد په سطح دا د دې هیواد د کتاب د چاپ له تاریخ څخه بیا تر دې وخته د ټول عمر پانګه او لاس لرلې فرهنګي شتمني وه چې زموږ د ولس له لاسه وایستل شوه . د کتابونو د شمیر په پام کې نیولو سره د هغوی د معنوي زیان اټکل هم کیدای شي .

« ۱۵ »

راډيو او ټلويزيون

« سره له دې چې په ۱۳۰٦ ل کال کې يوې دستګاه په راډيويي خپرونو پيل وکړ خو ويل کيږي د يوې نوې راډيويي دستګاه په اخيستلو سره چې د هغې د مونتاژ او تړلو کار په ۱۳۱۸ ل کال کې پيل شو ، د ۱۳۱۹ ل کال په نيمايي کې راډيو ازميښتي خپرونې پيل کړې او د ۱۳۲۰ ل کال د ورې په مياشت کې د هغه وخت د صدارت مرستيال مرحوم سردار محمد نعيم له خوا رسماً پرانستل شوه » . (٤١)

وروسته کلونو کې راډيو په کمي او کيفي ډول وده وکړه . د کابل په ګډون د هيواد په اکثرو ولايتونو کې محلي راډيويي دستګاوې نصب او په خپرونو يې پيل وکړ .

د سردار محمد داؤد خان د جمهوريت په وروستيو وختونو کې « له

جاپان څخه د ټلويزيون دستګاه او ستوډيوګانې وپيرودل شوې او په همدې وخت کې ټلويزيون په ازميښتي خپرونو پيل وکړ » . (٤٢) د دستګاه د خدمتونو او تجهيزاتو لپاره د جاپان له بلا عوضې مرستې څخه ۹۵۰ ميليونه ينه چې ۳/۲ ميليونه ډالره کيږي لګښت شوی وو . (٤٣) خو ټلويزيون د ۱۳۵۷ ل کال په دريو لومړنيو مياشتو کې په اساسي ډول خپرونې پيل کړې . وروسته کلونو کې د راډيو ترڅنګ ټلويزيون هم په ځينو ولايتونو کې نورې دستګاوې جوړې او په نويو خپرونو يې پيل وکړ . په ۱۳۶۱ ل کال کې د افغانستان ټلويزيون د « شمشاد » د دستګاه لرونکی شو چې له بهرنۍ نړۍ سره يې مستقيماً د افغانستان د ټلويزيون اړيکې ټينګې کړې .

له ولايتونو پرته بوازې په کابل کې راډيو افغانستان په شپه او ورځ (٢٤) ساعتو کې ٥٢ ساعته خپرونې کولې ، او مرکزي ټلويزيون هم تقريباً په هر ٢٤ ساعتونو کې ٦ ساعته خپرونې درلودې . ١٥ محلي راډيوګانو په ٢٤ ساعتونو کې ٤٥ ساعته خپرونې کولې . (٤٤)

راډيو او ټلويزيون خپل دا وخت په بيلا بيلو علمي ، کلتوري او روزنيزو خپرونو ښکلې کړې و . په يوه اونۍ کې راډيو ۹۵ بيلا بيلې خپرونې درلودلې . (٤٥) البته په دې کې به يو شمير داسې خپرونې هم وې چې هغه له اسلامي ګروهې او زموږ له ملي کلتور سره په مغاير او يا هم متضاد حالت کې وې خو په عمومي ډول راډيو او ټلويزيون د خپل کمي او کيفي پرمختګ پړاوونه وهل ، تقريباً دولس سوه مسلکي ، فني او نور کار کوونکي پکې په کار مصروف وو .

خو کله چې په ۱۳۷۱ ل کال کې د جګړې توپان پر ټول ښار خور شو نو راډيو ټلويزيون او افغان فلم هم ترينه مصوون پاتې نه شول .

ښوارې په څو ورځو کې راډیو تلویزیون ته په میلیونو ډالره زیان واوښت .

په ۱۳۷۱ ل کال کې د ثور په میاشت کې د راډیو یو مسوول وویل چې راډیو تلویزون ته « پنځه لس میلیونه » ډالره زیان اوښتی دی .

(٤٦) د جګړې په ترڅ کې د آسمايي غره د تلویزیون د لیږدوونکې دستګاه ، د شمشاد دستګاه او نورو تجهیزاتو ته درانه زیانونه اړول شوي دي . دغه راز د یکه توت په سیمه کې د راډیو د لنډو څپو لیږدوونکې دستګاه له منځه وړل شوې ده . هداشاه ویل کیږي چې د تلویزیون د آرشیف اکثره کیستونه غلا شوي او د راډیو آرشیف ته هم سخت خطر متوجه دی . ځکه چې د راډیو آرشیف د ساتنې لپاره له ۱۸ - ۲۳ درجو پورې د هوا د حرارت درجه په کار ده ، خو د بریښنا د نشتوالي په وجه دا درجه زیات بدلون کوي نو کیداي شي دا کسیتونه هم ورو ورو خپل کیفیت له لاسه ورکړي . د راډیو او تلویزیون د ټولو زیانونو بشپړه محاسبه خورا ګرانه ده . خو په ۱۳۷۳ ل کال کې د راډیو او تلویزیون رئیس شمس الحق آریانفر یوې غونډې ته د تلویزیون او راډیو د خسارو په باب ویلي دي :

« د مرکز د تلویزیون د اوریدنې او لیدنې یوازینۍ دستګاه تخریب شوې او له منځه وړل شوې چې له لس میلیونو ډالرو زیات زیان دی . د راډیو د لیږدونې شپږ دستګاوې کاملاً له منځه وړل شوي چې دا له ۳۰ میلونو ډالرو زیات زیان دی . په ۲۰ ولایتونو او ولسوالیو کې محلي تلویزیونونه موجود وو چې دوه ثلثه یې له منځه وړل شوي او چور شوي دي .

په ۱۸ ولایتونو کې محلي راډیوګانې موجودې وې چې درې په څلورمه (درې ربعې) یې تخریب او له منځه وړل شوي دي . په ټولو

ولايتونو کې د راډيو د اخذې دستګاوې او په ٤٤ سيمو او ولاياتونو کې ګرځنده سينمايي دستګاوې موجودې وې چې اوس نشته . (٤٧)

خو له دې سره سره ځينې کتونکي چې هغوی د راډيو ټلويزيون دستګاوې ، سټوډيوګانې ، آرشيفونه ، ودانۍ او نور وسايط او وسايل ليدلي ، راډيو او ټلويزيون ته ټول رسيدلی زيان له درې سوو ميليونو ډالرو څخه زيات محاسبه کوي .

په ١٣٧٦ ل کال کې د راډيو تلويزيون مسوولينو د ولايتونو او سيمه ييزو راډيويي او تلويزيوني مرکزو ته د وررسيدلي زيان جاج داسې اخيستی دی :

« په ١٨ ولايتونو کې د راډيو او ټلويزيون محلي سټوډيوګانو د هغه له کم طاقته راديويي او تلويزيوني هستونځو سره کار کاوه چې په ځينو ولايتونو او سيمو ، لکه کندهار ، فراه ، شينډنډ ، کندز ، پکتيا خوست ، کنړونو ، غزني ، نيمروز ، هرات ، ننګرهار ، پروان ، ارزګان زابل ، مقر او ځينو نورو برخو کې د راډيو ټلويزيون ټول تخنيکي امکانات يا په نيمه او يا به بشپړ ډول له منځه وړل شوي دي چې دلته دا زيان په ارقامو کی ښودل کيږي :

۱ - د غزني ولايت د راډيو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسيدلي زيانونه ۵۰۰ زره ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې .

۲ - د مقر = = = = = = يو ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې .

۳ - د خوست = = = = = = يونيم ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې .

٤ - د گرديز = = = = = = يو ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه ډالره د ساختمان په برخه کې .

۵ - د قلات = = = = = = يو ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې .

٦ - د کندهار = = = = = = يو ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې .

۷ - د هلمند = = = = = = يونيم ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۳۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې .

۸ - د هرات = = = = = = ۵۰۰ زره ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې .

۹ - د فراه = = = = = = ۵۰۰ زره ډالره د تجهيزاتو او ۳۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې .

۱۰ - د نيمروز = = = = = = ۵۰۰ زره ډالره د تجهيزاتو او ٤۰۰ ميليونه افغانۍ د ودانيو په برخه کې .

۱۱ - د ننگرهار = = = = = = دوه ميليونه ډالره د تجهيزاتو او دوه سوه ميليونه افغانۍ د ودانيو په برخه کې .

په نورو ولایتونو کې په ټولیز ډول دوه میلیونه ډالره او درې ملیارده افغانۍ زیان اړول شوی دی . په اداري او ترانسپورتي برخه کې راډیو ټلویزیون ته رسیدلي زیانونه درې ملیارده او ۵۰۰ میلیونه افغانۍ اټکل شوي دي .

دغه راز راډیو ته د نوي کمپلکس د نه اتمام او ټلویزیون ته د نویو سټوډیوګانو د جوړیدو د نه بشپړتیا په وجه په مجموعي ډول ۷ میلیونه ډالره زیان اړول شوی دی .

د شمشاد دستګاه چې په ۱۰ میلیونه ډالره اخیستل شوې وه او له هغې څخه د هیواده د باندې تلفوني ګټه هم پورته کیده او د ټلویزیون د هستونکو خپرونو لپاره ترې ګټه اخیستل کیده . په جګړو کې په توغندیو ولګیده . لومړي توغندي د هغه تلفون او تلویزیوني کانالیزاسیون فلج کړ چې ۱۵۰ زره ډالره زیان یې واړاوه . یو کال وروسته یو بل توغندي د شمشاد تلویزیوني هستوڼکی سیستم چې ولایاتو ته یې خپرونې لیږدولې له منځه یووړ او د هغه له کبله د هغه دیش یا کاسه هم له منځه یوړل شوه چې ۱۰۲ میلیونه ډالره زیان ورته واړول شو . په ټولیز (کلي) ډول ۲۵۲ میلیونه ډالره زیان ورته اړول شوی دی . (۴۸)

(۱۹۳۲ م) کال کې د (طب پوهنځي) په جوړولو سره کيښوول شوه.
په ۱۳۱۷ ل کال کې د حقوقو پوهنځی جوړ شو ، په ۱۳۲۱ ل کال د علومو پوهنځی او په ۱۳۲۳ ل کال کې د ادبياتو پوهنځی جوړ شو .
په ۱۳۲۵ ل کال د هغه وخت د دولت له خوا يو فرمان صادر شو او د هغه ترمخه رسماً د کابل پوهنتون په همدې نامه ونومول شو او نوموړو څلورو پوهنځيو يو ځای پکې په تدريس پيل وکړ .

د پوهنتون په چوکاټ کې په ۱۳۳۰ ل کال د شرعياتو ، په ۱۳۳۵ د انجنيرۍ او زراعت ، په ۱۳۳۶ کال د اقتصاد ، په ۱۳۳۸ د فارميسي ، په ۱۳٤۰ ل کال د وترنري ، په ۱۳٤۱ کال د تعليم او تربيې او نور پوهنځي يو په بل پسې جوړ شول .

خو په شپيتمو کلونو کې د ښکلو هنرونو ، ژورناليزم ، ځمکپوهنې (زمين شناسي) او د اجتماعي علومو پوهنځي د پوهنتون په چوکاټ کې نوي جوړ شول د شرعياتو پوهنځی چې د شپيتمو کلونو په وروستيو کې ترې د اسلامي څېړنو پوهنتون جوړ شوی و ، په ۱۳۷۳ ل کال کې بيرته د پوهنتون جزء شو . کابل پوهنتون ١٤ پوهنځي او ٦٢ ديپارتمنتونه لري . يو وخت کابل پوهنتون د کوبالت ، د لمر انرژۍ څېړنو مرکز او د کرنې د څېړنو يو فارم درلود .

د کابل پوهنتون د پخواني رئيس پوهاند سيد اميرشاه حسن يار د څرګندونو له مخې د « ۱۳۷۱ ل کال په لومړيو کې په کابل پوهنتون کې ۵۲۵ تنه استادان په تدريس بوخت وو » او بيا دې شمير د وخت په تيريدو سره بدلون موندلی دی ، ورځ په ورځ د استادانو شمير کم شوی دی .

د درې کلنو جګړو په اثر د زده کړې اتاقونو ، لابراتواري تجهيزاتو مجهزې چاپخونې ، سامان او فرنيچر ، د ليلې سامان او وسايل ،

فهرست

ګڼه	عنوان	مخ
۱ –	ښوونځي	۱
۲ –	د لوړو زده کړو مرکزونه	٦
۳ –	د افغانستان د علومو اکاډمي	۲۱
٤ –	دولتي فرهنګي ټولنې	۲٦
۵ –	خپلواکې فرهنګي ټولنې	۳۳
٦ –	ننداري او سينماوې	۳٦
۷ –	ملي موزيم او نور موزيمونه	۳۹
۸ –	ملي آرشيف	۵٦
۹ –	ملي ګالري	۵۹
۱۰ –	نندارتونونه	٦۳
۱۱ –	ځلي او منارونه	٦۷
۱۲ –	تاريخي ودانۍ	۷۱
۱۳ –	بيهقي کتاب خپرولو مؤسسه	۷۵
۱٤ –	عامه کتابتون	۷۹
۱۵ –	راډيو او ټلويزيون	۹٤
۱٦ –	اخبارونه او مجلې	۱۰۰
۱۷ –	چاپخونې (مطبعې)	۱۰٦
۱۸ –	پايله (نتيجه)	۱۱۰
۱۹ –	اخځليکونه	۱۱۲

پوهیالی محمد اسمعیل یون

افغانستان ته اوښتي فرهنگي زيانونه

۱۳۷۶

PROPERTY OF
ARIC
Established
1989

افغانستان ته اوښتي فرهنگي

زيانونه

PROPERTY OF
ACKU
7102

ليکوال

پوهيالى محمد اسمعيل يون

۱۳۷۶

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم : افغانستان ته اوښتي فرهنگي زيانونه

ليکوال : پوهيالی محمد اسمعيل يون

خپروونکی : د آزاد افغانستان د ليکوالو ټولنه

د چاپ شمېر : ۲۰۰۰

د چاپ کال : ۱۳۷۶ هـ ش.

د چاپ ځای : تاپ پرنټرز ، پيښور

مهتمم : محمد ظاهر بابري

کمپوزر : سيد حسين پاچا

د پښتۍ شرح : د افغانستان د شمال د طلا تپې يو اثر،

د بناغلي افغان ناشر : شاه محمد په مننه

بسم الله الرحمن الرحيم

سریزه

د ۱۳۵۷ ل کال د ثور په ۷ مه نیټه په افغانستان کې سیاسي بې ثباتي پیل شوه . له سیاسي کړکیچ سره یوځای پوځي اړودوړ پیل شو او خبره خونړیو جګړو ته ووته . د ۱۳۵۸ ل کال د جدي په ٦ مه نیټه روسانو د ټولو نړیوالو قوانینو خلاف پر افغانستان مستقیم یرغل وکړ. افغان ولس سمدلاسه د هغو پرضد ملي او اسلامي پاڅونونه پیل کړل او ټول هیواد د اور او سکروټو په اور غورځېدونکې غره واوښت . په نتیجه کې په سوونو میلیونه ټنه چاودېدونکي مواد زموږ د هیواد په غرو رغو ، کلو او بانډو استعمال شول . دې جګړې عموماً د لویو ښارونو له منځ څخه لرې شان لیرې په کلیو او بانډو کې دوام وموند او د جګړې په ترڅ کې دا امکانات برابر شول چې پردي یرغلګر په شعوري او کورني مخالفین په غیر شعوري ډول د هیواد د ژوند بېلا بېلو

ډګرونو ته زیانونه واړوي . داسې پېښې شول هغه ناوړه نیتونه چې لیرې او نږدې ګاونډیو دښمنانو زموږ د هیواد په باب لرل افغانانو هم د هغو په عملي کولو کې په یوه نه یو ډول برخه واخیسته دا چې څوك په دې برخه کې زیات مجرم‌و او د چا په لاس دا غمیزه دومره اوږده شوه دا یو بیل بحث دی ، خو په هر ډول او هره بڼه چې وو زموږ د ټولنې د ښیراز ژوند پانګې یې ورژولې او هیواد له ستر ناورین سره مخامخ شو . افغاني ټولنې ته چې کوم زیانونه اړول شوي هر یو پخپل ځای د زیات درد او غمونو سبب شوي دي . په دې کې د افغاني ټولنې فرهنګي زیان هم د زیاتې اندیښنې وړ دی . هغه وخت چې جګړه له ښارونو د باندې روانه وه ، نو هغه فرهنګي شتمنۍ چې کلیوالي سیمو او له لویو ښارونو څخه په لیرې پرتو سیمو کې موجوده وه هغه د جګړې د دواړو غاړو له خوا په شعوري او ناشعوري ډول له منځه یوړل شوه . خو کله چې د یوې بلې سنجول شوې توطئې له مخې د ۱۳۷۱ ل کال د ثور پر ۸ مه نیټه د کابل د رژیم ظاهري بڼې ته بدلون ورکړای شو نو خبره له بدو بدتره شوه . مختلفې وسله والې ډلې د هیواد بیلا بیلو ښارونو ته وردننه شوې او په جګړو اخته شوې . هغه شتمني چې له تیرو جګړو څخه یوازې په ښارونو کې خوندي پاتې وه ، اکثره برخه یې چور او چپاول شوه . فرهنګي شتمني چې زیاته برخه یې په ښارونو کې وه تر بیلا بیلو دردوونکو ناتارونو لاندې راغله اکثره برخه یې یا چور او یا هم د اور د لمبو په څپو کې وسیځل شوه . هرکله چې به په یوه فرهنګي مرکز کوم طاعون خوریده ، نو زموږ د هیواد د فرهنګیانو له زړونو به لمبې جګیدلې ان خبره تر دې هم راورسیده چې د هیواد اکثره فرهنګي شتمني او مرکزونه یو په بل پسې له منځه یوړل شول . څرنګه چې زموږ هیواد له فرهنګي پلوه دومره غریب او بې شتو نه و ، لکه

څنګه چې په اقتصادي ډګر کې ساتل شوی دی . د دې اثر د ليکلو يوه اساسي وجه دا هم ده چې لوستونکو ته ځکه چې څرګنده ده نوره هم څرګنده شي چې زموږ هيواد له فرهنګي پلوه غريب نه و ، خو لکه د اوس په شان هر وخت جګړې د دې سبب شوي چې زموږ د هيواد فرهنګي شته لوټ شي . زه د فرهنګ يو مينوال او ليوال د هيواد پر فرهنګ باندې د ډول ډول راغليو اوسنيو ناتارونو شاهد وم او د دې رسالې ځينې بحثونه زما د خپلو سترګو ليدلي حال کيسې دي . د دې رسالې مقصد دا هم دی چې د هيواد فرهنګي زيانونه په ګوته شي او په راتلونکي کې د هيواد ځيرک او با درده فرهنګيان او پر هيواد او فرهنګ مين واکمن د هغو د بيا رغاونې په فکر کې شي . که په دې رسالې کې پورتني هدفونه تر يوه حده پوره شوي وي نو دا به زما د زړه د تسکين لپاره يو درمل وي .

په ډيره مينه

پوهيالی محمد اسمعيل يون